

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Obraz bosenské války v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny v České republice

Adéla Kricnerová

© 2014 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Katedra psychologie

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Kricnerová Adéla

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Obraz bosenské války v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny v České republice

Anglický název

The image of the Bosnian war in the collective memory of immigrants from Bosnia-Herzegovina in Czech republic

Cíle práce

Cílem diplomové práce je zjistit, jaký obraz války (v Bosně a Hercegovině) je konstruován v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice a zda dochází, popřípadě v jaké podobě, k transmisi vzpomínek na tuto traumatickou událost. Otázka bude sledována na příkladech dvou generací vybraných narátorů.

Metodika

Práce bude rozdělena na teoretickou a empirickou část. Teoretický úsek práce bude vycházet z odborné literatury a dalších relevantních informačních zdrojů. Empirická část bude založena na kvalitativním biografickém výzkumu, během něhož budou pořizeny biograficky-narativní rozhovory s vybranými zástupci dvou generací imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice.

Harmonogram zpracování

Vypracování teoretické části: duben-září 2013

Sběr dat: červen-říjen 2013

Analýza dat a vypracování empirické části: říjen 2013-leden 2014

Závěry: únor-březen 2014

Rozsah textové části

60 - 80 stran

Klíčová slova

Kolektivní paměť, kolektivní trauma, politická migrace, válka, Bosna a Hercegovina, Česká republika.

Doporučené zdroje informací

ASSMANN, Jan. Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Praha: Prostor, 2001. 317 s. ISBN : 80-7260-051-6.
BARŠA, Pavel. Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, 329 s. ISBN 80-85959-52-6.
BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.
HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 289 s. ISBN 978-80-7419-016-2.
HLADKÝ, Ladislav. Bosenská otázka v 19. a 20. století. Brno: Masarykova univerzita v Brně; Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2005. 388 s. ISBN 80-210-3674-5.
HLADKÝ, Ladislav. Bosna a Hercegovina: historie nešťastné země. Brno: Doplněk, 1996. 216 s. ISBN 80-85765-61-6.
LOVRENOVIĆ, Ivan. Bosna a Hercegovina: krátký přehled kulturní historie. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2000. 249 s. ISBN 80-861-3005-3.
MEUSBURGER, Peter a kol. Cultural memories: the geographical point of view. New York: Springer, 2011. 383 s. ISBN 90-481-8944-6.

Vedoucí práce

Kreisslová Sandra, PhDr., Ph.D.

Termín odevzdání

březen 2014

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.
Vedoucí katedry

prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr.h.c.
Děkan fakulty

V Praze dne 12.9.2013

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Obraz bosenské války v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny v České republice" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 31. 3. 2014

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala mé vedoucí práce PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za podnětné rady, připomínky, metodické vedení práce a trpělivost. Všem respondentům, kteří se podíleli na diplomové práci a v neposlední řadě mé rodině a přátelům, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

Obraz bosenské války v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny v České republice

The image of the bosnian war in the collective memory immigrants from Bosnia – Hercegovina in Czech republic

Souhrn

Diplomová práce je zaměřena na kolektivní paměť imigrantů z Bosny a Hercegoviny. Cílem diplomové práce je zjistit, jaký obraz války je konstruován v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice a zda dochází, popřípadě v jaké podobě, k transmisi vzpomínek na tuto traumatickou událost. Otázka je sledována na příkladu dvou generací vybraných narátorů pomocí biograficko-narativních rozhovorů. Zakládá se na výpovědích 14 imigrantů z Bosny a Hercegoviny, kteří žijí v České republice a byli nuceni opustit svou zemi v důsledku války.

Summary

The thesis is focused on the collective memory of immigrants from Bosnia and Herzegovina. The aim of the thesis is to find out what image of war is constructed in the collective memory of immigrants from Bosnia-Herzegovina living in the Czech Republic and whether there is, or in what form, the transmission of memories of the traumatic event. The topic is studied on the example of two generations of narrators selected using biographical - narrative interviews. Based on interviews with 14 migrants from Bosnia and Herzegovina who live in the Czech Republic and were forced to leave their country due to war.

Klíčová slova: kolektivní paměť, kolektivní trauma, politická migrace, válka, Bosna a Hercegovina, Česká republika

Keywords: collective memory, collective trauma, political migration, war, Bosnia and Herzegovina, Czech Republic

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Cíl práce a metodika.....	10
3. TEORETICKÁ ČÁST	12
3.1 Paměť	12
3.1.1 Individuální a kolektivní paměť	13
3.1.2 Komunikativní a kulturní paměť	17
Tabulka č. 1: <i>Dimenze paměti podle Assmana</i>	20
3.1.3 Paměť generací.....	20
3.2 Identita	21
3.2.1 Osobní a kolektivní identita.	23
3.2.2 Etnicita jako způsob identifikace	25
3.2.3 Národní identita.....	26
3.2.4 Ztráta bosenské identity	27
3.3 Kolektivní trauma	29
3.3.1 Kulturní trauma	31
3.3.2 Trauma sociální změny	32
4. PRAKTICKÁ ČÁST.....	34
4.1 Reflexe výzkumu.....	34
Tabulka č. 2: Seznam Informátorů.....	35
4.2 Válka v Bosně a Hercegovině jako kolektivní trauma první generace imigrantů	36
4.2.1 Jugoslávská imigrační vlna	46
4.2.2 Jugonostalgie.....	50
4.2.3 Identita první generace imigrantů	54
4.3 Odkaz války v kolektivní paměti druhé generace imigrantů.....	60
4.3.1 <i>Jazyk</i>	62
4.3.2 Identita druhé generace imigrantů.....	64
4.3.3 Stigma války.....	66
5. Závěr	72
Seznam použitých zdrojů	74
Přílohy.....	78
Výňatek z rozhovoru s informátorkou Slavicí	78

1. Úvod

Kolektivní paměť je důležitým prvkem při skupinové rekonstrukci minulosti. Je selektujícím a interpretujícím prostředníkem v tomto procesu a její hlavní funkcí je zprostředkovávat události v perspektivě určité sociální skupiny. Kolektivní paměť nám tak může poskytnout různé pohledy na určitou událost v závislosti na generaci, náboženské či etnické příslušnosti, ale i politickému přesvědčení. Součástí kolektivní paměti je i kolektivní trauma. Kolektivní trauma je psychologický efekt společnosti, který sdílí určitá společnost a jenž je vyvolaný určitou zásadní traumatickou událostí, jako je například válkou, ale může se jednat třeba i o nacismus nebo komunismus apod. S Kolektivní pamětí také v neposlední řadě velmi úzce souvisí i otázka identity. Identitou rozumíme samotnou podstatu člověka, to čím je, kým se cítí být a také příslušnost k určité skupině, ke které se vymezujeme. Identitě je v poslední době věnována značná pozornost, především v souvislosti s jedinci, kteří například vyrůstají v etnicky smíšeném prostředí nebo se socializovali ve dvou společnostech jako například imigranti. A právě imigranti, konkrétně z Bosny a Hercegoviny jsou i hlavním předmětem zkoumání v této diplomové práci.

Bosna a Hercegovina je stát, který se ve své podstatě skládá ze tří etnických skupin, kterými jsou bosenští Srbové, bosenští Chorvaté a Muslimové. Multietnicita a zhoršující se ekonomická situace se staly hlavními faktory války. Etnický konflikt, který zde probíhal v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992 až 1995 je považován za jeden z nejkrvavějších konfliktů Evropy. Vyžádal si nejen mnoho obětí na životech, ale téměř všem rodinám v Bosně a Hercegovině změnil život. Mnoho lidí bylo nuceno, právě díky probíhajícímu konfliktu a neutěšené situaci, opustit svá rodiště a začít tak žít život jako uprchlík. A právě tyto lidé, tedy imigranti z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice, se stali předmětem bádání v této diplomové práci. Hlavním záměrem je, pomocí biograficko-narativních vyprávění, objasnit na příkladu mezigeneračního srovnání jaký obraz války (v Bosně a Hercegovině) je konstruován v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice a zda dochází, popřípadě v jaké podobě, k transmisi vzpomínek na tuto traumatickou událost. Pozornost je také věnována i otázce křehké identity imigrantů. Zároveň se tak naskytla možnost na daném případě mezigeneračního srovnání nahlédnout, jaké zkušenosti ovlivňují současný způsob života, zda se prolínají do výchovy dětí a pokud ano, jakým způsobem jsou tyto zkušenosti

předávány. U mladší generace bylo především zkoumáno, jak jsou tyto aspekty jimi vnímány a zda dochází k transmissi vzpomínek a životních postojů.

Práce je strukturována do dvou částí, teoretické a analytické. V části teoretické je v první řadě vysvětlen cíl práce a metodologický postup. Následují kapitoly zakládající se na přehledu dosud publikované literatury a výzkumů na dané téma. V kapitole č. 3. 1. *Paměť* jsou blíže vysvětleny pojmy jako paměť samotná, individuální a kolektivní paměť, paměť generací ale i komunikativní a kulturní paměť. V následující kapitole č. 3. 2. *Identita* vysvětluje jednotlivé kategorie identity, jako jsou: osobní a kolektivní identita, etnická identita, národní identita a bližší představu o identitě imigrantů z Bosny a Hercegoviny podává podkapitola „*Ztráta bosenské identity*“. V závěru teoretické části, v kapitole č. 3. 3. *Kolektivní trauma*, je pozornost věnována především právě kolektivnímu traumatu, dále je definováno jak kulturní trauma, tak i trauma sociální změny.

V praktické části práce je pak pozornost soustředěna čistě na analýzu a interpretaci biograficko-narativních rozhovorů. Nejprve jsou analyzovány narace starší generace, tedy „první generace“ imigrantů. Snahou bylo veškeré narace a jejich analýzu řadit chronologicky a tematicky rozdělit nejprve na analýzu kolektivní paměti v souvislosti s válečným konfliktem, následně na samotnou migraci, dále na jugonostalgiu a v závěru na otázku identity. U mladší, tedy druhé generace tomu bylo obdobně. První část je zaměřena na válečný konflikt, druhá na jazyk, třetí část se zaměřuje na otázku identity a čtvrtá podkapitola již propojuje obě skupiny a podává tak mezigenerační pohled na otázku výchovy a předávání životních zkušeností.

2. Cíl práce a metodika

Cílem diplomové práce je zjistit, jaký obraz války (v Bosně a Hercegovině) je konstruován v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice a zda dochází, popřípadě v jaké podobě, k transmissi vzpomínek na tuto traumatickou událost. Zároveň je také zjišťováno, jakého významu nabývá v dnešní době, tedy téměř dvacet let od skončení války v Bosně a Hercegovině, otázka identity imigrantů, kteří sem v důsledku války přišli.

Diplomová práce se rovněž zabývá otázkou, jaké zkušenosti ovlivňují současný způsob života, zda se prolínají do výchovy dětí a pokud ano, jakým způsobem jsou tyto zkušenosti předávány. U mladší generace je především zkoumáno, jak jsou tyto aspekty jimi vnímány a zda dochází k transmissi vzpomínek a životních postojů.

Práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. Teoretický úsek vychází z odborné literatury a dalších relevantních informačních zdrojů. Pozornost je zaměřena především na výklad pojmů a konceptů jako je paměť a její roviny, paměť generací, identita a kolektivní trauma.

Empirická část je založena na kvalitativním biografickém výzkumu, který byl zvolen díky své charakteristice. Můžeme ho chápat jako nepsanou historii jedince. Při biografickém výzkumu dochází k rekonstrukci a reinterpretaci životního příběhu jedince výzkumníkem a to je pro pochopení nějaké skupiny coby nositele traumatu vhodná metoda.¹ Během biografického výzkumu byly pořízeny biograficko-narativní rozhovory s vybranými zástupci dvou generací imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice. Výhodou narativních rozhovorů je především to, že informátoři mohou volně vyprávět na zadané téma, týkající se jejich vlastní biografie s předpokladem, že budou odhaleny skryté subjektivní zkušenosti, které by mohly být zatajeny při přímém dotazování s konceptem „otázka – odpověď“.²

Během výzkumu, který probíhal od června do října roku 2013, bylo zaznamenáno 14 biograficko-narativních rozhovorů s příslušníky bosenské menšiny, kteří do České republiky přišli během války v Jugoslávii. S jednotlivými informátory probíhaly rozhovory přibližně 45 - 60 minut. Rozhovory byly nahrávány na diktafon, následně pak transkribovány. Informátoři byli pracovníčně rozděleni na dvě skupiny, na skupinu

¹ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* s. 130-131

² Tamtéž.

„rodičů“, tedy starší a na skupinu „děti“ ve smyslu dětí imigrantů. Vybraní informátoři mluví dobře česky. Zároveň bylo během výzkumu pracováno i s vý sledkyvý zkumu, který probíhal v období od června roku 2011 do března roku 2012 v rámci autorčiny bakalářské práce (Kricnerová, 2012). Blíže k samotnému průběhu výzkumu viz kapitola 4.1. *Reflexe vý zkumu*

3. TEORETICKÁ ČÁST

Tato část práce si dává za úkol vysvětlení hlavních termínů, které jsou nutné ke správnému uchopení tématu kolektivní paměti. Budou zde definovány pojmy jako individuální a kolektivní paměť, paměť generací nebo také kulturní a komunikativní paměť. Vysvětleny budou ale také pojmy, které úzce souvisí s kolektivní pamětí, jako jsou identita nebo kulturní trauma.

3.1 Paměť

Paměť je soubor psychických funkcí, které nám umožňují uchovávat informace, pomáhají nám zpřítomnit minulé události, pocity a údaje. Zabývá se jí mnoho vědeckých disciplín, jako je psychologie, biologie, neurofyzologie, ale i psychiatrie, antropologie, apod.³ Avšak v této práci je paměť vnímána pouze ve své sociální rovině. Jako součást aktivního života společnosti.

Všimnout si můžeme, že vědci uvedli paměť do souvislosti s jevy humanitních a společenských věd. Například s řečí, či vyprávěním, které je chápáno jako „základní paměťový úkon“, takové vyprávění má za cíl překročit fyzično nositelů a usadit se například u jiného jedince, aby došlo k uskladnění informací v jeho paměti.⁴

Rostoucí zájem o téma paměti a vzpomínání můžeme sledovat již delší dobu, jak u západních, tak i východních vědců. Podle významného německého egyptologa Jana Assmana za tento pozitivní vývoj mohou tři aspekty. Prvním aspektem je technologický vývoj, jenž sám nazývá umělou pamětí. Druhým je postoj „post-kultury“ vůči naší vlastní kulturní tradici, tedy, že „(...) *cosi, co dospělo ke konci, dále přežívá jako předmět vzpomínky a komentovaného zpracování.*“ A třetím aspektem, který Assman vyzdvihuje je, že generace, jenž zažila nejhorší zločiny v lidských dějinách, začíná stárnout a vymírat, což se nás dotýká mnohem osobněji a tím se zvyšuje zájem o zachování živoucích vzpomínek na minulost.⁵

Paměť může být také vnímána jako prostředek k potvrzování kolektivní identity, je selektivní a účelová a její součástí je také zapomínání a vytěšňování. Jednou

³ LE GOFF, Jacques.: Paměť a dějiny, s. 68

⁴ Tamtéž .

⁵ ASSMAN, Jan.: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s. 15

z charakteristik paměti také je, že je nositelkou vědomí o smyslu, povaze a hodnotě vlastní skupiny. A pomáhá nám definovat, kdo jsme „MY“ a kdo jsou „ONI“.⁶

3.1.1 Individuální a kolektivní paměť

V 6. století před naším letopočtem žil řecký básník jménem Simonidés, který přišel s termínem „ars memoriae“ – tedy umění paměti. Římané jej převzali a udělali z něj jednu z oblastí rétoriky. Tato mnemotechnika se vyznačuje tím, že místa, či věci, které chceme uchovat v paměti, spojíme s duchovními obrazy a tím dochází k zapamatování si. Podle britské historičky Frances Yates je umění paměti pouze otázkou jednotlivce, zatímco kultura vzpomínání se vztahuje ke skupině, dodržuje společenský závazek a dává odpovědi na otázku: „Co nesmí být zapomenuto?“. Umění paměti se orientuje spíše na prostor, zatímco pro kulturu vzpomínání je především důležitý čas, vztah k minulosti. A minulost je rekonstruovaná vzpomínkami. Za prapůvod kultury vzpomínání a vlastně i kolektivního vzpomínání, může být považována smrt jedince. Konkrétně vzpomínání na život již zemřelého člověka, který díky odhodlané skupině, jenž nedovolí jeho zmizení, žije dál a je udržován „stále naživu“ ve vzpomínkách. Ale to, že je vzpomínáno na mrtvé je také věcí citové vazby a vědomého vztahu k minulosti, díky kterým je překonávána smrt.⁷

Jedním z prvních sociologů, kteří se ve své práci zabývali konceptuálním rozlišením individuální a kolektivní paměti, byl Maurice Halbwachs. Podle jeho teorie jedinec ve společnosti vytváří určitý rámec vzpomínek, vzpomínky osobní (individuální) a vzpomínky kolektivní. Jeho paměť by neexistovala, nebylo by společnosti, kolektivu, ve kterém vyrůstá a ve kterém se jeho paměť formuje. Například, když si zřetelně nepamatujeme náš první den ve škole, ale rodiče nebo příbuzní nám ho barvitě líčí, přijmeme jejich vzpomínku za svou. Nebo když potkáme starého přítele, z počátku si sním, nemáme co říci, ale jakmile dojde na vzpomínání a vybavování si určitých společných situací, dosáhneme společného přemýšlení a minulé skutky se nám zdají jasnější, intenzivnější, protože je vidíme jako tehdy, společným pohledem, nepředstavujeme si je sami. Veškeré vzpomínky jedince jsou vždy kolektivní, jsou připomínány ostatními.

⁶ Barša, Pavel. Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu. S. 88

⁷ ASSMAN, Jan.: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku s.66

I přesto, že se individuální paměť v mnoha případech o kolektivní paměť opírá, či se dokonce prolínají a mohou i dočasně splýnout, ubírá se vlastní cestou a od kolektivní se odděluje. Naopak kolektivní paměť obklopuje individuální, ale nesplývá s ní. „*Vyvíjí se podle svých vlastních zákonitostí, a i když do ní občas proniknou individuální vzpomínky, ty se mění, jakmile jsou zasazeny do celku, který už není osobním vědomím.*“⁸

Maurice Halbwachs rozlišuje dvě paměti, paměť osobní a sociální neboli také autobiografickou a historickou. Autobiografická paměť vychází z historické, protože sami jsme součástí obecné historie. Představuje souvislejší obraz než historická ale zároveň historická paměť je více schématická a obsáhlejší. „*Známe-li naši osobní paměť pouze zevnitř a kolektivní paměť pouze z vnějšku, bude mezi oběma ostrý kontrast*“⁹

Jak již bylo naznačeno - osobní paměť není tak zcela oddělená a uzavřená, jak by se mohlo zdát. Při vybavování si vlastní minulosti musí člověk mnohdy využít i vzpomínek jiných, je nutné využít takzvané záchytné body, které určuje společnost. Navíc se neobejde bez nástrojů, jako jsou slova a myšlenky, které si vypůjčuje od společnosti. Paměť jedince podle Halbwachse není zaměnitelná s pamětí ostatních, můžeme si například vybavit, co jsme viděli, dělali a cítili v určitou chvíli - je tedy vymezená v čase a prostoru.

U kolektivní paměti je to trochu jiné. Určité historické události, které se odehrály v minulosti, jsou pevně zakotveny v paměti národa a člen tohoto národa, přestože nebyl svědkem daných událostí, je má na paměti a je schopen o nich mluvit a předávat vzpomínky dál, jakoby je sám zažil.¹⁰ V kolektivní paměti jsou vzpomínky stále „živé“ ve vědomí určité skupiny, která je udržuje. A pokud pro skupinu přestanou být tyto vzpomínky zajímavé, můžeme poznat, že dochází ke střídání generačních skupin. V historii se setkáváme s jasnými dělicími čarami, je jednotná a můžeme říci, že je jen jedna. Mezi pamětí a dějinami můžeme najít určitý vztah následnosti. Jakmile přestane jedinec vzpomínat na minulost, jakmile se vytratí vzpomínka na ni, přichází na řadu dějiny. „*Obecně vzato dějiny začínají až tam, kde přestává tradice a rozpadá se společenská paměť.*“¹¹

Kolektivní paměť funguje dvěma způsoby, prvním je způsob *fundující vzpomínky* a druhým je *biografické vzpomínky*. Fundující vzpomínka se vztahuje k počátkům

⁸ HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť, s. 93

⁹ Tamtéž. str. 95

¹⁰ HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť, s.94-95

¹¹ ASSMAN, Jan.: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s. 43

a biografická vzpomínka se vztahuje k vlastním zkušenostem – k nedaleké minulosti. Způsob fundující vzpomínky můžeme nalézt i u společností bez písma, pracuje výhradně s ustálenými objektivacemi jazykové i nejazykové povahy. Pod tím je možné si představit rituály, tance, mýty, vzorce, ale i ozdoby, oděvy, tetování, cest, krajin, apod. Všechny tyto atributy poskytují oporu jak vzpomínkám, tak i identitě, proto jsou zařazovány pod souhrnný pojem „memoria“. Oproti fundující vzpomínce, která je tvořena aktem instituce spíše než přirozeným růstem, se biografické vzpomínky, vždy opírají o společenskou interakci.¹²

*„Myšlení může probíhat abstraktně, ale vzpomínání postupuje konkrétně. Ideje se musí nejdříve stát názornými, a teprve pak si mohou zjednat přístup do paměti jako předměty.“*¹³ Dochází zde tedy k přímému propojení pojmu a obrazu. Podle Halbwachse společnost vytváří pevný rámec rozdělováním prostoru, kam zasadí své vzpomínky, ke kterým se bude vracet. Velká pozornost je věnována prostorovým obrazům, každá vzpomínka musí mít vyobrazení v konkrétní formě, osobě nebo místě. Vzpomínky jsou tak tímto procesem přetvořeny v pojem či symbol a získávají tak smysl. Z této vzájemné souhry pojmů, zkušeností a dat vzniká to, co nazýváme figury vzpomínání.¹⁴ Specifičnost těchto figur můžeme definovat podle třech rysů: vztahem k času a prostoru, vztahem ke skupině a rekonstruktivitou.

Figury vzpomínání musí být konkrétní a určené. Assmann vysvětluje, že kolektivně prožívaný čas je například kalendář svátků. Prožívaný prostor je pro rodinu dům, pro občany město, atd. To jsou ty rámce, které nám dávají možnost vzpomínat. A každá skupina, která chce upevnit své místo, svůj význam, se snaží vytvořit pro sebe taková místa, která neslouží jen k vzájemnému působení se společností, ale zároveň jsou to symboly jejich identity a záchytné body pro jejich vzpomínání. Taková místa si pak člen skupiny uchovává v paměti, i když v nich není fyzicky přítomen.¹⁵ Historik Pierre Nora přichází s termínem „*kolektivní paměť míst*“, jedná se o místa, kde se uchovávají vědomosti a vzpomínky (archiv, knihovna, muzeum, ale i hřbitov atp.)¹⁶

¹² ASSMAN, J. Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s.50

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ ASSMAN, J. : Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s. 49-50

¹⁶ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*. s. 17

Kolektivní paměť je jedním z prvků, které ovlivňují identitu jedince. Je úzce spjata se svým nositelem a není přenosná. „To znamená, že se výlučně vztahuje ke stanovisku určité skutečné a živoucí skupiny.“¹⁷ Figury vzpomínání slouží zároveň i jako vzory, příklady a vyjadřují všeobecný postoj dané skupiny. Halbwachs dává příklad na postavení rodiny, které je stanoveno pouze tím, co o sobě a své minulosti daná rodina ví. „Soustava erbů a titulů symbolizuje nárok na práva a výsady“¹⁸ S tím pracuje Jacques Le Goff, který přišel s historiografií neboli „historií historie“ – která pomáhá odkrývat manipulace a zabývá se rekonstruktivitou. Sleduje, jak na sebe působí kolektivní paměť s historický mifenomény.¹⁹

„...žádná paměť neuchovává minulost jako takovou, nýbrž z uplynulé doby v ní zůstává jen to, co může společnost v dané epoše zrekonstruovat příslušným referenčním rámcem.“ Jednoduše můžeme říci, že neexistuje žádná pravá skutečnost vzpomínky. Paměť prochází neustálou reorganizací, neuchovává si minulost. Podle Assmanna tedy nelze tvrdit, že společnost přejímá nové myšlenky, nápady, a staví je jako svou minulost. Přejímá pouze minulost jiné skupiny a přejímá jí za svou. Minulost je tedy rekonstruována pamětí, ale zároveň organizuje i přítomnost a budoucnost.²⁰

Jan Assman ve svém díle *Paměť a kultura* popisuje vztah a vzájemnou propojenost mezi třemi aspekty, kterými jsou: „vzpomínka“ - vyjadřující vztah k minulosti, dalším je „identita“ - vyjadřující politickou imaginaci a v neposlední řadě „kulturní návaznost“ vyjadřující tvorbu tradice.

Každá kultura podle Assmanna vytváří tzv. konektivní strukturu, která určuje souvislosti ve dvou dimenzích. První dimenze nese název společenská, druhá dimenze je časová. Konektivní struktura napomáhá k získání důvěry a pocitu bezpečí, orientovanosti na základě sdílených zkušeností, očekávání a jednání. Konektivní struktura je také pojítkem mezi včerejškem a dneškem. Tím, že udržuje vytvořené zkušenosti a vzpomínky v přítomnosti, vytváří propojenost mezi minulými událostmi, obrazy a historií a převádí je do přítomnosti, čímž vyvolává vzpomínky. „*Tento aspekt kultury leží v základě mýtických a historických vyprávění*“²¹ Assman také tvrdí, že všechny tyto aspekty (narativní

¹⁷ ASSMAN, Jan.: *Kultura a paměť*. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*, s. 108.

²⁰ Tamtéž.

²¹ ASSMAN, Jan.: *Kultura a paměť*. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s. 20

a normativní, vyprávění) dávají základ sounáležitosti s ostatními, identitě a umožňuje narátorům vyprávět jako „MY“. A to, co vede narátory k použití výrazu „MY“ je právě ta konektivní struktura, společné vzpomínky, sebezobrazení, používání stejných pravidel a hodnot, apod. Podstatou a zároveň pravidlem konektivní struktury je opakování. „*Tím se zaručí, aby linie jednání neubíhaly donekonečna, nýbrž uspořádávali se do rozpoznatelných vzorců a byly identifikovatelné jako prvky určité sdílené kultury*“²²

3.1.2 Komunikativní a kulturní paměť

Podle Assmana má paměť v chápání kulturních věd dvě dimenze. Vnitřní ve smyslu individuální paměti, a vnější, neboli kolektivní paměť. U této vnější dimenze (kolektivní paměti) rozlišuje Assman čtyři oblasti. První oblastí je *Mimetická paměť*, která se vztahuje k jednání, jehož dosahujeme napodobováním. Druhou oblastí je *Paměť věcí*. Člověk se obklopuje věcmi, které vnímá jako účelné, vkládá do nich své představy o kráse, pohodlí a které ve své podstatě odráží i jeho samotného. Připomínají jedinci jeho minulost, jeho počínání a spolu s časovým horizontem poukazují i na různé vrstvy minulosti. Třetí oblastí, kterou Assman uvádí je *Jazyk a komunikace* neboli komunikativní paměť a upozorňuje na to, že i jazyk a schopnost komunikace si člověk osvojuje především z vnitřních zdrojů. Je nutné, aby člověk byl zahrnut do „systémového výkladu“ a byl v interakci s ostatními, protože jedině tak je možné vybudovat jeho vědomí a paměť. A čtvrtou oblastí je *Přenos smyslu* neboli kulturní paměť. Kulturní paměť je jakýsi prostor, který obsahuje všechny tři výše zmíněné oblasti. Do kulturní paměti patří například i rituály, které mají funkci zpřítomnění kulturního smyslu, ale i různé symboly, náhrobní kameny, ikony, které nejen že poukazují na svůj účel, ale zároveň překračují formu implicitní a stávají se explicitními.²³ V této práci a této kapitole bude pozornost věnována pouze dvěma posledním oblastem, a to *Jazyk a komunikace* – komunikativní paměť a oblasti *Přenos smyslu* – kulturní paměti.

Etnolog Jan Vansina poukazuje na svérázný a zároveň typický fenomén nepísemné vzpomínky na dějiny, který označuje jako „*the floating gap*“, neboli „*plynoucí mezera*“. Takzvanou plovoucí mezerou je označována proluka ve zprávách, kterou objevujeme při

²² Tamtéž.

²³ ASSMAN, Jan.: *Kultura a paměť*. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s. 23-24

pohledu do minulosti. Pokud se podíváme na souhrn zpráv jako celek, obvykle objevíme, že se skládá ze tří částí. Pro nedalekou minulost máme velké množství informací, materiálů, dokumentů, ale pokud půjdeme dále do minulosti, tak u dřívějších dob narazíme na právě tuto „*plovoucí mezeru*“ - na nedostatek zpráv. Ale u ještě staršího období opět nacházíme množství informací a tradovaných zpráv o původu. Lidé z příslušné skupiny většinou tyto proluky nevnímají, ale badatel na ně narazí. „*To ale neznamená, že by mezi oběma časy, které jsou takto provázeny, nebyl žádný kategoriální rozdíl. Oba minulostní rejstříky, oba konce bez prostředků odpovídají dvěma paměťovým rámcům, které se od sebe v klíčových ohledech liší. Ty nazýváme komunikativní a kulturní paměť*“²⁴

Jan Assman rozděluje tedy kolektivní paměť na dvě formy. Na paměť komunikativní, která může být označena jako krátkodobá paměť společnosti, a na paměť kulturní, dlouhodobou paměť společnosti. Komunikativní paměť, na rozdíl od té kulturní, odkazuje na události, které se staly v nejbližší minulosti, je živá. Kulturní paměť má kořeny v dávné minulosti na samém začátku dějin a je vysoce institucionalizovaná s materiálním zakotvením.²⁵

Komunikativní paměť obsahuje vzpomínky, které se staly v nedaleké minulosti a které jedinec může sdílet se svými vrstevníky. Příkladem takové komunikativní paměti je generační paměť. Ale tento druh paměti relativně brzy zmizí. Umírá se svým nositelem – přesněji řečeno, vzpomínka se nese třemi až čtyřmi generacemi a pak zaniká, aby uvolnila prostor jiné vzpomínce, jiné paměti. Kritickým prahem se zdá být dosáhnutí 40let věku, svědci, kteří zažili nějakou významnou událost, opouštějí svůj profesní život, který byl především zaměřený na budoucnost. Jedinci se dostávají se do fáze stáří, kde se rozvíjí vzpomínání a spolu s ním touha fixace a předávání vzpomínek. Tento zkušenostní horizont se stal předmětem „orální historie“, která se neopírá o písemná svědectví, ale vychází ze vzpomínek získaných ústním vyprávěním. Díky „orální historii“ je možné získat historický obraz „dějin všedního dne“, který se v těchto vyprávěních formuje. Pokud je přesáhnut interval 80 let věku, dochází k takzvané plynoucí proluce a za jejími hranicemi následují data z učebnic a památníků neboli oficiální podání dějin. Jedná se o dva možné způsoby

²⁴ ASSMAN, Jan.: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s.46-48

²⁵ Tamtéž.

vzpomínání, o dvě funkce vzpomínky a minulosti, které je nutné odlišit, i když se v realitě mnohdy prolínají.²⁶

V kapitole o individuální a kolektivní paměti byla pozornost věnována i Assmanově pojetí působení kolektivní paměti, a to dvěma způsoby – na základě fundující vzpomínky a na základě biografické vzpomínky. Fundující vzpomínka se vždy vztahuje k počátkům, najdeme jí i v negramotných společnostech s ustálenými předměty, jako jsou různé rituály, společné oděvy, zdobení těla, tanec, památná místa, atd. Biografická vzpomínka je, na rozdíl od té fundující, vždy podepřena sociální interakcí a je tvořena spíše přirozeně. Z toho nám plyne, že „kulturní paměť, na rozdíl od komunikativní, je záležitost institucionalizované mnemotechniky“. A jak již bylo naznačeno, tak komunikativní paměť je tvořena v čase a v čase taky zaniká. Vzpomínky se předávají především osobně a ústně. V těsném spojení s komunikativní pamětí stojí orální historie, která má svůj základ ve vzpomínkách získaných vyprávěním, a podává „dějiny všedního dne“ a vytváří tak historický obraz dané doby, situace.²⁷

Kulturní paměť je zaměřena na neměnné body, které se odehrály v minulosti, má vždy zvláštní nositele (kněží, šamani, učitelé, umělci), podle Le Goffa jsou to, zejména ve společnostech bez písma, specialisté na paměť.²⁸ A především člověk je ten, kdo má na starost přenos informací – vzpomínek. Kulturní paměť vychází více z historie vzpomínky, než z historie samotné. Vzpomínky se mění v mýtus vykazující jistou posvátnost. „*Tím nepozbývá na skutečnosti, právě naopak – získává realitu ve smyslu trvalého normativního a formativního působení.*“²⁹ Osoby, na něž je vzpomínáno, získávají náboženský význam a proces vzpomínání na ně je většinou ve formě slavností nebo svátků. Vzpomínáním a oslavou „dějin“ si skupiny podle Assmana zajišťují svou identitu neboli kolektivní identitu. Zároveň kolem sebe staví jakési hranice, čímž si zajišťuje kontrolu šíření.

Kulturní paměť není tolik diskutovaná jako komunikativní, jedinec do ní musí být zasvěcen, aby jí mohl porozumět a šířit jí ve stejných hranicích dál. Praktická část této práce se bude opírat jak o kulturní, tak komunikativní paměť, ale aktivně bude pracovat pouze s komunikativní pamětí, která je, jakožto kolektivní paměť, spojena s konkrétní skupinou, je důležitým článkem při formování a posilování kolektivní identity.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ ASSMAN, Jan. Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s.47-49

²⁸ LE GOFF, Jacques: Paměť a dějiny, s. 48

²⁹ Tamtéž. s.50

Komunikativní paměť nám v rámci rekonstrukce historické události pomůže rozkrýt, jak se na danou událost vzpomíná a proč. „*Předpokládají se tak různé verze sdílené minulosti, které jsou chápány jako svébytné sociální konstrukty, jež však pro svou intersubjektivní povahu skýtají jisté shodné významy společné pro danou skupinu, s níž se její členové ztotožňují.*“³⁰

Pro zpřehlednění rozdílů mezi komunikativní a kulturní pamětí je použita shrnující tabulka:

Tabulka č. 1: Dimenze paměti podle Assmana

	komunikativní paměť	kulturní paměť
obsah	Dějinné zkušenosti v rámci individuálních biografii	Mýtické pra-dějiny, události náležející do absolutní minulosti
formy	Neformální, málo zformované, rozvíjející se přirozeně, vznikající každodenním stykem	Ustavené, vyšší stupeň <u>zformovanosti</u> , obřadná komunikace, svátek
média	Živoucí vzpomínka v organické paměti, zkušenost a informace z doslechu	Ustálené objektivace, tradiční symbolická kodifikace/inscenace slovem, obrazem, tancem, atd.
časová struktura	80-100 let, časový horizont 3-4 generací, který se posouvá spolu s přítomností	Absolutní minulost, mýtický pra-věk
nositelé	Nespecifičtí, doboví svědci určitého vzpomínajícího společenství	Specializovaní nositelé tradice

Zdroj: ASSMAN, J. Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku

3.1.3 Paměť generací

„*Co jedna strana chová v paměti jako vítězství, je pro druhou stranu hořkou porážkou. Proto bývají výsledkem občanských válek rozdělené paměti.*“³¹ Německý sociolog Bernhard Giesen upozorňuje na běžnost rozdílů v kolektivní paměti, stejně jako

³⁰ KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku.* s. 52-53

³¹ GIESEN, Bernhard. „V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí“, str. 67-79

jsou rozdílné paměti jednotlivců, mohou být i kolektivní. Otázkou může být, proč se na základě výpovědí několika jedinců vytváří kolektivní paměť celé generace?

Základem kolektivní paměti generací jsou maximálně intenzivní situace, události - triumfální nebo traumatické. Od ostatních se skupiny vymezují právě těmito zkušenostmi, které ničí zkušenosti předešlé generace, jednotí ji a zároveň omezují přístup „cizím“, kteří takové situaci nemohou porozumět. Podle Bernharda Giesena jsou to právě zkušenosti, které načerpali ve válkách, při pronásledování a věznění, při vyhoštění nebo vysídlení, apod, jenž tvoří kolektivní identitu generace. *„Tyto události tvoří kostru kolektivní paměti do té míry, nakolik jsou spojeny s tělesnou zkušeností a nakolik mohou být takto zaneseny do paměti.“*³² Generační vědomí je tedy (jako jedna z možností) tvořeno traumatickými nebo traumatizujícími zkušenostmi. Traumatické zkušenosti, staví danou generaci do pozice „výjimečné generace“, která prošla určitou historickou událostí a tato zkušenost nemůže být sdílena s žádnou jinou generací. Podle sociologa Radima Merady jsou to právě generace, kdo jsou nositelé historické paměti. Generace určují, jaké situace zůstanou v paměti skupin a jak se budou interpretovat. Díky tomu vzniká mezi generacemi určité pouto.³³

Jednotlivci dané skupiny musí takovou situaci považovat za jedinečnou, bezprecedentní, aby se mohla stát základem jejich kolektivní paměti, musí být věrohodná a autentická. Aby nedocházelo k napodobení nebo rozmělnění události, musí ji být vtisknuta tělesnost. Tělesnost prožitku vyjadřuje přítomnost na místě dané události. Byla viděna, slyšena, pocítěna na vlastní kůži. Například se jedná o situace v přímé palbě, na barikádě, v uprchlických táborech, apod. Silnou tělesnost prožitku může způsobit i nepřímá zkušenost, například zprostředkování v tisku, rozhlasu, v televizi. Tento druh vzpomínek bývá utužován rituály, především kolektivními rituály.³⁴

3.2 Identita

Identita je pojem, kterým se zabývá již mnoho vědních disciplín, je probírána v psychologii, antropologii, ale i sociologii a v mnoha dalších oborech. K velkému zájmu

³² GIESEN, Bernhard. „V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí“, str. 72

³³ MARADA, Radim. Paměť, trauma, generace

³⁴ Tamtéž. 73-74

a vtěsnání identity do každodenního života přispěl především fakt, že se identita stala problémem v mnoha společnostech, vtažena byla do problematiky etnicity, nacionalismu, minorit, náboženství, ale i feminismu, atd. Několik z mnoha možností identifikace jsou například: jazyk, domov, příbuzenství, národnost, etnická příslušnost, rodina, věk, vzdělání, sexuální orientace, náboženství nebo pohlaví. Podle norského antropologa Thomase Eriksena jsou nejdůležitějšími a základními identifikačními prvky pohlaví a věk.³⁵

A protože identita úzce souvisí i s kolektivní pamětí, jak dokazuje mimo jiné sociolog Paolo Jedlowski, který tvrdí, že paměť umožňuje jedinci nacházet kontinuitu ve vlastní biografii a zároveň identita funguje jako selektivní mechanismus, kterým jedinec dává důležitost určitým vzpomínkám před jinými,³⁶ je jí věnována i kapitola v této práci.

Definovat identitu může být komplikovanější, než se zdá, neboť samotné pojetí je možné vysvětlovat více způsoby. Identitu můžeme chápat jako vztah jedince k sobě samému (psychologické pojetí), nebo ji můžeme chápat jako vztah jedince k ostatním – k vlastní skupině, či skupině „jiných“ (sociologické pojetí). Pro tuto práci bude relevantní především sociologické pojetí – vztah jedince ke skupině. Proces utváření identity je tedy proces, kdy se formují vztahy určitého jedince, jak se sebou samým, tak s ostatními jedinci. Identita je podmíněna mnoha vnitřními i vnějšími faktory a zároveň je fungující na vztahu vzájemnosti. Česká etnoložka Petra Košťálová tento koncept vysvětluje jako „vnitřní identitu“ – tak jak se vnímá daný jedinec a jako „identitu dobrovolně či nedobrovolně vnucenou zvenčí“ – ten kterého vidí nebo chtějí vidět v daném jedinci ostatní. Pro člověka jsou příznačné dva procesy sociální identity: prvním způsobem je asimilace, kdy je upřednostněna snaha „zapadnout“ mezi členy vlastní skupiny, opakem a zároveň druhým způsobem procesu vytváření identity je diferenciací, snaha o odlišení, vyčlenit se od společnosti jako individuum.³⁷

Sociolog Csaba Szaló přichází s tím, že konceptualizace identity s sebou přináší i vědomí rodinných podobností. Jednou takovou podobností může být atribut neboli kvalitativní charakteristika člověka. Tento atribut nám ukazuje na podobnosti, ale i odlišnosti, a tím dává přehled o tom, jaký jedinec je a zároveň, kým není. Druhou rodinnou podobností je i důraz na jednání. Tento důraz je utvářen například uznáním nebo

³⁵ Tamtéž.

³⁶ JEDLOWSKI, Paolo. *Memory and Sociology: Themes and issues* [online]. s. 24-44.

³⁷ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s.22

také stigmatizací. Identita jako taková, dle tohoto předpokladu, nemůže existovat sama o sobě a je neustále někým vytvářena. A poslední rodinnou podobností je status osob. „ Osoby na rozdíl od předmětů mohou mluvit, myslet, dělat rozhodnutí atd. a také mají schopnost provádět diskursivní praktiky budující vědění, včetně typifikace.“³⁸ Jedinec je tedy schopný typifikovat nejen objekty a ostatní osoby ale měl by být schopný i samotipifikace, která mu umožňuje mluvit a přemýšlet o svých zkušenostech a formulovat vědění o sobě samém. Osoba tak ví, nejen kdo jsou ostatní, ale kdo je ona sama.

S narůstajícím věkem se samozřejmě mění i způsob vytváření vlastní identity. Tento proces také nemusí být nikdy dovršen, může se stát, že identita jedince se bude pohybovat mezi tím, kým opravdu je a kým by chtěl být. Není pravda, že jedinec získá za celý svůj život jen jedinou identitu - může převzít hned několik identit a to na základě množství skupin, se kterými se ztotožňuje.³⁹

3.2.1 Osobní a kolektivní identita.

Identitu můžeme vnímat jako určitý produkt vědomí, na jehož základě je vytvářen jistý druh sebeobrazu. Podle Assmana se člověk chápe jako jedinec pouze natolik, jak se jako jedinec zná, a stejně tak je to i v kolektivní paměti u skupiny lidí. Považují se za národ, kmen či lid jen v té míře, nakolik se jako národ, kmen či lid chápe, a podle toho se tak chová.⁴⁰ Assman také rozlišuje identitu na dva typy, na identitu „JÁ“ (kterou dále rozlišuje na osobní a individuální) a „MY“ (kterou nazývá identitou kolektivní). Mezi těmito dvěma identitami působí vztah, který vysvětluje na dvou tezích. „JÁ“ působí směrem zvenčí dovnitř. Jedinec, který se podílí na interakčních a komunikačních vzorcích skupiny, se kterou se ztotožňuje, tak zároveň buduje svoji osobní identitu. Výrazně do popředí se tedy dostává identita „MY“ a osobní „JÁ“ zůstává v pozadí. Na základě této myšlenky můžeme říci, že identita je sociogenní, neboli společenský fenomén (teze č. 1). Oproti tomu kolektivní identita („MY“) je skutečností pouze individuálního vědomí a vědění, protože není používána mimo danou skupinu, která se k tomuto „MY“ hlásí. Působí tedy směrem zvenčí dovnitř (teze č. 2). Individuální paměť má svůj původ

³⁸ SZALÓ, Czába. *Mozaika v re-konstrukci: formování sociálních identit v současné střední Evropě*, s.15

³⁹ KOŠTÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s. 22-24

⁴⁰ ASSMAN, J. Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, s. 116

v sociálním prostředí nejen tím, že vzniká na základě socializace (teze č. 1), ale také tím, že díky ní vznikají i společenství (teze č. 2) na základě vědomí o „MY“ a kolektivního obrazu.⁴¹

Individuální identita, tedy jedna z částí identity „JÁ“, vyjadřuje obraz, který si vybudoval a udržuje sám jedinec, tento obraz vymezuje jednotlivé rysy, dle kterých se daný jedinec odlišuje od ostatních. Je to vědomí jeho vlastní jedinečnosti, nenahraditelnosti. Vychází ze základních lidských potřeb, existence a je ohraničená narozením a smrtí. Oproti tomu osobní identita jsou veškeré role, vlastnosti a kompetence, které jedinci připadají a které vyplývají z dané společnosti. Zároveň osobní identita vychází ze společenského statutu, uznání a zodpovědnosti daného jedince. Identita, jak osobní, tak individuální jsou vždy společenským konstruktem, který je formován a určován prostřednictvím jazyka, hodnot, představ a norem dané kultury. Proto nemůže být řečeno, že by mohla existovat „přirozená identita“⁴² V této práci budeme však vycházet pouze z rozlišení osobní a kolektivní identity, identita JÁ s celým „obsahem“ bude pro zjednodušení nazývána osobní identitou.

Kolektivní identita („MY“) se vyznačuje podobou určité skupiny, kterou si sama skupina vytvořila a na jejímž základě se identifikují její členové. Významným faktorem kolektivní paměti je také i sounáležitosti a sebeidentifikaci s určitou skupinou. Kolektivní paměť je - stejně jako individuální - sociální konstrukt, a intenzitu, se kterou se jedinec osobně identifikuje se skupinou, určuje jeho projev jako příslušníka určité skupiny (jeho jednání, postoje i vztahy s ostatními). Tím se vytváří kategorie takzvané „MY a ONI“. Kdy „MY“ je skupina, se kterou se ztotožňuje jedinec, a „ONI“ jsou ti ostatní, ti cizí. Upřednostňovanou a favorizovanou skupinou se tak stává skupina „MY“ a skupina cizích - „ONI“ bývá tou diskriminovanou. Jak již bylo řečeno, identita jedince se neustále vytváří, a tak tomu je i u těchto skupin. Nejsou mezi nimi hranice, které by nebylo možné překročit, kromě „v okamžicích krize“. Přestože jedinec za svůj život může projít několika identitami, většinou se v první řadě hlásí k jedné dominantní skupině, jako je rodina, přátelé, etnická skupina, národ, apod.⁴³

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž, s. 117

⁴³ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s.24

3.2.2 Etnicita jako způsob identifikace

Jedním z příbuzných termínů pojmu identita je i koncept etnicity. Etnicitu vysvětluje Velký sociologický slovník jako „(...)vzájemně provázaný systém kulturních (materiálních a duchovních), rasových, jazykových a teritoriálních faktorů, historický ch osudů a představ o společném původu působících v interakci a formujících etnické vědomí člověka a jeho etnickou identitu.“⁴⁴ Jedná se tak o vnímání vlastní etnické identity, o to, jak se dané osoby prezentují, jak se sebe-klasifikují. Příslušnost k určité etnické skupině bývá definována oproti jiné etnické skupině – těm „Jiným“. Vymezení probíhá na základě několika faktorů, které sdílí všichni členi skupiny. Za ty nejdůležitější, či nejvýznamnější je možné považovat: jazyk, území (historická pravlast), kolektivní paměť a náboženství. Podle Kohoutkové jsou právě jazyk a náboženství faktory, které jsou relativně dané. Oproti tomu například vztah k vlasti (k zemi našich předků) nebo představa o společném původu, připadají spíše k samotnému jedinci, a proto jsou hůře uchopitelné a ověřitelné. „Každá etnická skupina či národ vykazuje své charakteristické základní hodnoty, o něž se opírá samotná etnická/národní existence; ať už se jedná o náboženství, jazyk, strukturu společnosti, či jiný atribut.“⁴⁵

Český etnolog Leoš Šatava ve své knize *Jazyk a identita etnických menšin* píše, že problematika etnicity se pohybuje ve dvou různých polohách. První polohou je „*Tradiční, ryze národní (etnická) koncepce*“. V této koncepci se jedinec vymezuje a utváří své etnické vědomí na bázi jazyka, kultury a mravů, které jsou v tomto smyslu chápány jako pevně stanovené entity, přirozené a předem dané a je možné jim podřídít i jiné hodnoty. Podle Šatavy je toto vědomí „(...) transparentní a existuje prakticky nezávisle na vůli osob.“⁴⁶ A druhou polohou je, že etnicita je vyzdvížena nad občanské, ale i lidské cítění jako umělý sociální konstrukt, který je odstranitelný osvětou či ekonomickou prosperitou.

A však Košťálová také upozorňuje na fakt, že žádný z uváděných přívlastků etnicity nemusí být pro definici až tak nezbytně nutný a důležitým faktorem. „*Jiný mi slovy, neexistence vlastního území a státního útvaru nezabránila Arménům a Židům, aby se po téměř dva tisíce let necítili jako Arméni nebo židé; neznalost původního mateřského jazyka neomezuje Skoty v jejich skotském přesvědčení a stejně taj mnozí Íránci manifestují svou perskou identitu vez ohledu na to, že už prakticky po příchodu Arabů až na výjimky*

⁴⁴ Velký sociologický slovník, s. 275

⁴⁵ KOŠTÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s. 28

⁴⁶ ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace*, s. 14

nevyznávají zoroastrismus.“⁴⁷ Důležité tak zůstává pouze to, k jakému etniku se daný jedinec cítí nejbližší, ke komu cítí svou příslušnost, a jde pouze o jeho volbu a rozhodnutí.

Etnicita, přesněji řečeno etnická identita, je především nedílnou součástí při konstrukci samotného národa a při vymezování národní příslušnosti, která závisí zejména na kritériích stejné kultury a stejného jazyka.⁴⁸ Zde je na místě upozornit na fakt, že etnická identita je někdy nesprávně zaměňovaná za národní identitu. Etnickou identitou rozumíme v první řadě určitý druh loajality ke skupině. Kdežto národ je daný především politickou soudržností.⁴⁹

3.2.3 Národní identita

Zvláštní formou kolektivní identity je i národní identita, kterou český pedagog Jaroslav Krejčí definuje takto: „*Národní identita se definuje společnou historií, jednotným jazykem, územím, společnými sociálními a hospodářskými institucemi, vládou, společnou vírou, relativně shodnou hodnotovou orientací příslušníků národa, sebeuvědoměním a společnou vírou v růst národa v budoucnosti*“⁵⁰

Národ je sám skupinou, která potřebuje být vymezována. Národ je tedy „MY“ a ostatní etnika, okolní národy jsou „ONI“. To co daný národ vymezuje, co ho dělá jedinečným a co ho odlišuje od ostatních národů, jsou symboly, mýty a rituály.⁵¹ Podle české etnologky Petry Kohoutkové má národní identita dvě polohy – objektivní a subjektivní. Objektivní forma identity k určitému národu nám je předurčena místem narození. Subjektivní forma, která je do určité míry volitelná, vychází z rozhodnutí samotného jedince: například pochází-li z rodiny emigrantů, kteří žijí dlouhodobě mimo svou rodnou zemi, nebo jedná-li se o dítě ze smíšeného manželství.⁵²

Přestože je národní identita označována za jistou formu kolektivní paměti, český historik Miroslav Hroch poukazuje na jejich odlišnost, neboť je do národní identity zahrnuta i identita individuální a sociální, jenž podává obraz o chování jedince ve

⁴⁷ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s. 29

⁴⁸ ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace*, s. 15

⁴⁹ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, s. 247

⁵⁰ KREJČÍ, Jaroslav. *O češství a evropanství: o českém národním charakteru*, s. 17

⁵¹ ŠTĚTKA, Václav. Symbolická vymístění, národní identita a (re)konstrukce paměti, s. 79-91

⁵² KOŠŤÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s. 22-27

společnosti, tj. vyjadřuje základní způsoby sociálního chování a také o tom jak daná společnost toto chování vnímá a reaguje na něj.⁵³

Důležité je také rozlišit rozdíl mezi pojmy národní identita a identifikace s národem. Zde je to podobné, jako tomu bylo u etnické identity a národní identity (jak bylo vysvětlováno výše). Národní identitou se v tomto případě rozumí vědomí sounáležitosti s národem, oproti identifikaci s národem, kterou se rozumí již aktivní zapojení jedince do formování, utváření a rozvoje národa.⁵⁴

Národní identita v sobě zahrnuje příslušnost pouze k jednomu národu, vyjádření příslušnosti k jinému národu by bylo chápáno jako „zrada na národu“. Z toho také můžeme vyvodit, že budování takové národní identity je určeno jistou rivalitou mezi dvěma skupinami. A zde se také dostáváme k příkladu takové identifikace s národem, jenž mohou být mimo jiné různé emoce vůči národu, jako láska k národu, strach z ohrožení národa, strach z úpadku apod. *„Od všech členů národa se automaticky očekává, že pro ně bude příslušnost k této kategorii nadřazena všem ostatním pocitům.“*⁵⁵

3.2.4 Ztráta bosenské identity

V Bosně a Hercegovině v období těsně před vypuknutím války panuje nejistota ohledně identity a ohledně přežití samotného. Vzhledem k chybějící centrální autoritě, si aktéři konfliktu vymáhají práva sami a národnostní identifikace je podporována násilným konfliktem, protože jen tak lze ospravedlnit uchvácení území a následné naděje na mír. Zároveň také není nikdo „dostatečně mocný“, nikdo, na koho by mohla být svalena vina, kdo by převzal zodpovědnost za vzniklou situaci a chaos.

Byli tu také etnonacionalisté, kteří se svými paramilitárními organizacemi nabízeli fyzickou ochranu, ochranu identity i důstojnosti. *„Jakmile je jejich moc konečně monopolizována v podobě jednoho státu, mohou navíc jejich chráněnci výměnou za svou loajalitu získat skutečné záruky blahobytu a bezpečí.“*⁵⁶ – což je vlastně i jeden z kořenů legitimacy jugoslávského komunistického režimu.

⁵³ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, s. 38

⁵⁴ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, s. 71

⁵⁵ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie s. 22-27

⁵⁶ Barša, P.; Strmiska, M. Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva. 134

Válka v Bosně a Hercegovině slouží jako zmenšený model války v Jugoslávii, to především díky své polyetnické struktuře, ale i logika a dynamika války se opakují se stejnými obecnými rysy jen v menší míře. A odehrávající se mocenský zápas a boj jednotlivých klanů za území a loajalitu pouze na základě pudu sebezáchovy je jen dalším z mnoha společných rysů. Když ovšem došlo na rozdělování území rozpadlé Jugoslávie mezi existující národně vymezené republiky, nemohlo to projít bez následků občanské války. „V prvních svobodných volbách listopadu a prosinci roku 1990 drtivě zvítězili nacionalisté všech tří táborů – Strana demokratické akce Aliji Izetbegoviće, Srbská demokratická strana vedená Radovanem Karadžićem a Chorvatské demokratické společenství v čele se Stjepanem Kluićem získaly více než 72% hlasů a 86% mandátů. Jejich vítězství znamenalo, že kolektivismus etnonábožensky definovaných skupin porazil vizi soužití jejich individuálních příslušníků na základě společné bosenské identity.“⁵⁷ To mělo za následek, že poválečný totalitarismus nedal šanci vzniknout celobosenské identitě, ale také zabránil i vzniku samostatných demokratických skupin, které by mohly tvořit kolektiv státu. Aby etnická příslušnost zůstala stále aktuálním tématem, úmyslně vyvolávali nacionalisté nenávist k minulosti a vyvolávali „spirálu strachu“, aby mohli být Ti jediní, kdo jsou schopni situaci uklidnit. Důkazem toho jsou i hesla používaná v předvolebních kampaních „my nebo chaos“.⁵⁸

Díky rivalitě, která mezi jednotlivými klany panovala, se vzájemně posiloval i jejich úspěch. A tak s rostoucí silou každého klanu rostl strach v tom druhém. Za spouštěče oné „spirály strachu“ je považován Radovan Karadžić, ale velkou míru viny nese i Aliji Izetbegović, který zmobilizoval muslimskou část Bosny s tím, že je to jediná šance na přežití bosenských Muslimů – což můžeme jednoduše nazvat politikou identity. Barša s odkazem na Xaviera Bourgarela píše o konfliktu jako o rekonstrukci. „(...) popisuje zhroucení monopolu násilí do plurality ozbrojujících se skupin, které se legitimují ochranou „svého“ obyvatelstva.“⁵⁹ Samozřejmě také dochází ke zhroucení systému materiální stránky bosenské společnosti. Došlo k rozdělení kontroly nad bosenským územím: státní správou, ekonomikou, ministerstvy, ale i v jednotlivých podnicích. Došlo k přetrhání sítí infrastruktury a celý státní systém se začal pomalu hroutit. Vrcholem bylo vypuknutí války. Obyvatelé Bosny a Hercegoviny se stali závislí na materiální a humanitní

⁵⁷ Barša, P.; Strmiska, M. Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva. s.136

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž. s. 138.

pomoci od jiných států, došlo k vytvoření černého trhu ekonomiky, výjimkou nebyla ani loupežná přepadení, vybírání „desátků“ od konvojů s humanitní pomocí, apod.⁶⁰

3.3 Kolektivní trauma

Některé svědecké výpovědi čelí sporům mezi pozitivismem a konstruktivismem, kdy: *„Pozitivismus považuje za pevný základ poznání zkušenostní data zpracovaná racionálními procedurami do faktu. Konstruktivismus vidí naopak v každém domněle autentickém a „nezformovaném“ zkušenostním datu vždy již produkt nevědomých a vědomých tužeb i jazykových a symbolických struktur, jimiž je prostoupen jak subjekt, jenž realitu domněle bezprostředně zakouší, tak subjekt, jenž ji rekonstruuje z historického odstupu“*.⁶¹ Avšak tento spor může být vysvětlován také na základě dvou typů reprezentace minulosti, v pozitivismu je minulost podaná jako vědecký fakt, zatímco v konstruktivismu je brána jako umělecký příběh či obraz. Stejně tak v souladu není ani spor mezi prezentistickým a psychologickým pojetím veřejné paměti krajních událostí, pro představu je možné jmenovat například přírodní katastrofy, války, či genocidu. Paměť takových událostí, podle prezentistického pojetí, je výsledkem současných ideologických, politických bojů a představa minulosti vychází z aktuálních potřeb přítomnosti. U druhého pojetí, psychologického je tomu právě naopak. Minulost tvoří přítomnost. *„(...) traumatická událost vede k syndromu, který se závislosti na okolnostech může projevat vytěsňováním, fixací na znovu zažívanou bolest, návratem vytěsněného, truchlením, apod.“*⁶² Pokud bychom pojem Trauma brali čistě z psychologického hlediska, jeho výklad by zněl, že se jedná o *„traumatické zážitky či zkušenosti psychicky zraňující a zanechávající často trvalé nebo dlouhodobé nežádoucí následky.“*⁶³

V sociologii je koncept trauma využíván především k deskripci, klasifikaci a hlavně vysvětlení jevů, jenž vyvolávají náhlé změny kolektivního jednání, změny, které vyvolají vznik nové kolektivní identity, nebo takové změny, které mohou nebo nahrazují stávající identity. Pro individuální paměť jsou jako důsledky prožití traumatu charakteristická

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ BARŠA, Jan. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s.43-44

⁶² Tamtéž, s. 45

⁶³ *Universum: všeobecná encyklopedie*

fyzická zranění, narušená psychika, apod. pro kolektivní paměť je to ztráta, či narušení kolektivní identity.⁶⁴

Kolektivní trauma je předmětem zkoumání několika autorů, kteří se staví do dvou pozic. První skupina, která skýtá členy jako J. C. Alexandra, R. Eyermana, nebo také N. J. Smelsera, popisuje kolektivní trauma jako „kulturní trauma“. Druhá skupina, do které patří mimo jiné Piotr Sztompka, či A. Roben, zastává termín „trauma sociální změny“. Pro zpřehlednění budou stručně vysvětleny oba dva termíny i s vysvětlením jednotlivých autorů, avšak v praktické části bude pracováno výhradně s termínem „kulturní trauma“.

Za faktory ovlivňující vznik traumatu neboli příčiny vzniku traumatu, jsou považovány jakékoli náhlé negativní změny stavu, jako je válka, ekonomická krize, nucený odchod z domova, z vlasti, apod. To má za následek úzkost, nejistoty, nedůvěru v instituce ničící rodinné vztahy a dostavuje se krize a apatie. Ale jsou to především osoby, jenž mají vliv na danou skupinu. Tyto osoby jsou schopny ovlivňovat veřejné mínění, jsou to takzvaní „sociální agenti“ - intelektuálové, politikové, žurnalisti apod. Na nich záleží, jak bude událost chápána, jestli „jen jako událost“, nebo zda se bude považovat za společenské trauma, oni sami mohou pomocí svých pozic ve společnosti, ovlivňovat událost a přizpůsobit jí k obrazu svému a svým zájmům. Za nejzásadnější „sociální agenty“ jsou označována masová média, jež mají obrovskou moc a sílu ovlivňovat širokou masu.⁶⁵ Díky médiím se můžeme setkávat také s pojmem „trauma drama“, kdy pomocí neustálého působení médií na společnost dochází k masové mediaci události, sdílenému pocitu ohrožení, apod. A pokud se taková vzpomínka stane společenským či dokonce národním traumatem, je nutné, aby byla neustále udržována a reprodukována.⁶⁶

Americký sociolog Neil J. Smelser jako faktor ovlivňující vznik traumatu definoval kolektivní paměť. Respektive podle Smelsera je nutné, aby proniklo povědomí o traumatické události do kolektivní paměti, jedině tak je možné, aby byla daná traumatizující událost či zkušenost sdílena a reprodukována a tím mohla umožnit přeměnu kolektivní identity.⁶⁷

⁶⁴ EYERMAN, Ron. 2004b. *The Past in the Present: Culture and the Transmission of Memory*, s.160

⁶⁵ ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*, s.11

⁶⁶ BARŠA, P. Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu. s. 50

⁶⁷ Smelser, N.J. *Psychological Trauma and Cultural Trauma*, s. 33

Abychom mohli událost klasifikovat jako traumatizující, musí podle Sztompky splňovat čtyři základní kritéria, kterými jsou rychlost, rozsah, obsah a rámeček. Rychlost: událost musí být nečekaná a rychlá, rozsah: událost musí zasáhnout do společenského života a ovlivnit mnoho jedinců, obsah: událost musí udeřit tam, kde mají lidé největší jistoty, týkající se základních principů společenství a v neposlední řadě rámeček: aby byla událost považována za traumatizující, je nutné, aby šokovala, aby byla neuvěřitelná.⁶⁸ Tyto faktory slouží v první řadě jen ke kategorizaci a traumatické události stanovují zcela hypoteticky. Například Alexander připomíná, že trauma může vzniknout nejen z probíhajících událostí, ale může propuknout i ze strachu z budoucnosti, ať už oprávněného či nikoli.⁶⁹ A jak tomu je i u jiných autorů zmiňovaných dříve, i Sztompka tvrdí, že pokud se má stát z události kolektivní trauma, musí být jako trauma vnímaná, lidé si musí uvědomit, že trápení společně sdílejí. Pro vznik kolektivního traumatu je tedy nutné, aby došlo k reflexi, společnost změnila náladu, emoce i preference. Kolektivní trauma je mimo jiné provázeno úzkostí, strachem, ale i nostalgickým vzpomínáním na minulé. A i Sztompka považuje kolektivní trauma za sociální konstrukt, který je navíc obohacen o mýty, pomluvy a konspirační teorie.⁷⁰

3.3.1 Kulturní trauma

V problematice kolektivní paměti má své důležité místo i koncept kulturního traumatu. Jeffrey C. Alexander a další autoři z Yaleského Centra pro kulturní sociologii ho definují jako trauma, které je „(...) je konstruováno symbolickými kódy a diskurzy.“⁷¹ Jedná se o kulturně konstruovaný proces.

Smelser chápe kolektivní trauma ve smyslu kulturního konstruktu jako vzpomínku. Vzpomínku, která je provázena negativními emocemi a afektivním chováním, vzpomínku, která je prezentovaná jako špatně odstranitelná a jež je členy společnosti vnímána, jako ohrožující kolektivní identitu.⁷²

⁶⁸ SZTOMPKA, P. The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies, s. 158-160

⁶⁹ ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*, s. 10

⁷⁰ SZTOMPKA, P. 2004. „The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies.“ s. 160

⁷¹ BARŠA, Jan. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 51

⁷² SMELSER, J. N. *Psychological Trauma and Cultural Trauma*, s. 44

Alexander hovoří o traumatu kulturním a předpokládá, že jedinci se musí ztotožňovat s rolí obětí nešťastné události, které v nich zanechali nesmazatelné stopy. A cítí, že na základě takové události došlo ke změně jejich paměti a identity. A proces, který vyvolává trauma, nazývá Alexander „*spiral of signification*“. Dle Alexandra není událost sama o sobě to, co trauma vyvolává, ale záleží především na tom, jak bude daná událost prezentována. Jak již bylo zmíněno výše, hlavními aktéry v podání dané situace jsou takzvaní agenti a masová media. Alexander dále také definoval model reprezentace kulturního traumatu a rozdělil ho do čtyř modelů, podle: a) druhu bolesti, b) druhu oběti, c) vztahu mezi obětí a ostatními aktéry, d) zodpovědnosti neboli viníka. Tyto čtyři aspekty jsou rozhodujícími „ovlivňovateli“ kolektivní identity členů postižené společnosti, jež vede ke vzniku kolektivního trauma. Změnou kolektivní identity v důsledku kolektivního traumatu přichází zklidnění, kolektivní paměť byla úspěšně zrekonstruována a událost již nemusí být dále prezentována. Tím dochází k ukončení procesu traumatu, neboli „*spiral of signification*“ se narovná a traumatická událost bude vzpomínána objektivně a bude připomínat negativní zkušenosti dalším generacím, aby zůstala v jejich kolektivní paměti.⁷³

3.3.2 Trauma sociální změny

S jiným pojetím kolektivního traumatu přichází i sociolog Piotr Sztompka. Sztompka se odlišuje od ostatních autorů (kteří vnímají kolektivní trauma jako změnu v symbolické rovině kultury a změny, které toto trauma přinese jako výsledek traumatické rekonstrukce kolektivní identity) především používaným jazykem a použitím kolektivního traumatu. Podle Sztompky můžeme kolektivní trauma využít při analýze nežádoucích dopadů, které vyvolaly sociální změnu.⁷⁴ Sztompka dělí trauma, které už nemůžeme identifikovat jako individuální, masové a na kolektivní. Za masové trauma považuje shluk více individuálních traumat, tedy když se více jedincům stane stejná traumatická událost, a aby mohlo být považováno za kolektivní, musí být reflektováno sociální interakcí,

⁷³ ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*, s. 1-23

⁷⁴ SZTOMPKA, Piotr. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* [online] s. 460

jedinci musejí mít pocit, že jejich utrpení je sdílené s ostatními členy skupiny nebo společnosti.⁷⁵

Dalším, kdo takto rozděluje pojem trauma, je antropolog Antonius Robben. Dle něj kolektivní trauma postihuje celý stát a celou společnost, kdežto trauma sociální zasáhne jen specifické skupiny – jako jsou přímé oběti, apod.⁷⁶

Stejně jako Alexander, tak i Sztompka přišel s teorií procesu traumatu, který se skládá z šesti částí. (1) Nejprve trauma vyvolá náhlá a nečekaná změna, (2) tato změna se začne ihned projevovat kulturní dezorientací doprovázenou krizí identity, již se projevuje napětí mezi starým (převažujícím) a novým kulturním systémem, které vyvolává kolektivní trauma. (3) Toto vyvolané kolektivní trauma přesáhne hranice kulturních systémů a začne se prolínat do světa každodennosti daných jedinců, (4) ve společnosti se začnou projevovat traumatické symptomy. (5) Každý člen společnosti, se snaží vyrovnat s traumatem po svém. (6) V posledním bodě dochází buď ke kulturní destrukci či rekonstrukci.

Sztompka, na rozdíl od předchozích autorů nepřichází s teorií, že při vyrovnávání se s traumatem musí přijít nové rámce sociální reality, ale upřednostňuje (mimo jiné) pragmatické přijetí, kdy jedinec pokračuje ve svých každodenních aktivitách a úzkost ve svém vědomí potlačí, apod.⁷⁷

⁷⁵ Sztompka, Piotr. The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies, s. 160-166

⁷⁶ ROBBEN, A. C. G. M. Political Violence and Trauma in Argentina,

⁷⁷ SZTOMPKA, Piotr. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* [online] s. 463

4. PRAKTICKÁ ČÁST

V této části diplomové práce budou aplikovány poznatky, které byly popsány v předchozí části práce na imigranty z Bosny a Hercegoviny žijící v České republice. Tyto znalosti budou podloženy, doplněny a případně rozšířeny o data, která byla získána výzkumem, jenž byl proveden u těchto imigrantů. Rozhovory byly vedeny s informátory, kteří pocházejí z Bosny a Hercegoviny a během války nebo po válce emigrovali do České republiky, nyní zde žijí, vychovávají svoje děti a mají zde stálá zaměstnání. Na základě volného biografického vyprávění bylo zjišťováno, jaké zážitky a zkušenosti v souvislosti s válkou v Bosně a Hercegovině tyto emigranty provázejí a ovlivňují kvalitu a současný způsob života, jak se prolínají do výchovy dětí a jakým způsobem jsou tyto životní zkušenosti, hodnoty, postoje a případně i tradice předávány jejich dětem. U mladší generace bylo hlavním zájmem zjistit, jak jsou tyto aspekty jimi vnímány a zda dochází k určité transmisi vzpomínek a životních postojů. Zároveň byla také otevřena otázka identity.

4.1 Reflexe výzkumu

Pro analytickou část této práce byl použit primárně biografický výzkum mezi imigranty z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice (dále jen imigranti). Základní fakta týkající se konfliktu v Bosně a Hercegovině, jsou opřeny o výpovědi informátorů. Jedná se tedy o kolektivně sdílené obrazy minulosti starší generace imigrantů z Bosny a Hercegoviny, které mají umožnit nahlédnutí, jak z dnešní perspektivy daní informátoři nahlíží na tuto událost a jaké místo zaujímá v jejich kolektivní paměti.

Teritoriálně byl výzkum zasazen především do hlavního města České republiky, tedy Prahy. Celkem bylo takto nashromážděno 14 biografii imigrantů a jejich potomků. Hlavním záměrem výzkumu bylo přinést mezigenerační srovnání, proto byla skupina informátorů pracovníčně rozdělena do dvou generačních skupin. První skupina, nazvaná jako „Rodina“, byla zastoupena celkem sedmi osobami, z toho byly čtyři ženy a tři muži, u mladší generace to bylo také sedm osob a z toho pět žen a dva muži. Kritériem výběru pro tento výzkum bylo, že všichni z informátorů museli emigrovat do České republiky v období probíhající války na Balkánském poloostrově či později a všichni museli žít mimo svůj původní domov více než dvacet let. Pro vybranou skupinu informátorů bylo charakteristické dokončené minimálně středoškolské, pro některé i vysokoškolské

vzdělání. Bližší informace k jednotlivým informátorům jsou vyobrazeny v tabulce č.2.: *Seznam informátorů*

Tabulka č. 2: Seznam Informátorů

GENERACE	JMÉNO	POHLAVÍ	ROK NAROZENÍ	ETNIKUM*	VZDĚLÁNÍ	Místo a datum konání rozhovoru
1.	Džemil	Muž	1958	Muslim	vysokoškolské	Praha 07/2013
1.	Boris	Muž	1956	Srb/Chorvatka	středoškolské	Praha 08/2013
1.	Medina	žena	1965	Muslimka	vyšší odborné	Praha 06/2013
1.	Nurija	Muž	1951	Muslim	středoškolské	Praha 07/2013
1.	Slavica	Žena	1962	Srbka	středoškolské	Praha 09/2013
1.	Vesna	Žena	1963	Srbka	středoškolské	Praha 10/2013
2.	Alen	Muž	1983	Srb	vysokoškolské	Praha 06/2013
2.	Dragana	Žena	1986	Chorvat/Srbka	vysokoškolské	Praha 10/2013
2.	Haris	Muž	1977	Muslim	vysokoškolské	Praha 10/2013
2.	Majla	Žena	1984	Muslim	vysokoškolské	Praha 07/2013
2.	Medina	Žena	1986	Muslimka	vysokoškolské	Praha 10/2013
2.	Monika	Žena	1989	Srbka	vysokoškolské	Praha 10/2013
2.	Tatjana	Žena	1988	Srbka	vysokoškolské	Praha 10/2013

*pokud se liší od otce i matky, je nejprve napsáno podle otce a za lomítkem po matce

Díky dlouhodobé známosti s částí menšiny imigrantů z Bosny a Hercegoviny v Praze nebyl se získáváním kontaktů na informátory problém. Všichni z informátorů dobře ovládají český jazyk, tedy mluví i rozumí česky s nepatrnými chybami nebo odlišností ve výslovnosti slov, proto jsou veškeré přepisy výpovědí ponechány ve svém původním znění a jsou tak ponechány i pro vybrané citované části rozhovorů, změněna jsou pouze přeřeknutí a podobné. K odmítnutí rozhovoru nikdy nedošlo, ani za předpokladu, že dopředu věděli, že záměrem tohoto výzkumu je odkrýt i současné vnímání bosenského konfliktu, což může být pro některé velmi citlivé téma. Nebyl tedy zaznamenán ani strach o tomto tématu hovořit a většina informátorů již očekávala, že se rozhovor bude ubírat touto cestou. U rozhovorů s osobami, s kterými nebyl již dříve navázán „kontakt“ byla vždy přítomna jedna osoba - z řad rodinných příslušníků, či dříve již zpovídaný informátor, který byl zároveň i zprostředkovatelem setkání.

Rozhovory probíhaly většinou u samotných informátorů doma nebo na jejich pracovištích (před nebo po skončení pracovní doby). Na začátku každého rozhovoru byl informátorům vysvětlen postup biografického rozhovoru a detailně vysvětleno téma, kterým se tato práce zabývá, což se později ukázalo jako jeden z problémů tohoto výzkumu, protože informátoři výrazně zkracovali své životní příběhy a rovnou

přeskakovali na část, kdy začínala válka a jejich emigrace. Bylo tedy nutné v určitých částech vyprávění zasáhnout a iniciovat informátory k dalšímu (biografickému) vyprávění. Také se stávalo, že informátor nebyl schopen začít vyprávět, ale byl ochoten odpovídat na otázky, proto byl v některých případech využit rozhovor s návodem.⁷⁸ Jednotlivé rozhovory byly vždy zaznamenávány na diktafon a zpravidla trvaly déle než 45 minut. Po ukončení rozhovoru byla veškerá data transkribována, analyzována a interpretována pomocí zakotvené teorie. Následně byla všechna data a informace zasazována do souvislostí s teoretickými poznatky a tím docházelo k prvním výsledkům výzkumu. Výzkumná otázka byla stanovena následovně: *Jaký obraz války je konstruován v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny?* Na dílčí cíle bylo odpovězeno pomocí podotázek: Dochází k transmisi vzpomínek na tuto událost?, Jakého významu pro imigranty nabývá otázka identity a jak se sami identifikují?, Promítají se zkušenosti s válkou do výchovy vlastních dětí?

4.2 Válka v Bosně a Hercegovině jako kolektivní trauma první generace imigrantů

Bývalý stát Jugoslávie ležel na Balkánském poloostrově na jihovýchodě Evropy u břehu Jaderského moře. Tento mnohonárodnostní stát byl složen z celkem šesti republik. Z republiky Bosny a Hercegoviny, Chorvatska, Černé Hory, Makedonie, Srbska a Slovinska a ze dvou autonomních oblastí Srbska: Vojvodiny a Kosova.⁷⁹ Hlavním městem Jugoslávie byl Bělehrad, který v roce 1991, tedy v tom roce, kdy začaly série válečných jugoslávských konfliktů, měl přes jeden a půl milionu obyvatel.

Bosna a Hercegovina je malý hornatý stát, který je tvořen třemi etnickými skupinami: bosenskými Srby (pravoslavní), bosenskými Chorvaty (katolíci) a Bosňáky (muslimové) – kteří jsou v tomto smyslu chápáni jako bosenští muslimové. Tyto tři skupiny spolu žijí po staletí na stejném území, hovoří téměř stejným jazykem – i když bosenští Srbové používají jako písmo cyrilici a ve Federaci Bosny a Hercegoviny se píše latinkou. To jediné, co je od sebe navzájem odlišuje, je víra. Bosňáci se tedy identifikují jako muslimové, Chorvaté jsou katolíci a bosenští Srbové jsou pravoslavní. Což se stalo

⁷⁸ „Návod k rozhovoru představuje seznam otázek nebo témat, jež je nutné v rámci intervie probrat. Tento návod má zajistit, že se skutečně dostane na všechna pro tazatele zajímavá témata. Je na tazateli, jakým způsobem a v jakém pořadí získá informace, které osvětlí daný problém. Zůstává mu i volnost přizpůsobovat formulace otázek podle situace.“ (Hendl, 2008, s.174)

⁷⁹ TEJCHMAN, M., PELIKÁN, J. Dějiny Jugoslávie, 1918-1991.

rozhodujícím aspektem při válce, která se v Bosně a Hercegovině odehrávala mezi lety 1992 – 1995.⁸⁰

Zásadním zlomovým bodem se v kolektivní paměti informantů stalo úmrtí Josipa Broze Tita, bývalého prezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie, v roce 1980. V kolektivní paměti imigrantů se totiž utvořil kolektivně sdílený obraz na Jugoslávii, jako ideálního a tolerantního státu, či režimu. Na Jugoslávii v té době je z dnešního hlediska nahlíženo jako na stát, kde spolu dokázala poklidně žít všechna tři etnika.

O tom jak to v Jugoslávii vypadalo ještě před válkou, začala své vyprávění informátorka Slavice (*1962). Nejen ona ale i další informátoři vyzdvihovali toto období vlády Josipa Broze Tita⁸¹ a v jejím vyprávění bylo právě patrné bezproblémové soužití muslimů, katolíků i pravoslavných na jednom území:

„Narodila jsem se v Sarajevu a jsem pravoslavné víry a rodiče také. Žili jsme úplně v klidu a míru, kamarádi různé národnosti a víry. Na základku a do střední školy se chodilo i s muslimama, cikánama dokonce se židma, s katolíkami a taky s pravoslávce. Bylo to takové multikulturní město to Sarajevo. Všechno to bylo super v době, dokud žil Josip Broz Tito, bývalý prezident, protože on to nejvíc držel všechno pohromadě. I když se dneska říká, že to byl velký diktátor, ale já jsem zásadně proti tomu. Nebyl. Žilo se nám dobře za jeho života. No, a jakmile umřel, tak všichni ti lidé měli obavy, co bude, když umřel. Protože i když to držel 50 let pohromadě, ve velkých městech se ty lidé míchali, jako nacionální strany, ale ve vesnicích to bylo trochu jinak, většinou, ne všude. Existovala tam třeba muslimská vesnice, hned vedle byla pravoslavná nebo katolická. Tak jako oni spolu vycházeli dobře, ale třeba se mezi sebou moc nebrali ty lidé. Myslím, že tam vždycky bylo takový to, každý na svém písečku, takhle bych to řekla.“

Rozdílnost se dala odvodit dle jména, ale v době před válkou, na to podle informátorky Olgy (*1966), nikdo nebral ohled, kdo je kdo:

⁸⁰ HLADKÝ, L. Bosenská otázka v 19. a 20. století

⁸¹ Josip Broz Tito byl prezidentem Socialistické federativní republiky Jugoslávie, byl také předsedou Svazu komunistů Jugoslávie, maršalem a vrchním velitelem ozbrojených sil SFRJ a vůdcem jugoslávského protinacistického odboje v 2. světové válce.

„Ve škole jsem nic nepociťovala, to bylo ještě všechno normální, nebyla válka. Byli jsme všichni míchaný, nedělali jsme žádný rozdíly. Na střední škole v Banja Luce byli taky i Muslimové, Chorvati i Srbové. Jenom po jménu, člověk předpokládal, kdo je co, ale nikdy jsme to nesledovali. Vždycky jsem se pohybovala v kolektivu, kterej nedbal na to, kdo je kdo.“

V Bosně a Hercegovině proběhla válka, která je dodnes označována za nejkrvavější konflikt v historii Evropy od druhé světové války. Vzhledem k tomu, že poslední známé sčítání lidu proběhlo ještě před válkou a po válce se velká část osob stále pohřešuje, počet obětí se pouze odhaduje, a to na 155 000 osob, které lze jmenovitě zdokumentovat. Ale odhady zní téměř dvojnásobně.⁸²

Když byl v 90. letech svržen komunismus, začala se reformovat i Jugoslávie. Jednotlivé státy začaly postupně vyhlášovat svou samostatnost – nejprve začalo Slovinsko, poté se přidalo Chorvatsko, Makedonie, Kosovo a v březnu roku 1992 se připojila i Bosna a Hercegovina.

O začátku války hovoří také informátorka Vesna (*1963), která stejně jako všichni ostatní informátoři, nevěřila, že válka v její zemi vypukne:

„Nejdřív válka začala v Chorvatsku, tak dvě stě kilometrů od nás, ale my jsme mysleli, že to k nám nepříjde, já sem byla ten blbec, co si myslel, že nikdo z těch sousedů nevezme zbraň a nezačne střílet, zabíjet z ničeho nic, tam nebyl důvod, vlastně nás nikdo nenapadl, tam byl problém, že celý život jsme mluvili o tom co by bylo kdyby nás někdo napadl, Rusové nebo někdo, že se budeme bránit, ale najednou se stalo, že nikdo nás nenapadl, ale začala válka, v podstatě se začali zabíjet mezi sebou, to sem vůbec nemohla pochopit a nechtěla jsem to přijmout, sem se dívala na televizi a myslela jsem, že promítají film, odmítala jsem ten fakt, že tam začíná válka. I když každý večer na zprávách ukazovali město v Chorvatsku dvě stě padesát kilometrů od nás a za půl roku byli u nás. A v tom Sarajevu, jsme si mysleli, že nikdy nezačne válka, že není možný začít se tam zabíjet.“

Velká multikulturní rozmanitost se stala Bosně osudnou. Jednotlivé skupiny se dožadovaly vlastní autonomie – bosenští Chorvaté se chtěli spojit s Chorvatským národním

⁸² Tamtéž.

státem, kdežto bosenští Srbové chtěli být i nadále spojeni s Jugoslávií a Bosňáci vyžadovali vlastní stát Bosnu a Hercegovinu s převzatou historií.⁸³ Jednotlivé zastoupení tří stran bylo poměrně vyrovnané: nejméně byli zastoupeni bosenští Chorvaté - 13,7%, poté bosenští Srbové – 37,2% a největší zastoupení měli Bosňáci – 48,2%.⁸⁴ Tento problém (multikulturalismus) může být označen za hlavní důvod vypuknutí války (v podstatě o území), která si vyžádala stovky tisíc životů a migraci velké části obyvatel.

Často při sběru dat, docházelo k tomu, že narátoři zformulovali svá vyprávění pouze do tří životních úseků. Prvním z nich byl právě život v bývalé Jugoslávii před válkou, kde byl znát důraz hlavně na multikulturním „zidealizovaném“ soužití, druhou etapou byl samotný útěk ze země a asimilace do nové země a třetím vyprávěným životním úsekem byla současnost se zaměřením na výchovu a děti.

Pro narátory se zdálo být zvláště důležité vyzdvihnout multikulturní a hlavně etnickou rozdílnost, ale zároveň také vyzdvihovali nekonfliktnost a propojenost mezi jednotlivými etniky, čímž mimo jiné narátoři poukazovali na propustnost etnické hranice.

Tím také pokračuje vyprávění informátorky Vesny (*1963), která popisovala i národnostní různost ve své rodině:

„Tam v jednom domě byli propojený manželství, namíchané, to prostě nešlo rozebrat, kdo je kdo. V jednom baráku bydleli všichni, Muslimy, Srby, Chorvati v manželství Srb s Chorvatkou, dcera provdaná za muslima, takže tam se nemůže vůbec. Naše rodina je namíchaná hodně. My jsme: moje sestra má manžela Chorvata, můj manžel pochází: otec Srb, matka Chorvatka, sestra je provdaná za muslima, takže co jsme my? Nám nezbylo nic jiného než vlastně utéct.“

Stejný důraz na vyzdvižení rozdílnosti, ale i nekonfliktnosti, tentokrát s ohledem na náboženství ve svém vyprávění kladl i informátor Nuriya (*1951), který je muslim:

„Já jsem muslim, já nemám ale problém s žádnou vírou. Mě to bylo jedno, jestli je někdo pravoslavec nebo katolík nebo muslim. Dost mých kámošů byli pravoslavci a katolíci. Dokud nebyla válka, tak jsem ani nevěděl kdo je kdo, protože mě to nezajímalo. Zajímalo mě jen, že jsou to má kámoši. Nikoho jsem neodsuzoval a ani mě nenapadlo

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ HOLÍKOVÁ, Alena. Válka v Bosně a Hercegovině: 2. Balkán a válka v Bosně a Hercegovině. [online]

přemýšlet nad tím, že on je pravoslavce a já ho nechci za kámoše. “

Stejně tak vyprávěl o multikulturalismu a etnické diferenciaci, na začátku svého vyprávění, mimo jiné i informátor Boris (*1956):

„Narodil jsem se v Sarajevu, v Bosně a Hercegovině, otec Peter, matka Anna. Jaké bylo dětství, hezký! (smích) O nic jsem se nestaral, jenom si hrál a tak no. No, no tehdy jsme to nevěděli co je kdo a čím je, jestli je Chorvat nebo Srb, to nám bylo jedno, nepřemýšleli jsme o tom. Nikdo z rodiny nepreferoval žádné náboženství, o tom jsme vůbec nemluvili a tak, to vůbec nemluvili no. “

Pro mnoho informátorů byly důvody války nepochopitelné. Nikdo z nich nemohl pochopit, jak k něčemu takovému mohlo dojít. Možná právě proto, že byli přesvědčeni, že obyvatelé Jugoslávie jsou k sobě vzájemně tolerantní, že jsou jako národ jednotní a silní, jak vychází z předešlých úryvků. Někteří, podle svých slov, nejsou ani dnes schopni pochopit, proč se v Bosně a Hercegovině odehrála válka. Tak vzpomíná například informátorka Vesna (*1963):

„Mně to nikdo nevysvětlí do konce života, protože my menšina, který jsme chtěli spolu žít, my jsme utekli. Já nevím, co jim vadilo? (odmlka) Nenávist, která možná zůstala i od druhý světový války a ty politikové to zneužili. Prostě to šířili a podařilo se. Chtěl každý být tam, ten Milošević chtěl být bůh v Srbsku. V Chorvatsku, tam byl Tudjman, který chtěl mít svůj stát. V Bosně byl Izetbegović. To jsou všechno lidi, který byli ve vězení dokud Jugoslávie existovala jako taková. Takže oni i tenkrát vlastně byli nacionalisté, proto byli ve vězení. “

Ale i informátor Boris (*1956):

„No byla to blbost, hodně lidí zahynulo a změnilo nám to život všem! My jsme museli taky odejít a kvůli čemu, kvůli ničemu. Já ještě dnes nevidím důvod. Důležitý bylo, jestli si muslimka, Srbka nebo Chorvatka nebo co a mě i dneska je to ukradený! Co jsem? Otec Srb, matka Chorvatka!“

V kolektivní paměti imigrantů zaujímají významné místo také situace odehrávající se těsně před válkou. Nejdůležitějším aspektem byly první volby po pádu komunismu v 90. letech. Volby vyhrály strany, ve kterých figurovali bývalí komunisté a kteří prosazovali ve svých vdebních programech zájmy jednotlivých národů. Byly to: Chorvatská demokratická unie (HDZ), Srbská demokratická strana (SDS) a za bosenské muslimy Strana demokratické akce (SDA) jejíž člen Alija Izetbegović se stal i předsedou vlády.⁸⁵ S proběhlými volbami se podle informátorky Slavice (*1962) začala rozšiřovat a sílit i etnická a náboženská diferenciaci:

„Takhle, byly volby, že jo, zvítězili nacionální strany, srbská, muslimská a chorvatská. Vlastně to nebylo takhle jako srbská, muslimská a chorvatská, vlastně to byla Bošňáčka to většinou byli muslimové, že jo, SDS to byli Srbové neboli pravoslávci a HDS to je další strana a to byli většinou katolíci jako Chorvati. Ale když mluvím o těch národnostech tak také mluvím o vírách, protože už to bylo rozdělený. Když se řekne že si Chorvat tak si okamžitě musel být katolík, i když třeba my Srbové z Bosny nemáme absolutně nic společného se Srbama ze Srbska. Prostě jiná mentalita, jako žili jsme spolu, takže to zanechalo stopy.“

Nastalá situace nevedla k pozitivnímu vývoji Jugoslávie, jednotlivé strany se slovně napadali, nedovedly se na ničem shodnout a to vyústilo ve všeobecné roztržky i mezi lidmi, do všeho byla zapojena podle informátorů i média, která údajně nadržovala jedné či druhé straně. Stejně tak pokračuje ve svém vyprávění i informátorka Slavica (*1962), kde popisuje mimo jiné i vyostření situace týkající se nacionalismu a území:

„No, a jakmile zvítězily ty nacionální strany, tak už začal takový ten mediální nátlak na lidi. Takže přijde nějaká Bošňáčká strana, kterou většinou zastupovali muslimové no, a to začalo, že nemůžeme žít spolu, že by bylo dobrý se oddělit od té bývalé Jugoslávie. Proč by Bosna a Hercegovina měla hlavní město v Bělehradu, když máme Sarajevo. Takže chtěli bysme mít svoje hlavní město, svůj stát, svého prezidenta a takhle. A teď ty dezinformace na televizi a ty média, proto já to nesnáším. Dneska koukáš na televizi

⁸⁵ Tamtéž. s. 134

a tam ti říkají ve zprávách, že prostě nějaký Srbové v nějaký vesnici znásilnili muslimskou holkou, bla, bla, bla, tohle. Zítra ta samá zpráva a říkají Srbové jako opačně. Trvalo to měsíce, furt ten národ pumpovali různýma takovýma kravinama, co se dělo. Odtamtud jde tlupa lidí, zabili nebo znásilnili nějakou muslimskou vesnici a to byli Srbové nebo opačně. Byl to úplný zmatek, já nevím, jak bych to mohla popsat, jako zdravý rozum to nebral.“

1. 3. 1992 proběhlo v Bosně a Hercegovině referendum, které rozhodlo o nezávislosti⁸⁶. Vyhlášení nezávislosti padlo na 3. března 1992. Nikdo nemohl tušit, že právě toto referendum rozpoutá vojenské akce konané na území Bosny a Hercegoviny. První náznaky přišli již při konání referenda, kdy byly na území Bosny a Hercegoviny stavěny barikády a zabíjeny stovky lidí všech národností. „Od září 1991 byly na území BiH vyhlášovány postupně srbské autonomní oblasti, a to i na územích, kde bosenští Srbové nepředstavovali většinu obyvatel. V lednu 1992 došlo k spojení těchto autonomních oblastí v jeden celek.“⁸⁷ Vytvořena byla Republika srbského národa Bosny a Hercegoviny, jejímž prezidentem byl Radovan Karadžić a velitelem ozbrojených sil, který měl plnou kontrolu nad tímto útvarem Ratko Mladić.

Když v dubnu 1992 začala Jugoslávská lidová armáda blokovat a ostřelovat Sarajevo (hl. město BaH), při kterém umřelo více než deset tisíc lidí, zapsalo se do dějin jako nejdelší obléhání v moderních dějinách. Trvalo až do roku 1995.⁸⁸

V naracích se jen zřídka objevovala zmínka o přesném dni, či události, kdy začala válka v Bosně a Hercegovině a i tak se lišily. Někdo zmiňoval střelbu na srbské svatbě, někdo střelbu po protestujících v Sarajevu, stejně jako informátorka Slavica (*1962):

„Začalo to tak, že já nevím, jeden den, nevím, jak bych to popsala. To bylo takový, že rostla nespokojenost toho národa, té střední vrstvy, takže všichni šli na ulici v tom Sarajevu. Všichni šli na ulici před parlament jo a nesli transparenty s hesly, že nepotřebují válku, ale potřebují chleba, potřebují práci, vzdávali hold Titu, protože žili dobře, dokud on žil, že nechtěli nacionální strany a tohle. No a najednou po těch masách začali střílet

⁸⁶ Otázka zněla „*Jste pro suverénní Bosnu a Hercegovinu, stát rovnoprávných občanů a národů Muslimů, Srbů a Chorvatů a všech ostatních, kteří v ní žijí?*“ Odpověď na tuto otázku přišlo celých 63,8% a rozhodli skoro stoprocentně, že ano. Vyhlášení nezávislosti padlo tedy na 3. března 1992.

⁸⁷ HOLÍKOVÁ, Alena, Bc. *Válka v Bosně a Hercegovině: 2. Balkán a válka v Bosně a Hercegovině*. In: *Valka.cz* [online]

⁸⁸ MIKULAN, N. Thomas a Ilustroval D. PAVLOVIČ. *Válka v Jugoslávii: Bosna, Kosovo a Makedonie 1992-2001*.

odstřelovači. Normálně na neozbrojený národ, já tam měla být také. Tatjana byla malá, já nevím, ona měla tři roky, tak já říkám manželovi, hele tak pojďme, jdeme všichni. To bylo něco jako v Kyjevu, všichni na ulici, prostě jako nechceme, aby nám vládli nacionální strany. No a manžel zavolal bratrancovi, pojď hele, jdeme. Hele a on: „já jsem si akorát umyl vlasy, tak to mám mokrý, hele já to vysuším a zavoláme si a pudem.“ 15 minut na to se začalo střílet, normálně jsme na to koukali na televizi, odstřelovači a tohle. To byli placený ty odstřelovači samozřejmě, aby udělali zmatek. Já myslím, že to byl den, když ta válka začala, oficiálně. Když už se začalo střílet po tom národu, tak to bylo. No tak hele neozbrojený lid prostě uteklo se. No a už prostě začalo peklo, hele já ti ani nevím, jak bych ti to popsala. Začali padat granáty, bomby, odstřelovači, střílelo se. Úplně nevíš ani kdo, ani odkud, ani proč, nevíš kdo je jaká armáda, prostě úplně blázinec“

V tomto roce, tedy v roce 1992, kdy dochází k ostřelování, byla v Sarajevu přítomna i většina informátorů, většina z nich hned nemyslela na odchod z rodné země, doufali, že je to jen dočasné, proto opouštěli své domy jen do okolních vesnic, kde byl ještě klid a nestřílelo se tam, nebo do okolních států jako Chorvatsko či Itálie, ke svým známým jako na „dovolenou“. Někteří se dokonce vraceli, kvůli pracovním povinnostem nebo za rodinou, která v místě zůstala. Stejně tak se celými příběhy neustále připomíná multietnicita bývalé Jugoslávie:

Tak jsme normálně začali utíkat, já jsem sebrala dítě, manžela a normálně jsme se chtěli dostat do Chorvatska, ale už to tam bylo bloklý. Normálně jediná možnost byl splav přes řeku, jak se dostat přes hranice, ale už ani to nešlo. Normálně smůla, tak jsme skončili v malém městě Banja Luka. Vlastně není to ani tak malý, Banja Luka se to jmenuje. A já jsem měla kamaráda, to byl můj nejlepší kamarád prostě ze školní lavice z gymnázia, který se oženil se Srbkou, její rodiče žili v Srbsku. Takže mi všichni k těm jejím rodičům, který nás v životě neviděli člověče, katastrofa. Já, manžel, Taša, jeho bratranec Željko, jeho holka, která byla muslimka, moje máma a moje ségra. Tam byli všichni ti lidé úplně paf, samý uprchlík. To byla katastrofa v tom Srbsku. No a tam jsme byli snad týden a manžel furt, že musí do práce a já také. Tak jsme se rozhodli, že se tam vrátíme. Nikdo nevěřil, že ta válka bude trvat. Jako kdo na koho bude střílet, všichni se známe, bratři, ségry, kmotři.

*Můj táta tam zůstal, nechtěl nikam jít, neměl zbraň, měl svůj dům, který prostě stavěl celý život. (Slavice, *1962)*

A v naracích se objevovali různé případy i záhadných praktik, okrádání a podobné, samotnými vojáky. Ve všech případech se k takovým činům samotní narátoři stavěli velmi negativně a osoba, jež přijmula, či sama vykonávala podobné praktiky, byla téměř okamžitě zavržena a nechtěli s ní mít nic společného:

*„Bohužel, on nepracoval, v dnešním Srbsku, republice a prostě mu řekli: no, ty nepracuješ už rok, dva a teď ti můžeme nabídnout takovou dobrou věc, aby si jel do Bosny válčit. Můžeš si brát tam co chceš a dostaneš od nás taky nějaký narkotika - která on užíval, tak aby prostě tam jel a aby nějakým způsobem jakoby zabíjel a tu nenávist vyvolával mezi tou svojí partou a tak. Takže on mi to všechno řekl právě řekněme měsíc, než se to u nás začalo dít, v našem městě a já sem řekla: a ty na to jako přistoupíš? a on: no já tam jenom vodejdu a vemu to, co chci a hotovo" (Medina, *1965)*

S okrádáním vojáky se setkala informátorka Medina těsně před svým odjezdem ze země:

*„My jsme s Majlou (dcera) byly u mojí mámy, takže jsme tu válku nějak, od pátého do desátého měsíce, pět měsíců jsme strávili s mojí mámou, v bytě, nestalo se nám nic, jako že by jsme byli nějakým způsobem jakoby, jak se to řekne, že by jsme byly mučený, nebo já nevím, že by nějaký jakoby nátlaky na nás - ne, ale prakticky týden před odjezdem, přišlo sedm vojáků večer, prostě nás vokradli nebo respektive řekli, že musejí vzít to, co máme a kdyby jsme bývaly neměly tolik zlata a tolik peněz doma kolik jsme měly, možná, že by se nám i něco stalo, ale takhle to bylo, jakože jsme jim to odevzdali a prostě jsme za týden vobjely. (Medina, *1965)*

Pro informátory bylo důležité hovořit o negativních dopadech, které jsou spojené s útekem ze země. Imigranti, kteří se vracejí zpět do své země, vyprávěli o vlastním ohrožení života (v období probíhající války) a stavěli se tak do vlastní pozice oběti (tehdy i dnes). V naracích z období probíhající války se často objevovali příběhy o odvodech mužů na frontu a hlavně ženy hovořily o strachu, který měly, aby jim neodvedli muže. Zároveň

se právě strach, aby muž nemusel na frontu, projevil jako jeden z významných faktorů pro odchod ze země. Tyto znaky jsou patrné například ve vyprávění informátorky Olgy (*1966):

„Když začla válka, nemohla jsem jet 6 let domů. Potřebovala jsem povolení, abych tam mohla jet. A jelikož byla válka, tak mi všichni říkali, že je lepší neriskovat. Hlavně kvůli příjmení jsem nesměla jet do té části Republika Srbská, odkud pocházím. Tak jsme radši odjeli žít do Itálie, hlavně kvůli tomu, aby nemusel manžel do války. Nechtěl, necítil se jako Chorvat, aby šel pro ně válčit. Tři roky jsme se nevrátili do Chorvatska, dokud neměl manžel italské papíry, protože kdybychom tam šli, tak by ho odvedli do války proti jeho vůli. V Itálii dostal potvrzení, že tam pracuje a má tam rodinu, takže nemůže nastoupit do války. Jednou mu slíbili, že má jenom přijít vrátit uniformu a že ho pak nechaj bejt. Když tam přišel, tak mu řekli, že venku je kamión, kterým za půl hodiny odjíždí do boje. Tak si manžel sedl do auta a utekl, od té doby jsme tam radši nejezdili.“

Stejně tak vypráví i informátorka Vesna (*1963), která do svého vyprávění začlenila i konflikty se srbským obyvatelstvem i přes to, že je narozena jako Srbka. Zde je také důležité zmínit, že žádný muž z blízké rodiny informátorů na frontě nebojoval, ani nebyl na frontu odvezen:

„A pak po roce, když ta válka tam začínala víc a víc, my jsme jeli do Srbska, ale tam to bylo hrozný, tam nás všichni nenáviděli, v autobuse, když promluvíš, tak oni tam poznaj ten přízvuk, to je jako moraváka třeba, když vidíš v Praze, taky poznáš. A oni nám tam začli nadávat, že kvůli nám tam jejich lidé bojujů, jejich chlapi bojujů pro nás, ale to nebyla pravda. Já jsem nemohla mlčet, tak jsem začala, že to není pravda, že oni tam přišli, že nám nemuseli pomáhat, my jsme se měli dobře, no prostě tam a pak začali chytat chlapi na ulici, jakmile si ukázal občanku a zjistili, že si z Bosny, tak tě naložili do autobusu a odvezli tě na frontu, takže manžel mohl skončit, když šel z práce, v autobusu. Tam jde revizor a policie a ukážeš občanku, a když viděj, že si se narodil v Sarajevu, tak tě vytáhnou a daj do jinýho a do Bosny na frontu posílaj, takže jsme pak utekli i ze Srbska.“

Ti, kteří zažili ještě začátek války, nebo ti, kteří v zemi zůstali i když válka probíhala a emigrovali později, se především potýkali s nedostatkem potravin a základních

druhů zboží k přežití. Často se v naracích informátoři zmiňovali, že nebylo dostupné jídlo, museli se dělit se sousedy apod. Lidé žijící ve městě měli situaci horší, vzhledem k tomu, že neměli vlastní pozemky, kde by mohli pěstovat alespoň zeleninu nebo mít dobytek. V takovém případě byli odkázáni na obchody, které nebyly dobře zásobované, nebo na dovoz od příbuzných či přátel z vesnice. V následujících úryvcích informátoři popisují situaci s jídlem:

*„Jako my opravdu ve válce neměli co jíst, opravdu! To je pravda. Protože nebylo nic, Vy přijдете do nějakého supermarketu, měli jsme jenom 3 hodiny vycházky na ulici, a tam máte pět těch regálů a máte jenom jeden druh sušenek a pak máte chleba a ten chleba je takovej ten jakoby vodkvasenej, takovej ten drožd' už nebyl, takže vodkvasenej, takže ten chléb nebyl nic moc, a zase mouky jsme neměli, takže i ten nejmenší kousek chleba jsme snědli. Nechtěli jsme nic vyhodit, a o masu mohlo se nám snít, ale měli jsme dobří lidé, dobří přátelé, kteří bydleli ve vesnicích a kteří nám vozili. Někdy kuře, někdy kus masa, někdy kus slaniny, někdy cibule, brambory, papriky a tohleto. Takže my jsme jako to měli, jenomže jsme neměli mouku, neměli jsme olej a tak, pak nám nosili nějaké máslo, mast, takže jsme měli po tom na čem dělat.“ (Medina, *1965)*

*„V mém městě nebyla moc veliká válka, protože ty lidi ho bránili. Bylo to tam ale těžké, představ si, že litr oleje stál 15 euro, to samý kilo mouky a vajíčko euro a půl, jenom jedno vajíčko. Kilo kafe stálo 60 euro a chleba nebyl. To bylo strašný, já jsem během války zhubnul 25 kilo. Neměl jsem co jíst.“ (Nurija, *1951)*

4.2.1 Jugoslávská imigrační vlna

Mezi lety 1992 – 1996 zasáhla tehdy ještě Československo, následně Českou republiku, největší migrační vlna. Stalo se tak z velké části díky probíhající válce na území bývalé Jugoslávie. Tehdy se do České republiky přesunulo pět a půl tisíce uprchlíků, kteří zde hledali dočasný domov, v té době zažádalo o azyl pouhých 65 uprchlíků. Převážná část uprchlíků zůstala v České republice, část pokračovala v migraci více na západ a kolem sedmi set lidí se vrátilo zpět domů.

Téma odchodu z rodné země se stalo důležitou částí vyprávění každého informátora. Například informátor Boris (*1956) vyprávěl jeho příběh o odjezdu ze země, původním plánem bylo zemi opustit pouze dočasně, na jakousi „dovolenou“. Ovšem, když

už se v Bosně a Hercegovině začalo střílet, věděl, že půjde o delší cestu. Českou republiku si (dle slov informátora Borise) vybrali především pro to, že jako jedna z mála nechala déle otevřené hranice a nepotřebovali vízum, ale také i pro to, že zde měli přátelé:

„Když jsme utíkali, tak jsme se ptali známého, co byl v Čechách, kde se vyplatí koupit auto a že prej v Bosně. No, tak jsme koupili Ladu a jak je Lada vysoká, tak když jsme jeli pryč, tak byla ještě dvakrát tak veliká. Na střeše věci, děti neměli kam dát nohy, protože na zemi byly polštáře a deky. No a takhle jsme jeli šestnáct hodin, to bylo, jak tam všichni utíkali, tak proto tak dlouho. No a měsíc, měsíc a půl po tom, co jsme přišli sem, už začli zavírat hrnice.“

*„Manžel měl sestřenici, která dlouhou dobu chodila s muslimem a když začla válka, tak se chytli za ruce a prostě utíkali z toho Sarajeva a úplně čirou náhodou skončili tady. Chtěli do Švédska, ale tam jich už dál nepustili, protože tam byl asi velký příliv uprchlíků nebo já nevím. No a my snima byli v kontaktu a rozhodli jsme se za nima přijít, protože tam to bylo hrozný, inflace a toto a ještě se na manžela dívali divně, že nešel válčit, že utek. No a přišli sme sem, zase na dobu přechodnou a už to trvá dvacet let (smích).“ (Slavica, *1962)*

Trvalý pobyt byl poskytován osobám, které postihly problémy psychického i fyzického rázu, díky kterému se nemohly nebo nechtěly vrátit zpět do bývalé Jugoslávie. Na základě těchto skutečností vznikl i integrační program, který zajišťoval v České republice byty pro osoby (včetně jejich doprovodu), které se nemohly vrátit zpět do rodné země. Tyto byty byly za regulované nájemné pronajímány na dobu určitou, a to deset let a jeden den. Do roku 2000 bylo Ministerstvem vnitra České republiky pronajato rovných čtyřicet jedna bytů pro devadesát sedm osob.⁸⁹ „Uprchlíci, kteří zůstali v ČR, zde nastoupili na vysoké školy, začali zde podnikat nebo měli k zemi hlubší vztah, například odtud pocházeli jejich předci apod.“⁹⁰ Podle posledních informací (2008) žije v České

⁸⁹ Český statistický úřad. Počet cizinců v ČR: T01 Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství. [online]

⁹⁰ ŠIŠKOVÁ, T. Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století, s. 70-71

republiky 2 414 přistěhovalců z Bosny a Hercegoviny, s trvalým pobytem je to 1 459 a s ostatními typy pobytu 881 osob.⁹¹

Většina respondentů, zde bydlení měla již zajištěné, alespoň přechodně, od svých přátel a příbuzných. Vlastní bydlení si zajišťovali až později, když se rozhodli, že zůstanou na delší čas. Jednalo se zejména o ubytování na ubytovnách, později vlastní byty. Ale ubytovny jim vyhovovaly hlavně díky vysoké koncentraci imigrantů z Bosny a Hercegoviny. Nejen u imigrantů co bydleli na ubytovně, ale i v ostatních naracích bylo patrné, že důležitým faktorem při volbě místa bydlení, bylo být na blízku ostatním imigrantům z Jugoslávie, hlavně díky neznalosti jazyka:

*„Jsme zkontaktovali ty známý, co tady byli a oni nám řekli, aby jsme přišli a jak jsme přišli, měli jsme byt, co nám drželi, nějaký na Modřanech a hned jsme se tam nastěhovali. Pak jsme se přestěhovali na Řepy, kvůli tomu, že hodně našich známých tam bylo a jak jsme neuměli jazyk, tak jsme chtěli být blízko nich. Ten nám sehnala známá, která už tu byla trošku dýl a uměla i trochu tu češtinu. Já si vzpomínám poprvé, když jsme měli schůzku s tou majitelkou bytu a šla tam s náma ta známá a všechno jí tam za nás říkala.“ (Boris, *1956)*

Práci si v Čechách imigranti zajišťovali v mnoha případech také přes své známé. Jednalo se o práci nenáročnou na znalost jazyka, například uklízení, práce v kuchyni, práce v baru apod. Někteří prodávali oblečení na stáncích, někteří ve stánku s občerstvením jako na příklad informátorky Slavica (*1962):

„Na to jsem měla docela štěstí. Přes známé...Nejdříve teda přes tu příbuznou co jsme sem za ní přijeli, oni mi našli na Roztylech stánek s občerstvením, to byla moje první čeština, jako párek v rohlíku a kečup a tak.“

„Pro imigranty z Bosny a Hercegoviny je lepší být podnikatel, protože v zaměstnaneckém vztahu nejsou tak dobře ohodnoceni. Pokud jsou zaměstnaní, jejich příjmy i životní úroveň je nižší, naopak pokud podnikají, tak prosperují. Rodiny Bosenců mají většinou více dětí a jejich rodinné vztahy jsou velmi úzké bez ohledu na generaci.

⁹¹ KRICNEROVÁ, Adéla. *Adaptační strategie migrantů – Imigranti z Bosny a Hercegoviny v ČR*

*Jedná se spíše o patriarchální rodiny.*⁹² Vztah k penězům a životní situaci spojenou s nimi, ve svém vyprávění promítla i informátorka Slavica (*1962):

„Nakonec jsme nasedli do posledního autobusu, který vyrážel. Hodinu po tom už bylo všechno bloklý, normálně anděl strážný, fakt hele neuvěřitelný. Normálně jsme odtamtud odešli. Hele, to ti nemusím povídat jako uprchlický život, to je dodneška, nedaří se, je to boj o přežití. Člověk žije od výplaty do výplaty, od nájmu do nájmu. Já nemám žádný vztah k penězům, ale musím je mít bohužel, musím papat (smích) a pít a platit nájem.“

Kontrastem k této výpovědi může být použit úryvek z vyprávění informátorky Vesny (*1963), která v České republice dlouhá léta podnikala:

„A potom jsem začala pracovat s Italama, s kabelkami a s tím společníkem a on se pak rozhodl, že se vrátí zpátky do Lublaně, tak jsem mu to splácela, nějaký čtyři roky, veškerý zásoby co tady nechal. No pak jsme začli vozit ty drahé kabelky a to bylo riziko, kabelka ve velkoobchodu stála dva tisíce, to bylo hodně, tenkrát jsme to dávali do Domů módy a ta pani, ona byla nákupčí, to tam zkusila dát do komise a ono se to nějak chytlo, protože to bylo nový a tady měli všichni ty čínské, ta pravá italská kabelka je drahá, ale je kvalitní. A lidi měli peníze, i dneska maj, jenom...“

Jazyk se imigranti, především starší generace, učila při práci, například na stánku při komunikaci se zákazníky nebo se učili za pomoci sledování televize, či poslechu rádia. Hlavně nápomocné byly slovenské pořady a programy, z hlediska větší podobnosti s jejich jazykem. Mladší generace nastoupila do mateřských či základních škol, kde se postupně jazyk naučila.

Příchod do země a proces začleňování byl v různých naracích popisován jinak. Někteří brali útěk ze země, z války, jako úlevu. Někteří ho brali spíše jako traumatizující:

„Ufff. Ulevilo se mi! Konečně po roce hrozného života, když v tom Srbsku nic nemáte práci, nic. Tak přijdete sem a je tady šance zase začít žít normálně, jazyk byl překážkou, ale já naštěstí uměla anglicky, tak mi to trochu pomohlo. Ale bylo to...strašně

⁹² KRICNEROVÁ, Adéla. *Adaptační strategie migrantů – Imigranti z Bosny a Hercegoviny v ČR*

*se nám ulevilo po tý bývalý Jugoslávii, hlavně milí lidé, asi kvůli tomu, že to byly přátelský státy, Česko s bývalou Jugoslávii, ani na hranicích jsme neměli problémy. Prostě jsme nasedli na vlak a jeli.“ (Slavica, *1962)*

Spolu s traumatizující situací, tak byl pro některé příchod do jiné země i kulturním šokem, jak ve svém vyprávění uvádí informátorka Vesna (*1963):

„Jsme ze začátku přišli s nadějí že jsme se zachránili. Ale kdyby člověk věděl, že sem jede prodávat na stánku, že bude v mínus dvaceti stát venku a prodávat, to sem si nepředstavovala. V Bosně jsem pracovala v kanceláři, kde se vyráběli počítače, tenkrát, účetnictví jsem dělala a měli jsme normální život, auto, byt, víkendy, moře a najednou tady přijdeš a stojíš vedle nějakýho Číňana nebo Vietnamce, já sem nepoznala rozdíl, já vůbec nevěděla odkud se tady berů, já jsem v životě neviděla tolik Vietnamců, protože u nás nebyli, to byl pro mě takový šok, jsem si furt říkala co tady dělaj? A odkud! Pak mi vysvětlovat, my jsme měli stánek na Kulaťáku, tak sem potkala jednoho inženýra a měl manželku Vietnamku a on mi to všechno vysvětloval, jak to tady funguje, mě nic nebylo jasný ty Vietnamci atržnice, u nás tohle nebylo, že lidi kupujou oblečení na tržnici, to jsem taky nechápala.“

4.2.2 Jugonostalgie

Jugonostalgie je termín, který označuje vzpomínky na bývalou Jugoslávii samotnými Jugoslávci. Jedná se o velmi rozšířený kulturní fenomén, který se projevuje například balkánskými večírky, sběrem různých kulturních artefaktů jako jsou staré desky, starý nábytek, plakáty, apod. Výraz jugonostalgie byl převzat z individuální psychologie, kolektivní paměť je redukována na osobní zážitky a vzpomínky jednotlivce. Je to kolektivní paměť, která je oproštěna od všech politických vlivů. Postsocialistické vládnoucí třídy se zařídili o „zapomenutí“ socialistických politik „(...) spolu s nově vzniklými kulturními elitami složenými z bývalých disidentů, vlasteneckých spisovatelů a básníků a revizionistických historiků.“⁹³ Na politickou scénu nastupuje ideologie realismu a historie je přepisována tak, aby reflektovala změny v politice. „*Jelikož politický*

⁹³ KRAŠOVEC, Primož. (Jugo)nostalgie. In: *Atlas transformace* [online]

*realismus – se svým bezskrupulózním přijetím násilí, vykořisťování a utlačování a s cynickým pohrdáním veškerými revolučními, odbojnými či emancipačními projevy politického myšlení a konání – není jen formou politické praxe či ideologie, jež se od socialismu nejen odlišuje, ale stojí diametrálně proti němu, vítězství se mu podařilo dosáhnout jen na základě celkové a absolutní destrukce socialistické politiky.*⁹⁴

Jak již bylo zmíněno, v naracích informátorů se zcela patrně projevovalo rozdílné nahlížení na Jugoslávii před válkou a po válce. Jugoslávie před válkou byla oslavována jako nekonfliktní, vzkvétající země, se silnou ekonomikou silným průmyslem, dobrými „sousedskými“ vztahy. Tyto aspekty byly především spojovány s vládou již zmiňovaného prezidenta Josipa Broze Tita. Nikdo z narátorů v souvislosti s tímto obdobím nehovořil negativně, všechny byly potlačeny a zůstala tak jen vzpomínka na „staré dobré časy“ v kolektivní paměti narátorů. Současně tak mluví i o nově vzniklé Bosně a Hercegovině s přesvědčením, že už to „*nikdy nebude takové, jako bylo před válkou*“. (Džemil, *1958)

Oslavování Josipa Broze Tita, jeho činů a zásluh se prolínalo téměř všemi vyprávěními, bez ohledu na to, jaké víry či etnika informátoři byli. Jako jeden z příkladů vzpomínání na toto období nám může poskytnout výňatek z vyprávění informátora Nuriiji (*1951):

„Tito byl prezident a my jsme balkánský dobytek, on nás držel pohromadě a po jeho smrti, to šlo všechno do háje. Měli jsme tak hezkou zemi, s našim pasem jsme mohli všude cestovat. Klidně jsi mohl spát v parku a nic se ti nestalo a nikdo tě neotravoval. Normálně jsme pracovali, měl jsem za jeho doby lepší plat než teď. 5 let po jeho smrti u nás začala válka.“

Sociolog každodenního života na lublaňské univerzitě Primož Krašovec mluví o vymýcení vzpomínek na samotný socialismus pomocí revanšistů (politika) a revizionistů (historie). Když jsou vzpomínky na socialismus vymýceny, nezbyvá nic jiného než vzpomínky ze socialismu (nebo na socialismus) přeměnit do kulturní podoby. Jako vzpomínky na dětství, hudbu, módu, apod. Tato kulturní podoba pak vyvolává pocit touhy po „starých dobrých časech“:

⁹⁴ Tamtéž.

„Když byl Tito živý, měli jsme toho nejvíc a nejlíp jsme žili. Já jsem pracoval v pátek do 12, pak jsem si sedl do auta a odpoledne už jsem byl u moře až do pondělí do rána a jel jsem rovnou do práce. Já měl moře 4 hodin daleko, tak jsme se s kámošema vždycky posadili do auta a jeli k moři. To tady nikde nemáš. To byl život, kdyby Tito stále žil, tak bych nikdy neviděl Česko, neměl bych potřebu. Měl jsem peníze, měl jsem byt, hezky jsem žil. Ted' už to tam není takový.“ (Nurija, *1951)

„V představitosti postsocialistických mladých lidí ji zastupují předměty, zvyky a projevy družnosti, symboly šťastného a nevinného dětství.“⁹⁵ Tyto historické vzpomínky se následně redukuje pouze na vzpomínky osobní, které vytěšňují vzpomínky na socialismus z paměti. Nostalgie také cynicky nahlíží na socialistickou politiku, na její naivitu. Prezентuje se jako všeobecný odpůrce politiky. Snaží se ochránit naivitu před hrozbami socialistické politiky. Jedním takovým způsobem, jak ochránit naivitu, je kulturalizace politických událostí. Plná pozornost je věnována výzdobě, oblečení, hudbě a politický obsah bývá přehlédnut.

Druhou takovou strategií je prezentovat politiku jako něco hrozivého, co nemá ve vzpomínkách co dělat. Výsledkem těchto strategií pak bývá „(...) vymazání příslibu emancipace i požadavků socialistické politiky z paměti.“⁹⁶

Ale Jugonostalgie se neprojevuje jen v souvislosti se socialismem, mnozí narátoři o ní mluvili také v souvislosti se vzpomínáním na domov, který vbývalé Jugoslávii měli a který museli v důsledku války opustit. Například informátorka Slavice (*1962), mluví o hudbě či o vůni města:

„To jsem chtěla říct, Jugonostalgie, to je když slyšíš prostě nějakou píseň z mládí, to víš, že tě to vrátí, že se ti stýská, po té atmosféře, po těch stromech, po té vůni toho města, po těch lidech, po tom mládí. To ti připomene, že jo prostě anebo i po těch nějakých demontních věcech jako jsou nějaký blbý tipy nebo já nevím.“

V rámci Jugonostalgie mnozí narátoři mluvili také o setkáních, které zde pořádali s ostatními imigranty z bývalé Jugoslávie. Při těchto setkáních se scházeli imigranti z celé Jugoslávie a nebral se ohled na to, zda se jedná o Srba, Chorvata či Muslima. Všichni

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž.

narátoři sami ve svém vyprávění uváděli, že se národnost či víra vůbec neřešili. Při těchto setkáních se poslouchala balkánská hudba, zpívalo se a tančilo. Válka, či situace na území bývalé Jugoslávie byla jakési neoficiální tabu, řešila se pouze materiální pomoc příbuzným nebo pomoc při migraci dalších Jugoslávčů. Mnoho narátorů také uvádí, že situace ohledně etnik, vůbec neodpovídala situaci v Jugoslávii. Jako je tomu patrné například ve vyprávění informátorky Mediny (*1965):

„Takže jsme přijeli ve 12, na nás čekalo takových 30 lidí s transparentama, v Holešovicích, že "vítáme vás Medino, Ankiće, Majlo" a když Vám řeknu, že mezi těma lidma byl můj táta a můj bratr, a ty ostatní lidi byli z bývalé Jugoslávie a byli tam všichni! Byli z Chorvatska, ze Srbska a byli z Bosny a Hercegoviny. Takže i tehdy...tehdy neexistovalo kamera nebo něco...existovalo, ale někdo měl kameru, ale bůh ví jakou. jako že to nikdo nenatočil, v televizi, jak se přivítali dvě a půl holky z bývalé Jugoslávie, přijeli z války a KDO je přivítal! Takhle se to mělo dělat, takový ty reportáže, že prostě tam nečekali na nás jeden nebo dva, ale 30 lidí a různých, opravdu různých lidí.“

Informátorka Vesna (*1963) vyprávěla také o setkáních po útěku s ostatními Jugoslávci, uvádí sice, že se o válce mluvilo, ale nebylo to hlavní téma. V jejím vyprávění se také objevuje zkušenost z jiných států:

„Jo, mluvilo se o tom, ale nejvíc jsme zpívali a tancovali a prostě vzpomínali, ale když se začalo mluvit o válce, tak v podstatě bylo nejlepší nemluvit o tom. Protože pak vznikaly různé názory. Ale zase to šlo, nikdy se nestalo, že by se někdo s někým tak pohádal. Tady v Praze ty konflikty nevznikaly, ale všude jinde v Evropě v Německu tam se to rozdělilo úplně. Tam se ví, kam chodí Srbové, kam Muslimové a kam Chorvati, žádní Jugoslávci tam nejsou“

V kolektivní paměti narátorů se tak ustálil obraz jednotné soudržnosti imigrantů z bývalé Jugoslávie. V žádném z vyprávění nebyla patrná nenávist k jinému etniku, dokonce chyběli i běžné stereotypy. Bližší pohled na situaci ve svém vyprávění poskytla i informátorka Slavice (*1962):

„Dělala jsem v jenom velkém baru a tam jsme dělali samý cizinci. Takže Jugoslávčů tam, vlastně na začátku bylo hodně, ale to byli všechno mladý lidé, mladší než

já. Mě bylo 30 a oni měli 18,19 hrozně mladý. Všichni spolu, všichni tam spolu plakali. Když se bombardovalo třeba Sarajevo, hele normálně ty Srbové, těm lidem, těm muslimům drželi palce. Hele plakali spolu a drželi palce, ať se nikomu z rodiny nic nestane. A zítra opačně, protože ty to okamžitě vrátili.“

Není tomu tak jen u starší generace, která měla v živé paměti Jugoslávii před válkou, konstruovaný obraz jugoslávské soudržnosti našel místo i v kolektivní paměti mladší generace, tedy dětí imigrantů. Zde již můžeme sledovat jistou transmisi vzpomínek:

„Můj táta byl bosenský chorvat a máma bosenská srbka a scházeli jsme se tady se všemi možnými lidmi z bývalé Jugoslávie– muslimové z Bosny, lidi z Kosova, Makedonci, Chorvati z Chorvatska, Srbové ze Srbska. Vždycky mi přišlo, že Jugoslávci co byli odtržený od války v exilu spolu dobře vycházeli navzdory tomu, že byli různého původu a vyznání.“
(Dragana, *1986)

O generačním transferu ve své naraci hovořila i Monika (*1989). Bosnu před válkou zažila jen jako malé dítě, tříleté, ale je patrné, že jí rodiče předali pozitivní obraz na bývalou Jugoslávii:

„Taky si pamatuju, že jsme se tady zezačátku scházeli dost s lidma od nás, protože sem přijela spousta známých ještě ze Sarajeva. Vím, že jsme společně volali příbuzným do Bosny, jak to tam s nima vypadá. Pak jsme taky dělali srazy více lidí, to telefonování probíhalo samozřejmě v menších skupinách. Scházeli jsme se ve veslařském klubu někde a pouštěli si písničky naše a rodiče vzpomínali nostalgicky na ten život před tou válku. O té době rodiče vyprávěli, že to bylo něco skvělého, že se prostě lidi před válkou scházeli a nikdo neřešil, jestli je to Srb, Muslim nebo Chorvat, což se teď dělá pořád“

4.2.3 Identita první generace imigrantů

V zemi, která je etnický i nábožensky rozdělená válkou, bude téma identity vždy křehké téma. U imigrantů z Bosny a Hercegoviny se k tomu ještě přidává fakt, že museli v důsledku nucené etnické diferenciaci a následného vypuknutí války opustit svou rodnou zemi a přistoupit tak k životu uprchlíka. Dosavadní způsob života se zhroutil, žitý svět již

nebyl takový jako dřív, veškeré návyky a zvyklosti se museli přizpůsobit nově vzniklé situaci, tedy nedobrovolnému odchodu ze země. S tím samozřejmě souvisí i fakt, že radikálně změnil prostředí, učili se novému jazyku a „*v podstatě začínali na novo*“.
(Džamil, 1958)

Narátoři při svých vyprávěních hovořili o tomto tématu sami, bez jakéhokoli vyzvání a jejich výpovědi se téměř shodovaly. Pracovně tak došlo k rozdělení na výpovědi o národní identitě, tedy o vědomí sounáležitosti s národem a na výpovědi o etnické identitě, tedy příslušnosti k určité etnické skupině.

4.2.3.1 Ztráta národní identity

Jak již bylo zmíněno bývalá Jugoslávie a posléze i samotná Bosna a Hercegovina je mnohonárodnostní stát ve kterém se nacházejí Srbové, Chorvaté a také Bosňáci, každá z těchto národností má své náboženství i svůj samostatný oficiální jazyk. Již z historie vyplývá, že tyto moderní státy, které vznikaly na území Balkánského poloostrova, jsou a byly ideově plánovány jako národní státy. A přestože byl zdůrazňován hlavně politická povaha národa, kdy je národ vysvětlován jako „jedinci žijící ve stejném státě“ nakonec se jednalo o snahu sjednotit jednotlivé národní příslušníky k sobě.

Z praktického hlediska je v této části národní identita pojata jako příslušnost k bývalé Jugoslávii. Zejména u starší generace mnoho narátorů přisuzovalo svou identitu k bývalé Jugoslávii. Kzemi, kde se narodili, kde mají (nebo měli) svou rodinu, kde trávili své mládí a kde se cítili dobře. Následné rozdělení Jugoslávie na jednotlivé samostatné státy se z pohledu dnešních imigrantů zdá spíše nešťastné a pro mnohé traumatizující a konečně samotná válka tuto situaci týkající se nejen identity ještě zhoršila. Právě národní, etnická či náboženská diferenciaci a téměř povinnost přihlásit se k některé z „kategorií“ donutila většinu občanů, kteří s tímto systémem nesouhlasili k emigraci:

„Když jsem byla mladá, vzpomínám na něco, co už teď není, jako kdyby ve mě něco umřelo. Ted', když myslím na Bosnu, tak na ní myslím jenom protože tam mám rodiče. Ale nemyslím na ní na stát jako takový . Není tam nic jako dřív, ani lidé a všechno. Nikdy se to už nevrátí.“ (Olga, *1956)

Samotný fakt, že narátoři museli utéct z vlastní země i to, že rodiny většiny narátorů jsou samy o sobě velmi promíchané, tak otevřeli téma křehké identity. Následující citovaný úryvek z narace informátorky Mediny (*1965), se pokusí vysvětlit problematiku Jugoslávské identity:

„Takhle, já říkám, že se cítím jako Jugoslávka, prostě jsem. Když jsem bydlela v Jugoslávii, Bělehradě, tak jsem musela říct, že sem z Bosny, že jo, protože když jste byla ze Záhřebu, tak jste musela říct, že jste z Chorvatska, jako to je jasný, ale cítila sem se vždycky a vždy být Jugoslávkou. Ta Jugoslávie dneska neexistuje, cítím se být samozřejmě jakoby Bosankou, ale stejně jsem Jugoslávkou pořád. Protože, víte proč? Já to řeknu a zjednoduším to proč. Když jsem v Chorvatsku u moře, tak se tam cítím, jako že to je moje, že je to můj stát. Prostě já se cítím tam doma, když přijedu do Srbska, já se tam cítím doma. Já jsem tam prostě doma, ať říkají, co říkají, to je prostě můj stát. A to by bylo se všemi státy takhle. Ve Slovinsku jsem byla, manžel měl tam jednání, my jsme ráno vstali na hotelu, jsme se nasnídali a pak sem šla se synem se projít, a tak a potkala jsem v parku... Dino (syn), to je takovej hodně mluvící člověk a jako má rád konverzovat s lidma... tak nějaká babička a dědeček a on s nima začal konverzovat a nějak jsme začali mluvit a oni že uměj samozřejmě srbochorvatsky, takže jsme se krásně domluvili a pak mi řekli odkud jsem a kde jsem a tak a co tady dělám, tak jsem jim to všechno řekla, Dino jim řek, že jsme z Prahy samozřejmě, protože on nic jinýho neví - z Čech a z Prahy- tak sem řekla, ano jsme, ale jinak pocházíme z Bosny a Hercegoviny a už jsme tam, řekněme deset let a tak, a já říkám: ale já nevím jak vy, ale já to i tady cítím jako svoje, to je prostě část země ve které sem bydlela, kterou mám ráda a i tady se já cítím doma. A ta babička říká: a to je správné, bylo nám nejlíp za Jugoslávie! Takže i oni jako, byť jsou Slovinci, a neválčili, u nich to bylo za 48 hodin hotové, tak i oni řeknou, že ta Jugoslávie byla lepší.“

Stejně tak byla důležitá výpověď o identitě informátora Nuriji (*1951), který je muslim a může tak být chápán, jako ten „který to vidí z druhé strany“. I v jeho naraci se projevuje jugoslávská identifikace, zároveň i připomíná fakt, že zde se stýká s mnoha migranty z bývalé Jugoslávie a dokáží spolu vycházet:

„Víc se cítím jako Jugoslávec, protože Jugoslávie byla za Tita, dokud on byl na živu, já jsem byl Jugoslávec. Po jeho smrti, já jsem teďkon Bosenec a to nemá smysl. Srbové nemají rádi muslimi, Chorvati nemají rádi muslimi, Chorvati nemají rádi Srby a Srbové Chorvaty. To je děsné. Tady pracujeme všichni dohromady a nemluví se o válce vůbec.“

Z jistých narací také vyplynulo, že někteří se neidentifikují ani s vlastní „rodinnou“ identitou. Jako například u informátorky Vesny (*1963), která vypráví příběh o své identitě. Původem je Srbka, ale zároveň se sama jako „Srbka“ necítí:

„Znám tady jednu paní, který se vyhýbám už rok a pak jsem u kadeřníka naletěla na její kamarádku. (smích) Mě to leze na nervy, protože ona se považuje za nějakou Srbku a ví, že moji rodiče jsou taky Srbové. Ale je to takový specifický, to že jsou rodiče Srbové, neznamená, že já se za ní považuji taky. Já ti nevím, nejlíp to asi přiblížíš tady jako že někdo je evangelická církev a někdo katolická, ale jsi Čech. U nás by to nemělo být katolík, pravoslavný, ale prostě Bosenec. Najednou po mě chtěj, abych byla nějaká Srbka, co já mám se Srbskem? Za prvé já vůbec nemám ráda ty lidi ze Srbska. (smích) Ne fakt, my jsme tam žili 8 měsíců, jako uprchlíky nás vůbec nebrali a byli na nás strašně zlí, když jsme utekli do Bělehradu za války. No a pak jsme utekli sem, tady jsme se měli daleko líp. Nejhorší to bylo v tom Srbsku. A já bych se teď měla považovat za Srbku? V žádném případě, nikdy do konce života. (smích)“

S rozpadnutím Jugoslávie, tak většina obyvatel přišla o možnost identifikovat se jako Jugoslávec nebo Jugoslávka. Zároveň než vypukla válka neměli ani možnost se začít identifikovat jako Bosenci, jelikož na ně byl vyvíjen nátlak o příslušnosti k jednomu ze tří etnik (Bosňáci, Chorvati, Srbové) s který m mnozí nesouhlasili a poté co se rozhodli svou rodnou zemi opustit se z nich stali „uprchlíci“. Často se tak v naracích pojmenovávali jako „bez identity“ či nevěděli, jakou identitu vlastně mají. Jak mohlo vyplynout i z předchozích úryvků zprvu se ve svých naracích identifikovali jako Jugoslávci, následně se szili s tvrzením „bez identity“. U některých je možné sledovat i absolutní ztrátu identity a s tím spojené i psychické trauma, jako na příklad u informátorky Vesny, která mluví o ztrátě identity a popisuje její osobní pocity:

„Protože já se taky necítím nic. (odmlka) Já jsem člověk bez svýho státu, osoba bez domoviny. Nikam nepatřím, ani sem ani tam. Tady mám domov, ale já nikdy nebudu Čech, i když dostanu občanství. To nejde, ale ani ty lidi tady mě nikdy nebudou brát. Nemyslím to negativně, ale prostě to je logický, že řekneš tam ten Jugoslávec. U nás taky, tam žijou nějakí Češi už třeba 200 let a pořád to jsou prostě Češi, ale oni se tam cítí už doma, jelikož se tam narodili.(...)Bez ohledu na to, já jsem ráda, že jsem tady umístila děti a všechno. Ale já, tím že nepatřím nikam, proto mám ty psychické problémy. Člověk, když nikam nepatří, tak to fakt není snadný. Já ani nevím, jak to zvládám. To trpíš celý život, tu ztrátu, to ti zůstane na celý život. To že tam přijdeš a myslíš, že jsi doma a pak za 2-3 tý dny vidíš, že ani tam nejseš doma. Pak přijdeš sem, tady jseš měsíc, vyjdeš na ulici a zase nejseš doma. Už nikdy nemáš domov.“

Podobný osud má a podobnou výpověď poskytla i informátorka Olga. Její příběh je komplikovanější ještě tím, že nejprve z Bosny a Hercegoviny odešla se svým mužem do Itálie, kde dlouhou dobu žila a až teprve po určité době přijela do České republiky:

„Já se také necítím ničím. Jak se mám cítit. Jsem narozená v Bosně, kde jsem žila 18 let, potom v Chorvatsku 5 až 6 let, 20 v Itálii a teď jsem tady, ale vlastně nikam nepatřím.(...) Dokud si mladý, tak na to nemyslíš, ale pak je to těžší a těžší. Bude to na nás mít následky do konce života.(...) Zůstali jsme lidi bez hymny, nemáme nic. Každý člověk na světě se asi cítí být něco.“

4.2.3.2 Etnická identita – identita uprchlíka

Z narací je tedy nadmíru patrná ztráta identity, národní. Ale z hlediska etnické identity, nebylo možné přehlédnout způsob identifikace s ostatními imigranty, kteří přišli do České republiky, především do Prahy. Objevuje se rozlišení „MY“ a „ONI“. V tomto kontextu však těmi „ONI“ nebyli chápáni „ONI Chorvaté“ (křesťané), „ONI Srbové“ (pravoslavní) či „ONI muslimové“ ale „ONI“ jako TI, kteří zůstali v Bosně a Hercegovině, často také pojmenovávání „ti dole“ a těmi „MY“ jsou chápáni všichni imigranti v České republice (v Praze).

Z prosazování multietnicity v rodině a mezi přáteli (jak bylo zmiňováno dříve) je patrná snaha především o odlišení se od těch, kteří byli aktéry segregace a očištění i vlastní rodiny od chování, které by naznačovalo nějakou etnickou, či náboženskou nesnášenlivost. Podkladem pro toto tvrzení může posloužit úryvek z narace informátorky Vesny (*1963):

*„Mojí rodiče nás nikdy nevychovali v tom duchu, že někdo je muslim a někdo je katolík. Pro nás lidi byli lidé. K nám chodili domů na návštěvy různí lidé. Nejlepší kamarád mého dědy byl muslim a další byli třeba Chorvati. Takže u nás to fakt roli nehrálo kdo je kdo. Možná jsme byli jedni z mála, možná i jediný v celý vesnici, co to takhle chápali. Já myslela, že si tohle myslej všichni, ale pak když začala válka, ono se to projevilo, že jsem asi jediná. Vlastně naše rodina zůstala jediná, která se nepřipojila do té války, a proto jsme i utíkali, abysme se tam nemuseli zúčastnit.“ (Vesna, *1963)*

Zkonstruovaný obraz těch „kteří zůstali“ v Bosně a Hercegovině a nemuseli nebo nechtěli utéci, je spíše nelichotiví, často se o nich narátoři zmiňovali jako o hloupějších lidech, ve spojení s tím, že dokázali zabít, či vzít do ruky zbraň. Často je také narátoři označili za neinformované či omezené:

*„Jenom je lituješ těch lidí, co tam zůstali, a ptáš se jaký sú to blbci, který vzali do ruky zbraně a začali takhle střílet po sourozencích, kamarádech, a takhle. Ale tady jsme všichni jakoby... Kdo je tady, je tady! A asi předpokládáš, že stejně není jako ty dole co zůstali, nějak náboženský a takový, jak se to říká, zkreslený nebo omezený. My jsme všichni vlastně tady Muslimové, Srbové, Chorvaté, všichni spolu!“ (Boris, *1956)*

Zároveň se ale narátoři staví i do určité pozice oběti, porovnávají své životy s těmi, kteří neutekli, a vše jim zůstalo. Zůstal jim domov, majetek, mají pohromadě rodinu, jsou si jisti identitou a podobně. Jsou ale přesvědčeni, že by s nimi neměnili:

„My co jsme odjeli, jsme na tom nejhůř, všechno jsme ztratili. Ti co tam zůstali a přežili, oni nevěděj o lepším. Pro ně je to tam dobrý, tam když přijdeš, tak má každý svůj barák, žijou tam normálně, chodí do práce. A na nás se dívají divně. Za prvé tě odsuzují že jsi utek, proč si tam nebojoval a pak na druhou stranu, by se s náma nikdy neměnili.“

Přitom se máme asi líp než oni, ne jenom materiálně, ale tady máš možnost chodit do divadla do kina, prostě tady potkáváš celý svět. Máš možnost cestovat, všechno, ale je ti to k ničemu, když tady (ukazuje na srdce) cítíš tu ztrátu, kterou ti nenahradí nic, nikdy.“
(Vesna, *1963)

V kolektivní paměti se tak konstruuje negativní obraz těch, kteří zůstali a samotní imigranti jsou stavěni do pozice obětí, kteří opustili svůj domov. A museli se začlenit do jiného světa, jiného národa, přizpůsobit se nové kultuře a začít žít nový život. Samotní narátoři pak upřesňují, že to je v důsledku pokračující rasové segregace na území Bosny a Hercegoviny:

„To tvrdím i dnes a vidí to tam i děti. Je to hezký, že jedeš za babičkou a dědou a tam ta příroda a ti příbuzní. Ale jestli se tam s nima pustíš do nějaký řeči, tak je nejlepší mlčet nebo se musíš pohádat, protože oni jsou fakt fanatici. Pořád to tam zůstalo. Oni se rozdělili a nehodlají se znovu spojovat ty dvě části Bosny. Oni když o sobě mluvěj tak říkají jo já mám jednoho Muslima. On neřekne já mám kamarádka Adélu, on řekne já mám kamarádka Muslimku nebo ten je Muslim. Takhle se vlastně baví. A myslím, že muslimové zase říkají ten je Srb nebo tak. To je stejný na všechny tři strany.“ (Vesna, *1963)

4.3 Odkaz války v kolektivní paměti druhé generace imigrantů

Následující kapitola si dává za cíl rozkrýt případný mezigenerační transfer vzpomínek, otázku etnicity, výchovy a identity. Při získávání biografický rozhovorů od druhé generace, byla pozornost věnována především pasážím, které se týkaly války, výchovy a etnické otázky. Bylo sledováno, jakého významu nabývá pro (mladší generaci, která vyrůstala v České republice) válka v Bosně a Hercegovině, zda se tato skutečnost nějak prolíná do jejich životů a zda to pociťovali či stále ještě pociťují ve své výchově.

Když v Bosně a Hercegovině vypukla válka, bylo mnohým narátorům z druhé generace méně než pět let, nebyl zde tedy předpoklad, že by o válce vyprávěli stejně jako starší generace, přesto se však našlo několik jedinců, který m bylo vdobě války osm let a více a kteří o válce vyprávěli.

Hned v úvodu bylo patrné, že jednu věc mají se svými rodiči, či staršími společnou a to, že se snažili obhájit či očistit svoji rodinu, od vzniklé multietnické nenávisti, která v té době panovala na Balkánském poloostrově. Příkladem tomu může být například úryvek z narace Alena (*1983), který také mluví o tom, jak on sám vnímal etnickou různost:

„Viděl sem to před válkou, jako mladistvej, asi jako řekněme já neudělám nějaký rozsáhlý rozbor, spíš sem to nevnímal, protože naše rodina tak odjakživa fungovala. A nebyli sme vychovávaní k tomu, co jsme zač, jaký jsme etnikum, ale spíš jako jaký jsme lidé, takže bych se k tomu vrátil asi, že nikdy jsem moc neřešil, jestli se někdo jmenuje Mustafa, Anté nebo Dragan. To jsou řekněme takový tři různý jména, dle kterých jde poznat, o jaké etniku jde, takže sem určitě nic takovýho nevnímal, až do té chvíle, kdy se začalo střílet.“

Zároveň také Alen (*1983) pokračoval ve svém vyprávění o základní škole (Bosny a Hercegoviny), kde mimo jiné názorně popisoval systém výuky a situaci ohledně etnické diferenciacce mezi svými spolužáky, stejně tak jako starší generace popisuje, že před válkou nebyla ani mezi dětmi znatelná etnická, náboženská nesnášenlivost a promítá se nám tak ve své podstatě stejný model chování jako u „dospělých“:

„Chodil jsem dva roky na základku, v Sarajevu jsem chodil rok a tři čtvrtě a tam jako ta základka byla koncipovaná tak, že první rok se prvňáčkové učí latinu a druháčkové azbuku. To znamená že v druhým ročníku se používaj obě dvě písma už. Všechno se v té době ještě takhle do té války učilo, aby prostě děti byly, aby měli to i to a nebylo to nějaký dělený výjimkama, kde žiješ a tak, ale bylo to celoplošně, v celý Jugoslávii. To jak nám říkali rodiče no, lidi byli promíchaný, neřešilo se kdo je kdo, ani mezi dětma, takhle si to pamatuju... Vim, že sem tam měl určitě půlku třídy třeba Bošňáčky, teď se tomu tak říká, dřív to byli muslimové bosenský, ale to ti dojde až zpětně, v té chvíli takhle nepřemejšliš, ti dojde, že holka co se jmenovala Šejla, taková sympatická, v první třídě (smích). Ale bylo to prostě hrozně promíchaný, prostě Sarajevo, ještě před válkou bylo hrozně promíchaný město, řekněme nákejch 40% muslimů, 30% Srbů, 20% Chorvatů a 10% židi a tak, cigoši, takže vlastně i logický, že takhle bude ta struktura ve školách, institucích a tak.“

V naracích se také často objevovali určité obrazy z období, když začala válka, například různé meziměstské přesuny, odchod k příbuzným, či samotný útěk ze země. Často se také objevovaly vzpomínky na vojáky, na výbuchy granátů a podobně. V následujících příspěvcích jsou patrné všechny výše zmiňované situace:

*„Věděli jsme, že se něco děje. Máma chtěla odjet do srbské části Bosny, kde to bylo pořád relativně klidný. Babička s dědou totiž bydlí kousek od Banja Luky, kde to nebylo prostě tak vyhrocený. Táta zase nechtěl odjet, že se nebude nic dít, ten tomu nějak nechtěl věřit. Tak jsme se sbalili původně, že pojedeme na víkend, ale máma naštěstí sbalila víc věcí. Táta s sebou nechtěl nic moc tahat, protože počítal s tím, že se v pondělí vrátí do práce. Jenže to byl poslední vlak, co odjel ze Sarajeva do Banja Luky, takže jsme tam zůstali.“ (Monika, *1989)*

*„Já si jen pamatuju, že táta byl asi měsíc pryč a že jsme za ním jely s mámou. On na nás někde čekal, ale proč to nevim. Pamatuju, když j odjeli z Bosny do Srbska a tam my rodiče říkali, že je válka, pamatuju si když MIG rozbíjel vzdušnou zed' a v dálce bomby.“ (Tatjana, *1988)*

*„Vím jen, že bylo chladné březnové, dubnové ráno, nevim přesně a my jsme nasedli do auta s mamou, její kamarádkou a jejím přítelem a vydali se směrem Bělehrad. Pamatuju si na ozbrojené vojáky podél cest, tanky, když jsme tam dorazili, přespali jsme v hotelu a druhý den jsme šli na vlak směrem do Prahy, tady pracoval a studoval strejda, tak proto Praha. Byl to rok 1992. A vim, že mě vlastně zaráželo, když jsme byli v Bělehradě, že neslyším žádnou střelbu, sirény a tak a máma mi řekla, že už jsme v bezpečí.“ (Majla, *1984)*

4.3.1 Jazyk

Po příjezdu do České republiky byly děti imigrantů převážně ihned začleněni do běžného života. Rodiče je nechávali ještě chvíli doma, aby si na novou situaci zvykli, pak ale byli přihlášení do mateřských nebo základních škol. Převážně z toho důvodu, aby se naučili rychle jazyk. Většina dětí se učila stejně jako jejich rodiče s pomocí učitelky

češtiny nebo za pomoci televizních pořadů, jak již bylo zmíněno převážně slovenských. S tím rozdílem, že češtinu měli ještě ve školce nebo škole:

*„Pomáhal mi dost strejda, který tady studoval medicínu a poté pracoval jako doktor, dostala jsem nějaké knížky pro děti, poslouchalo se rádio, tv, takže to tam nějak nalezlo do té hlavy samo... Na papíře jsem měla překlady, jako: chci tohle, mam hlad, kde je tohle a tak, ale nejvíc jsem se naučila asi s dětma ve škole, ukázala jsem na danou věc a oni mi řekli jak se to říká v češtině... Bylo mi 8 let, takže čerstvej mozek to ještě pobíral.“ (Majla, *1984)*

*„My jsme přijeli a já sem šel hned do školy základní, sem byl hozenej jak prase do Teheránu, to bylo dost zajímavý, jsem neuměl česky a hned mě vzali do školy, tam jsem spíš gestikuloval. Ale chodila k nám domů učitelka, ale naučil jsem se to docela rychle, ze začátku s tím problémy trochu byly, ale pak v pohodě. Třeba za 5-6 měsíců jsem mluvil slušně česky.“ (Alen, *1983)*

Při učení jazyka se u mladší generace imigrantů výrazné problémy neprojeví a dnes mluví všichni plynulou češtinou, současně je pro tuto generaci příznačný bilingvismus a přepínání kódů, tedy mezi češtinou a mateřským jazykem. Ve svých domácnostech, se svými rodiči i přáteli z bývalé Jugoslávie mluví všichni plynule rodnou řečí. V mnoha naracích se ale také objevovala zmínka právě o přepínání kódů, především v kontaktu s mladší generací jsou některá slova nahrazována českými, či konverzace probíhají spontánně v českém jazyce. Problémy zaznamenává mladší generace například při návštěvě prarodičů, kdy jim trvá trochu déle „než se rozmluví“. (Monika, *1989)

Narátorka Dragana (*1986) také například zmínila ve svém vyprávění, že srbochorvatština pro ně byla doma samozřejmostí a český jazyk byl výsadou školních zařízení. Také, že vidí výhodu v tom, umět více jazyků:

„Mojí rodiče vlastně odsuzovali lidi z Jugoslávie, kteří doma mluvili s dětmi zásadně česky (a vlastně hodně špatnou češtinou). Razili, že doma se má mluvit mateřským jazykem a že na češtinu bude bohatě stačit škola. Ale znám lidi mého věku, se kterými rodiče mluvili doma zásadně jenom česky a oni srbochorvatštinu zapoměli, anebo jí umí hodně blbě a stydí se mluvit. Přijde mi to jako škoda, že jsou o jeden jazyk chudší“

4.3.2 Identita druhé generace imigrantů

I pro druhou generaci imigrantů byla téma identity mnohdy nejednoznačné. Jugoslávie v jejich životě nehrála příliš velkou roli, proto se dalo předpokládat, že se jejich identifikace k Jugoslávii vyhne. Ale i přes fakt, že většina narátorů (druhé generace) opustila Bosnu a Hercegovinu před svým pátým rokem, byla z jejich vyprávění cítit silná náklonost a silná identifikace k bosenské identitě:

*„Citím se jako Bosenec. Prostě nejsem ani jedno z toho Bosňák je jakože bych byla muslimka, naše národnost se v podstatě ztratila. Bosenec už v podstatě není bráný jako národnost v Bosně. Tam se to rozděluje už podle té víry nebo aspoň mám takový pocit já. (...) Není vůbec jednoduchý říct: já jsem tohle, hlavně když nejsi věřící. Kdyby člověk věřil v Aláha, tak ví, že je Muslim, kdyby věřil v pravoslaví, tak taky ví, kam patří. Takhle vlastně vůbec nevíš co jsi, ale víš, že nechceš být ani jedno z toho, co oni ti tam vymezují, že můžeš být.“ (Monika, *1989)*

Hlavně díky rodině, která v Bosně a Hercegovině zůstala, zejména prarodiče, také kvůli území a někteří jako uváděli i „myšlenku multikulturalismu“ jako důvod k hrdosti na Bosnu a Hercegovinu. Zároveň stejně jako první generace imigrantů i druhá se etnicky identifikuje jako „MY – tady“ a „ONI – tam dole“. U mladší generace se tato identifikace se skupinou „MY-tady“ zdá být intenzivnější než u první generace. Většina „mladých“ si mezi sebou a napříč národnostem, či náboženskému přesvědčení, vytvořila velmi silné přátelské pouto a dokonce označují svou komunitu za „malou Jugoslávii“, jako je tomu například v naraci Alena, který zároveň porovnává vztah vlastní skupiny se skupinou imigrantů v jiných zemích (mimo bývalou Jugoslávii):

„Nemyslím si, že je to o jednotlivém chování mě nebo ségry, ale o chování naší rodiny. O té celý partě co tady žijeme v Praze, že nás to semklo, jedna velká rodina, malá a velká rodina, takže taky asi proto se nikdo nechtěl chovat nijak jinak, nebo vlastně asi ani nemohl, protože vlastně cítil, že tady to je chování dobrý, jednoty nějaký, solidarnosti. Sice prostě jsou tam i Muslimové, Srbové, Chorvati, ale nějak jsme byli všichni solidární.“

Samozřejmě byli vždycky problémy, vždycky někdo trochu mohl někomu něco vyčítat, jo, ale ve finále jsme tady v tý Praze jako výjimka, světová, rarita si myslím, že se takhle chováme k sobě slušně. Třeba v tom Brně to takový už není, tam jsou taky ještě řekněme...ne tak...ne rozdílný, ale neřešej jestli jsou Srbové nebo tak, ale za hranicema se to už řeší prostě, ve Vídni, Mnichově...máš tam prostě chorvatský kluby, srbský kluby, samozřejmě oni se pak v těch klubech míchaj jo, ale už takhle že je to rozdělený, že se ví, kdy kam kdo jde, to mi přijde prostě primitivní a ty lidi jim jdou bohužel na ruku.“

Podobně ve své naraci mluví i Monika (*1989):

„Zajímavý mi třeba přijde, že my z bývalé Jugoslávie, co žijeme tady v Čechách, tak pro nás MY znamená jako my všichni z bývalé Jugoslávie a né my jako Bosenci, nebo my Srbové nebo my jako z jiného státu, ale jsme to prostě my všichni dohromady. A jsme asi jedni z mála, co to tak mají. Vím, že ve Švýcarsku to tak není, že tam se zase rozdělují na Srby a ostatní. My se tady prostě považujeme za sobě rovné a máme tady vlastně takovou svojí vnitřní malou Jugoslávii.“

A objevuje se také stigmatizace o hlouposti lidí žijících „dole“. Jako například ve vyprávění Alena (*1983)

„Na tu svoji zem nebo na svýho dědu sem pyšnej, ale na to vlastně jaký sou tam lidi uplně debilní a hloupý, a prostě krvežíznivý, jak se to říká, tak na to prostě pyšnej nejsem, ale naštěstí nejsem jako voni no. Nevim, nevim co to moje rodina má v povaze, ale my naštěstí tady to ne a víc lidí tady v Praze, je to nesmysl. Tam se neustále něco děje a ty tendence tam vždycky budou. Je to hrozný no.“

Spolu se silnou bosenskou identifikací se ale projevuje (na rozdíl od první generace imigrantů) i silná identifikace k české identitě. V několika naracích se tak objevila identifikace k oběma národnostem:

„Asi se už cítím víc jako Češka, ale své kořeny člověk nikdy nezapře, vždycky budu Bosnu milovat, poslouchat její hudbu, vařit její pokrmy... Prostě nikdy v sobě to, kdo

jsem, nezapomím, ale mám Česko ráda a z jedné části se cítím jako Češka, ale zároveň v sobě mám i kus Bosenky a to tak vždycky zůstane.“

Ve všech naracích je tak znatelná nesourodost a jistá zmatenost při utváření vlastní identity. V druhé generaci je to spíše otázka identity Bosenec/Čech než, že by se jednalo o identifikaci s náboženskou identitou muslim/katolík/pravoslavný ale zároveň se neprojevuje ani snaha vymezovat se jako Bošňák/Chorvat/Srb. V takovém případě se narátoři ohrazovali velmi zřetelně a jasně a stavěli se proti jakékoli takové identifikaci, příkladem tomu může být úryvek z narace Alena (*1983), který na příkladu posledního sčítání lidu (Bosny a Hercegoviny) poukazuje na absurditu tamní identifikace.

„ Já říkám, že jsem Bosenec a Hercegovec, no jako to ve finále neexistuje no. Musíš se rozhodnout, jestli si Bosenský Srb nebo Bosenský Chorvat nebo Bošňák, neboli muslim, nebo si jako jinej. Takhle to prostě u nás dle našeho primitivního zákona. My jsme to měli ted'ko nějak nedávno, mohli jsme se zapsat, aby nás sečetli, ale odmítli jsme to vyplňovat, prostě. Protože pokud je ten dotazník takhle primitivně udělanej, že si vlastně můžeš vybrat jenom tři možnosti a čtvrtou jinou, tak to - jak jsme s tátou říkali - tak to ať nás Bosna klidně vyškrtne, jako že už nejsme Bosenci. A prostě tady s tím souhlasím, Bosenec Hercegovec, ale hlavně sem člověk.“

4.3.3 Stigma války

I když většina narátorů válku jako takovou zažila jen ze začátku, neúčastnili se přímých bojů a nikdo z blízké rodiny narátorů ve válce nezapomněl, zažili si nespočet traumatizujících okamžiků a byli nuceni kompletně změnit dosavadní způsob života. Vzhledem k tomu, že jedním z dílčích cílů práce je *„zjistit jaké zkušenosti ovlivňují současný způsob života, zda se prolínají do výchovy dětí a pokud ano, jakým způsobem jsou tyto zkušenosti předávány. U mladší generace bylo především zkoumáno, jak jsou tyto aspekty jimi vnímány a zda dochází k transmissi vzpomínek a životních postojů.“* Byla v tomto případě pozornost při analýze biografických rozhovorů věnována především těm pasážím, které se dotýkaly výchovy, samotných postojů k válce a imigraci a také bylo zjišťováno, zda bylo v rodině téma války tabuizováno, či zda bylo diskutováno a jakým

způsobem. V této části práce budou srovnávány výpovědi jak první generace, tak druhé generace imigrantů.

Ve vzpomínkových naracích se starší generace často ubírala k vyprávění o svých vlastních potomcích a to nejen v období války, ale také při vyprávění o životě po válce. Nucený odchod ze země byl pro první generaci traumatizující i kvůli strachu o děti, jak například informátorka Vesna (*1963) ve své naraci uváděla: nechtěla, aby se děti museli vymezovat k jedné národnosti a nepocíťovali kvůli tomu nenávisť.

„(...) a proto jsme i utíkali, abysme se tam nemuseli zúčastnit. Pro mě bylo důležitý nejmíc dostat děti z toho prostředí, aby se nemuseli vyjadřovat a hlavně aby nepocítili tu nenávisť, která tam najednou vznikla.“

V rodinách imigrantů nebylo obvyklé spontánní vyprávění o válce jako takové. Dětem se samozřejmě vysvětlovalo, proč byli nuceni opustit svou rodnou zem a své příbuzné, ale válka samotná byla spíše tabuizovaná. Rodiče se tak snažili své děti příliš nezatěžovat, aby pro ně situace se změnou domova nebyla ještě více traumatizující. Zde se výpovědi dělily do dvou skupin. Na skupinu, pro kterou bylo téma války tabu a na skupinu pro kterou nebylo.

Rodiče, pro které bylo téma války tabu, se snažili o ní nemluvit před dětmi. Informátorka Medina (*1965) vysvětluje, že hlavním důvodem bylo právě psychologické hledisko a ochrana dětí.

„Ona (dcera) si pamatuje jenom to, že si nemohla hrát venku, to jí utkvělo nějak v paměti, ale možná je to jenom tím, že opravdu před ní nikdy jsme nemluvili, možná je to tím, že můj bratr je lékařem, takže trošku si vo tom i četl, v knížkách, že prostě před dětma se nemá nic říkat, jako z tý psychologický stránky.“

Dále informátorka Medina pokračuje s vysvětlením, že jedním z důvodů, proč se stalo téma války „tabu“ bylo, aby nevytrhli nějaký názor z kontextu a nedošlo tak k nedorozumění. Hlavním cílem informátorky Mediny v tomto případě bylo, aby si děti

samy nastudovali tuto problematiku a až si udělají vlastní názor, byla ochotna jim říci svojí verzi. Jednalo se tak o snahu neovlivnit svým vyprávěním či názory jejich vlastní úsudek.

„On přišel za mnou a zeptal se a já sem mu řekla: víš co, dneska je hodně možností, já ti vysvětlovat nic nebudu, najdi si všechno, přečti si všechno a sám si udělej svůj úsudek o tom všem, já jediné co ti řeknu, jako od sebe jako máma, ta válka byla nesmysl, ta válka tam neměla být. A teď když s nim mluvíme, tak vidíme, že on je opravdu na správné cestě, on jaký úsudek on sám sobě jakoby vyvedl z toho, tak vidím, že je na správné cestě a za to jsme rádi.“

Na druhou stranu zde byli i rodiny, kde téma války nebylo úplně tabuizováno, ale zároveň zůstala i potřeba děti tím příliš nezatěžovat a umožnit jim tak dětství a dospívání bez takových „problémů“. I informátorka Vesna (*1963) i Slavice (*1962) obě uváděly téměř totožnou výpověď, že se svými dětmi o válce mluvili a snažili se jim situaci vysvětlit, ne vždy se setkali se zájmem nebo pochopením, děti spíše situaci nechápali a v několika případech se sami snažili tento fakt ve své paměti potlačit.

*„Nebylo to tabu a věděli o co jde, že tam zůstali babička s dědou na jedné straně a další babička s dětou na druhé a teta od Moniky zůstala v Sarajevu. Takže to prostě nemohlo být tabu téma. Oni celou dobu věděli, co je válka, hold oni tam rok a půl v tom prostě byli. Ale na druhou stranu nemluvili jsme furt jenom o tom. Prostě jsme se snažili, aby ty děti nebyli s tím zatížený. Myslim si, že to na nich nenechalo nějaký důsledek, že bych furt říkala ježiš tam je válka, tam nemají, co jíst, musíte na to myslet. To ne, snažila jsem se, aby žili normálně. Právě proto jsme utekli, aby nevyrůstali v tom pocitu války, ale aby tady vyrůstali jako svobodní lidé ve svobodném prostředí.“ (Vesna, *1963)*

Z narací mladší generace vyplynulo, že téma války jako tabu nebrali, spíše si vybavují debaty o přeživších či o rodině, která zůstala „dole“. Stejně tak, jako se oni sami ptali spíše na rodinu, kterou dlouhou dobu neviděli, než aby zjišťovali podrobnosti o válce. Mnohé toto téma ani nezajímalo nebo nedokázali pochopit proč se nemohou vrátit domu nebo vidět zbytek své rodiny, jako prarodiče a tak podobně. Jak se snaží přiblížit následující dva příspěvky:

*„My jsme o tom doma mluvili v tom smyslu, že když se rodiče spojili s rodinou ve válce, tak oznámili, že jsou všichni na živu a to byl důvod k radosti, ale nijak semnou jako s dítětem aspekty války nerozebírali a neříkali mi, kdo za to může, která strana je ta špatná. Vůbec mě válkou nijak nezatěžovali.“ (Dragana, *1986)*

*„Ze začátku pro mě bylo dost těžké pochopit proč se jako nemůžeme vrátit domů, to mi máma vyprávěla, že jsem často brečela, že tam chci. Tak se mi snažila vysvětlit, že to prostě nejde, že tam je válka a umírají lidi. Ale jako na válku, co tam probíhá, jsme se moc neptala, já nevím jestli jsem se od toho nechtěla distancovat, ale taky jsem hlavně byla hodně malá zezáátku. Ale ani pak jsem to nikdy nechtěla vědět, protože jsem měla asi nějaký blok nebo pořád mám. Je mi strašně líto, co se tam stalo, takže to radši nechci ani slyšet, co tam ty lidi museli zažít v tom Sarajevu a vůbec v celý Bosně.“ (Monika, *1989)*

Ústředním tématem v té části narací orientované na děti se stala výchova dětí a zejména jeden prvek výchovy a to, snaha vychovat děti tak, aby nikoho nesoudili jen podle národnosti, podle náboženství nebo podle typu pleti, či jména. Zde se projevuje úsilí, aby se neopakovala situace, kterou všichni imigranti z bývalé Jugoslávie zažili a kvůli které museli opustit své rodiny a změnit způsob života. Tento aspekt se prolínal všemi výpověďmi první generace imigrantů a zároveň se prolínal i v naracích druhé generace, jako způsob výchovy, který rodiče zvolili:

*„(...) Ale ty lidé celý jeden národ dávají do stejného pytle. A co ta Taša, to moje dítě? Ona ani neví jaký je rozdíl, ona je úplně operovaná, ona vůbec neví. My jsme je tím nekrmili, víš, neučili jsme jí prostě. Učili jsme jí, že lidi se dělí na dobré a zlé a ne do jaké víry, jaký ho mají boha nebo Alláha“ (Slavica, *1962)*

Stejně tak to ve svém vyprávění uvádí i informátorka Medina (*1965), nejdříve je pro ně důležité, aby dítě umělo rozdělit lidi na dobré a zlé, ostatní není podstatné:

Jak sem říkala, ty děti vychovávám stejně, tak jak sem vychována já. To znamená, že vždycky je na prvním místě ten člověk. Takže já nemůžu říct, že já prostě... Možná, že dělám něco špatně a že nevím, to já zase nevím. Já vždycky říkám že jsme všichni lidi a lidi

se maj dělit na dobrý lidi a na ty který jako nejsou dobrý. Nechci říct, že špatný, ale prostě nejsou dobrý. Jestli chtěj válku, jestli chtějí mít nějaký zbraně nebo něco, tak to za mě nejsou dobrý lidi. „A vůbec on ani neví kdo co je, náš syn, nevím, jestli ostatní děti to vědí, ale náš syn ne! On to neřeší, ale absolutně on o tom neví. A to je právě díky nám, že prostě ty svoje děti vychováváme prostě tak, že ta válka byla nesmysl, že my sme tady kvůli tomu nesmyslu“

V naracích se také projevovali určitá srovnávání s výchovou Čechů. V důsledku války se rodiče snažili své děti více rozmazlovat, aby dětem „ulehčili“ danou situaci a aby jim útěk z domova a od rodiny alespoň trochu vynahradili. Často se také zmiňovali o delších „večerkách“ či o rozdávání peněz na útratu.

„V první řadě já osobně jim říkám, že život se má žít na plno. Nemůžeš furt něco šetřit, stejně, nevíš jestli se něco přihodí zítra a pak ztardíš všechno. Takže já jsem nikdy, za těch dvacet let jak jsme tady, nešetřila žádné peníze a dávala je stranou. Já jsem je dávala dětem, aby je oni utráceli, cestovali. Jezdili jsme na dovolenou, každý léto na měsíc, dva. Kdyby nebyla válka určitě takhle nežiju, ale prostě to co jsme prožili za ten rok a půl, co jsme žili na Balkáně za války, to nikdy nezapomenu a právě proto si myslí, že se život má žít na plno. Člověk nikdy neví, co ho může potkat. A hlavně jsem je učila, že mají s lidma vycházet. Každýho člověka, že musí brát jako člověka, žádný Čech, Němec, černocho nebo Rom.“

Mladší generace těmto aspektům ve svých naracích nepřisuzovala velký význam, a pokud se zmiňovali o své výchově, nepřisuzovali válce velký vliv na svou výchovu. Například Monika (*1989) hovořila o válce jako o pojítku rodiny, že se v důsledku války rodina více semkla:

„Myslím si, že jsme se asi víc semkli a snažíme se držet při sobě. Víme, co se tam prostě dělo a jelikož jsme utekli pryč, tak jsme museli držet víc při sobě hlavně na začátku, když jsme tady nikoho kromě lidí z Bosny neznali. Když prostě ta rodina není pohromadě, tak to nemáte šanci zvládnout psychicky, potřebujete podporu od nejbližších.“

Z výpovědí je patrné, že válka a etnický konflikt ovlivnil výchovu dětí jen minimálně. Důležité je pro imigranti z Bosny a Hercegoviny především to, aby se jejich děti nedopustili stejné „chyby“ jako se stala na Balkánském ostrově a to etnické nesnášlivosti. Výchova je tak založena tom, aby děti neodsuzovali člověka jen podle určitých stigmat, či stereotypů, ale na základě „dobra a zla“.

5. Závěr

Tato diplomová práce se zabývala otázkou, jaký obraz války je konstruován v kolektivní paměti imigrantů z Bosny a Hercegoviny žijících v České republice a zda dochází, popřípadě v jaké podobě, k transmisi vzpomínek na tuto traumatickou událost. Zároveň se práce orientovala na to, jakého významu nabývá v dnešní době, otázka identity imigrantů, kteří sem v důsledku války přišli. Zjišťováno bylo, jaké zkušenosti ovlivňují současný způsob života, zda se prolínají do výchovy dětí a pokud ano, jakým způsobem jsou tyto zkušenosti předávány. U mladší generace bylo především zkoumáno, jak jsou tyto aspekty jimi vnímány a zda dochází k transmisi vzpomínek a životních postojů.

Primárně byla pozornost věnována především biografickým naracím starší generace a způsobu, jakým oni sami ve své kolektivní paměti rekonstruují obraz války v Bosně a Hercegovině. Z jednotlivých narácí vyplynulo, že imigranti „vzdvihují“ období vlády bývalého Jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita. Jeho vládu označují Jugoslávii jako prosperující s bezproblémovým soužitím jednotlivých etnik (Muslimů, Srbů, Chorvatů). V kolektivní paměti imigrantů se tak utvořil obraz ideálního státu, nikdo etnické problémy neřešil a nikomu jiné etnikum nevadilo. Problémy začaly až po smrti Tita, kdy se začaly jednotlivé státy odtrhávat, a začala válka. Starší generace imigrantů ani dnes nedokáže pochopit, proč se ta válka uskutečnila, samy se označují jako bezkonfliktní a pro multietnický orientovaní. Válka se tak v kolektivní paměti imigrantů jeví i s odstupem času jako zbytečná, neopodstatněná a nerozumná. Pevné místo v kolektivní paměti starší generace mají například poslední volby konané těsně před válkou, které vlastně rozpoutaly tento konflikt na rozdíl ode dne vypuknutí války, které se v každé výpovědi lišilo. Uváděna byla buď střelba na srbské svatbě, nebo první střelba po lidech v Sarajevu. Ovšem výpověď nebyla výsadou jen jednoho etnika, názory se mísily napříč etnické příslušnosti. Silnou pozici v kolektivní paměti narátorů má také samotné vypuknutí války a s ním spojené transfery do bezpečí, které nejprve probíhaly po „okolí“ následně do jiných zemí. Ve svých narácích jednotliví imigranti odkryli v podstatě celé historické pozadí válečného konfliktu v Bosně a Hercegovině, upozornili na zbytečnost konfliktu a nepochopení válečné situace.

Otázka o transmisi vzpomínek, postojů a zkušeností není snadno zodpověditelná. Pro část imigrantů bylo téma války jakési „nepřísloví“ tabu. Nemluvílo se o válce především před dětmi, a pokud se mluvilo, tak jen o ostatních imigrantech a jejich cestách za hranice.

Na druhou stranu druhá část imigrantů o válce hovořila i před dětmi a určitá transmise vzpomínek zde byla možná. Převážně ale děti s válkou nechtěli zatěžovat a tak k takové transmisi docházelo jen zřídka. Jisté je to, že na děti byl předán sdílený obraz o zidealizované Jugoslávii, multietnickém harmonickém soužití a zbytečnosti války.

Imigranti z Bosny a Hercegoviny se v otázce identity projevovali ve směs negativně. Nechtějí se přiklánět k předem stanoveným „mantinelům“, které jim určují, zda jsou Srbové, Chorvati nebo Muslimové. Vzhledem k tomu, že většina jich žije ve smíšeném manželství nebo sami pocházejí ze smíšených manželství, razantně odmítají fakt se takto vymezovat. U starší generace je otázka identity zatěžkána ještě situací, kdy jejich původní „domov“ Jugoslávie již neexistuje. To se při identifikaci zdá být největším problémem. Stále cítí příslušnost k samotné Jugoslávii, zároveň se necítí jako Bosenci a už vůbec ne jako Češi. V mnoha případech tak byla znatelná silná identifikace k Bosenské menšině zde v České republice. Stejně významná identifikace s bosenskou menšinou, tedy bosenskými imigranty, byla patrná i u mladší generace. Mladší generace projevovала spíše hrdost na své předky než na Bosnu jako takovou, zároveň se také objevují náznaky náklonosti k české identitě. Souhrnně lze říci, že jak první, tak druhá generace imigrantů budují svou identitu ne na národní úrovni, ale na úrovni etnické identity, především na základě balkánské kultury, jako je hudba či jídlo. Vymezují se proti Bosenskému systému identifikace a raději přijali identitu „*imigranta z Bosny a Hercegoviny*“.

Výchova dětí imigrantů byla v určitém smyslu válkou poznamenána, především v pozitivním smyslu. Kromě „většího rozmazlování a delší večerky“ se však snažili, aby děti neodsuzovali ostatní podle etnické příslušnosti, náboženství nebo barvy pleti a podobně. V takovém chování rodičů je znatelná snaha, aby se zabránilo podobným konfliktům, snaha rozlišovat lidi pouze na dobré a zlé a ne podle etnicity. Avšak je patrné, že aspekt války měl na výchovu dětí jen minimální vliv.

Závěrem lze konstatovat, že válka v Bosně a Hercegovině se nesmazatelně vryla do kolektivní paměti několika generací imigrantů z Bosny a Hercegoviny. Vytvořil se tak obraz o nesmyslném konfliktu vyvolaném politickou touhou po moci a zničil tak životy nesčetně lidí. Největší újmu imigrantům, kteří teď žijí mimo své rodné domovy, však přinesla v otázce identity.

Seznam použitých zdrojů

- ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. ISBN 05-202-3595-9.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2001, 317 s. Obzor (Prostor). ISBN 80-726-0051-6.
- BARŠA, Jan. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2011, 283 s. Historické myšlení, sv. 33. ISBN 978-802-5703-687
- BARŠA, Pavel., Strmiska, Maxmilián. *Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva*. 1. vyd. Brno: CDK, 1999, 329 s. sv. 5. ISBN 80-859-5952-6.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Vyd. 1. Překlad Tereza Kuldová. Praha: Triton, 2007, 268 s. Politologická řada, sv. 5. ISBN 978-807-2549-252
- EYERMAN, Ron. 2004a. „Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity.“ Pp. 60-111 in J.C. Alexander (ed.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- EYERMAN, Ron. 2004b. „The Past in the Present: Culture and the Transmission of Memory“. *Acta Sociologica* 47: 159-169.
- GIESEN, Bernhard. „V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí“. Sociální studia, 1/2007
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Vyd. 1. Editor Gérard Namer, Marie Jaisson. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 289 s. Klas: klasická sociologická tradice. ISBN 978-807-4190-162.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace 2.*, aktualiz. vyd. Praha: Portál 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HLADKÝ, Ladislav. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005, 388 s., xii s. obr. příl. sv. č. 12. ISBN 80-210-3674-5
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 233 s. ISBN 978-80-7419-018-6

- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 320 s. ISBN 978-80-7419-010-0
- KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 315 s. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-807-4190-933.
- KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-7308-484-
- KREJČÍ, Jaroslav. *O češství a evropanství: o českém národním charakteru (1. díl)*. Ostrava: Amosium Servis, 1993. 183 s. ISBN 80-85498-19-7.
- KRICNEROVÁ, Adéla. *Adaptační strategie migrantů – Imigranti z Bosny a Hercegoviny v ČR*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Česká zemědělská univerzita. Vedoucí práce PhDr. Petra Košťálová, Ph.D.
- LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007, 264 s. Historické myšlení, sv. 36. ISBN 978-807-2038-626.
- MARADA, Radim. *Paměť, trauma, generace. Sociální studia*. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2006, sv. 2. ISBN 1214-813X.
- NEAL, Arthur G. *National trauma and collective memory: major events in the American century*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, xi, 224 p. ISBN 07-656-0287-3.
- NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst, Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha, 1998, 194 s. Cahiers du CEFRES, no. 13. ISBN 80-902-1963-2.
- ROBBEN, A. C. G. M. 2005. *Political Violence and Trauma in Argentina*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- SMELSER, J. N. „Psychological Trauma and Cultural Trauma.“ in J. C. Alexander (ed.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, s. 31-59 ISBN 05-202-3595-9.
- SZALÓ, Czába. *Mozaika v re-konstrukci: formování sociálních identit v současné střední Evropě*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. Mezinárodní politologický ústav, 2003, s. 13-36. Sborníky, Sv. č. 17. ISBN 8021033061.

- SZTOMPKA, P. 2004. „The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies.“ Pp. 155-195 in J. C. Alexander (ed.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 215 s. ISBN 978-80-86429-83-0
- ŠIŠKOVÁ, T. *Menšiny a migranti v České republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. vyd. I. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9.
- ŠTĚTKA, Václav. „Symbolická vymístění, národní identita a (re)konstrukce paměti“. *Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně*, 2/2004. S. 79–91. ISSN 1214-813X.
- TEJCHMAN, M., PELIKÁN, J. *Dějiny Jugoslávie, 1918-1991*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 80-706-6939-X.
- UNIVERSUM: *všeobecná encyklopedie*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2002. ISBN 80207111552.
- Velký sociologický slovník: I. svazek A-D*. Vyd. 1. Praha: Karolinum. ISBN 80-718-4164-1.

Internetové zdroje

- Český statistický úřad. Počet cizinců v ČR: T01 Cizinci podle typu pobytu, pohlaví a státního občanství. In: *Český statistický úřad* [online]. 30. 9. 2008 [cit. 2013-01-03]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/1D002EC400/\\$File/c01t01.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/1D002EC400/$File/c01t01.pdf)
- JEDLOWSKI, P. *Memory and Sociology: Themes and issues* [online]. TIME & SOCIETY: SAGE, 2001 [cit. 2014-11-02]. ISBN 0961-463X. Dostupné z: http://is.muni.cz/el/1423/jaro2007/SOC406/um/Memory_and_sociology.pdf
- HOLÍKOVÁ, Alena. *Válka v Bosně a Hercegovině: 2. Balkán a válka v Bosně a Hercegovině*. In: *Valka.cz* [online]. 2010 [cit. 2014-01-03]. Dostupné z: http://www.valka.cz/clanek_13707.html
- KRAŠOVEC, Primož. (Jugo)nostalgie. In: *Atlas transformace* [online]. [cit. 2014-03-01]. Dostupné z: <http://www.monumenttotransformation.org/atlastransformace/html/n/nostalgie/2-jugo-nostalgie.html>

- SZTOMPKA, P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* [online]. 2000-11-01, vol. 3, issue 4, s. 449-466 [cit. 2014-03-01].
Dostupné
z:<http://www.sagepub.com/oswcondensed/study/articles/03/Sztompka.pdf>
- UHEREK, Z. Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců: Imigranti z Bosny a Hercegoviny. [online]. Praha, 2002. Dostupné z:
http://www.cizinci.cz/files/clanky/108/strategie_integrace.pdf. Výzkumná práce.
Etnologický ústav AV ČR.
- VLNAS, Martin. Reakce americké společnosti na teroristické útoky z 11. září pohledem sociologického konceptu kolektivního traumatu c 2008. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Csaba Szaló.
Dostupné z: http://is.muni.cz/th/102998/fss_b/

Přílohy

Výňatek z rozhovoru s informátorkou Slavicí

Narodila jsem se v Sarajevu a jsem pravoslavné víry a rodiče také. Žili jsme úplně v klidu a míru, kamarádi, různý národnosti a víry. Na základku a do střední školy se chodilo i s muslimama, cikánama dokonce se židama, s katolíkama a taky s pravoslávceama. Bylo to takové multikulturní město to Sarajevo. Všechno to bylo super v době, dokud žil Josip Broz Tito, bývalý prezident, protože on to nejvíc držel všechno pohromadě. I když se dneska říká, že to byl velký diktátor, ale já jsem zásadně proti tomu. Nebyl. Žilo se nám dobře za jeho života. No, a jakmile umřel, tak všichni ti lidé měli obavy, co bude, když umřel. Protože i když to držel 50 let, pohromadě ve velkých městech se ty lidé míchali, jako nacionální strany. Ale ve vesnicích to bylo trochu jinak, většinou, ne všude. Existovala tam třeba muslimská vesnice, hned vedle byla pravoslavná nebo katolická. Tak jako oni spolu vycházeli dobře, ale třeba se mezi sebou moc nebrali ty lidé. Myslím, že tam vždycky bylo takový to, každý na svém písečku, takhle bych to řekla.

No a teď jako umřel ten Tito a jakoby přišla ta demokracie a už se to všechno posralo, já se omlouvám za to sprosté slovíčko, musela jsem to říct. Už to šlo z kopce, protože takhle, najednou se začalo bojovat o víc demokracie a ty státy některý měli tendenci k tomu se nějak oddělit od té bývalé Jugoslávie a být samostatný, že jo. Jenž tam byl takový jako nacionální problém, protože třeba Srbského obyvatelstva, na těch prostorách bývalé Jugoslávie, bylo nejvíc. Samozřejmě největší koncentrace byla v Srbsku, ale kolem tří a půl milionu jich žilo v Bosně, možná milion v Chorvatsku a na Slovinsku nějaký malý procento, ty čísla neznám, člověk se o to nezajímal, prostě mu to bylo jedno. No a teď to začalo tak (odmlka), myslím, že ty válce nejvíc dopřinesla média. Takhle to musím říct, já nesnáším novináře, nesnáším média, protože nějakým způsobem... Takhle, byly volby, že jo, zvítězily nacionální strany, srbská, muslimská a chorvatská. Vlastně to nebylo takhle jako srbská, muslimská a chorvatská, vlastně to byla Bošňáčka to většinou byli muslimové, že jo, SDS to byli Srbové, neboli pravoslávci a HDS, to je další strana a to byli většinou katolíci jako Chorvati. Ale když mluvím o těch národnostech, tak také mluvím o vírách, protože už to bylo rozdělený. Když se řekne, že si Chorvat tak si okamžitě musel být katolík, i když třeba my Srbové z Bosny nemáme absolutně nic společného se Srbama ze Srbska. Prostě jiná mentalita, jako žili jsme spolu, takže to

zanechalo stopy.

No a jakmile zvítězily ty naciolání strany, tak už začal takový ten mediální nátlak na lidi. Takže přijde nějaká Bošňácká strana, kterou většinou zastupovali muslimové no, a to začalo: že nemůžeme žít spolu, že by bylo dobrý se oddělit od té bývalé Jugoslávie. Proč by Bosna a Hercegovina měla hlavní město v Bělehradu, když máme Sarajevo. Takže chtěli bysme mít svoje hlavní město, svůj stát, svého prezidenta a takhle. No a Srbsko s tím i souhlasilo, protože je to největší lid a když s rozdělí ty státy, tak okamžitě ta část Srbů, která třeba ty tři miliony žije v Bosně, zůstávají v jiným státě, že jo. No tak ty se vzbouřili, to samý bylo v Chorvatsku.

Já to jako nevím úplně do detailů, ale abych ti to tak přibližně vysvětlila, abys měla obrázek. Ono to nejdřív začala v Slovinsku, jakoby ty nepokoje, ale to Slovinsko vždycky bylo tak trochu víc západ než zbytek té bývalé Jugoslávie. I stylem života i jazyk byl jinej, i když patřili do té bývalý Jugoslávie, ale nebyli moc, nemůžu říct Jugoslávci. My v Bosně jdeme ven, tak chlastáme a zaplatí to prostě ten kdo má peníze nebo nějak si to rozdělíme. Tam to bylo, no úplně takový banální příklad, hele oni tam jsou a každý platí sobě. Takový ten německý systém, prostě nebo jak to mám říct, víš takový prostě jako jiný. Přejde návštěva do Slovinska a oni tě tam dají na hotel, nejdeš k nim spát. U nás jako přijdeš, tak mi spíme na matraci na podlaze, ale prostě když máme hosty tak spí v posteli, prostě to nejlepší. Takže ta mentalita byla trochu jiná a tam se to seběhlo nějak jako rychle. Oni se vzbouřili a já nevím jak dlouho to trvalo, chvíli, možná měsíc. Tak se jako odpojili, nevím, jestli byli hned veřejně uznaný jako samostatný stát, já člověče si už nepamatuju, Slovinsko hned nějak.

A v Chorvatsku to bylo už horší, protože tam bylo větší procetno těch Srbů, který se nechtěli oddělit od bývalé Jugoslávie, protože se tím pádem oddělují od matky Srbije. Víš, jak to bylo, stejně jako v Bosně. Když se vzbouřili, tak jim ti Bosenci nebo Chorvati řekli, hele chcete k matce Srbii, tak se vystěhujte do Srbska. Tady jste v Chorvatsku, je to prostě jinej stát. No, a takže nejdřív to začalo v tom Chorvatsku, tak jako byla donesena nová ústava. Tam jim řekli těm Srbům, že ruší jejich jazyk. Celou dobu to byla srbo-chorvatština, takže zůstává jenom chorvatština.

No a začalo to a my v Sarajevu seděli a koukali na televizi a bože můj oni se zbláznili. Nevěděli jsme, že to nejhorší přijde k nám. Tam to bylo multikulturní, úplnej chaos. No hele a nějak se to posouvalo do té Bosny. A teď ty dezinformace na televizi a ty

média, proto já to nesnáším. Dneska koukáš na televizi a tam ti říkají ve zprávách, že prostě nějaký Srbové v nějaký vesnici znásilnili muslimskou holkou, bla bla bla tohle. Zítra ta samá zpráva a říkají Srbové jako opačně. Trvalo to měsíce, furt ten národ pumpovali různýma takovýma kravinama, co se dělo. Odtamtud' jde tlupa lidí, zabili nebo znásilnili nějakou muslimskou vesnici a to byli Srbové nebo opačně. Byl to úplný zmatek, já nevím, jak bych to mohla popsat, jako zdravý rozum to nebral. Tomu nevěříš.

Takhle to musím říct, hele já jsem dělala přesně naproti kasárnám a viděla jsem jak se armáda bývalé Jugoslávie, to ještě pořád byla armáda bývalé Jugoslávie, jako SFRJ - socialistická federativní republika Jugoslávie, pomalu jako stěhuje z toho města. Normálně z těch kasáren vytahují všechno, tanky, takový ty kamiony velký a vidíš, jak někam odcházejí. A můj šéf, který seděl semnou v kanceláři byl muslim, Ragib se jmenoval. A já mu říkám: „Bože šéfe, co se děje, ono se nám stěhuje, kasárna a on na mě a víš proč? A já říkám ne a on říká, protože to jsou srbská vojska, ten Milošević to má všechno pod kontrolou a oni normálně jedou nahoru, aby na nás ze shora mohli střílet.“ Já jako Srbka, jsem to nepřipustila. Nikdy jsem nebyla věřící, ale člověk už je narozený jako katolík, Srb nebo to si nevybereš, prostě seš to. Tak mu říkám to je blbost, to není možný, to se nestane. Bohužel po pár měsících už to začalo.

Začalo to tak, že já nevím, jeden den, nevím, jak bych to popsala. To bylo takový, že rostla nespokojenost toho národa, té střední vrstvy, takže všichni šli na ulici v tom Sarajevu. Všichni šli na ulici před parlament jo a nesli transparenty s hesly, že nepotřebují válku, ale potřebují chleba, potřebují práci, vzdávali hold Titu, protože žili dobře, dokud on žil, že nechtěli nacionální strany a tohle. No a najednou po těch masách začali střílet odstřelovači. Normálně na neozbrojený národ, já tam měla být také. Tatjana byla malá, já nevím, ona měla tři roky, tak já říkám manželovi, hele tak pojďme, jdeme všichni. To bylo něco jako v Kyjevu, všichni na ulici prostě jako nechceme, aby nám vládli nacionální strany. No a manžel zavolal bratrancovi, pojď hele, jdeme. Hele a on já jsem si akorát umyl vlasy, tak to mám mokré, hele já to vysuším a zavoláme si a pudem. 15 minut na to se začalo střílet, normálně jsme na to koukali na televizi, odstřelovači a tohle. To byli placený ty odstřelovači samozřejmě, aby udělali zmatek. Já myslím, že to byl den, když ta válka začala, oficiálně. Když už se začalo střílet po tom národu, tak to bylo. No tak hele neozbrojený lid prostě, uteklo se. No a už prostě začalo peklo, hele já ti ani nevím, jak bych ti to popsala. Začali padat granáty, bomby, odstřelovači, střílelo se. Úplně nevíš ani

kdo ani odkud ani proč, nevíš kdo je jaká armáda, prostě úplně blázelec. Normálně my jsme žili, měli jsme rodinný dům, furt tam stojí, naštěstí se to nezbořilo. Měli jsme rodinný dům a já mám míchaný manželství. Manžel je taky napůl, jeho táta je Chorvat, takže katolík, ale z Chorvatska rodem a mamka byla pravoslavná Srbka, ale z Bosny. A jeho sestra byla vdaná za muslima, takže v tom domě byli všechny tři ty víry. No a hele teď my jdeme normálně do sklepa, protože nás bombardují. Když se říkalo, že to jsou Srbové, tak já jsem tomu nevěřila, proč by naše armáda střílela na lidi, člověku to zdravý rozum nebral, že to není normální. Bohužel to bylo tak. Hele jsme ve sklepě a tam hele jsou všechny ty staré muslimské ženy, ty to neznáš, v dimijama, víš takové te turecké kalhoty široké. Staré s těma šátkama, na nosítkách je nosili ty kluci do toho sklepa, všichni jsme dole byli, úplně všichni. Zabalený dekama, dáš si vodu, něco. Taša měla zánět dutin, hele úplně horečky, elektřina nebyla, takže úplně ve tmě a furt to bum bum. A teď člověk se nebojí těch granátů, protože je schovanej, ale nevíš, kdo přijde pěšky. Kdokoliv přijde, někdo tam je mrtvej. Všichni jsme tam spolu byli v tom sklepu, úplně šílený. No trvalo to, my v té válce strávili tak měsíc. No hele a teď, celá moje rodina i z tátovi i z máminy strany je z Bosny, nemáme nikde nikoho. Jedině manžel měl vlastně tetu, to je ségra od jeho táty, která žila v Chorvatsku, tam kde byl narozený. Tak jsme normálně začali utíkat, já jsem sebrala dítě, manžela a normálně jsme se chtěli dostat do Chorvatska, ale už to tam bylo bloklý. Normálně jediná možnost byl splav přes řeku, jak se dostat přes hranice, ale už ani to nešlo. Normálně smůla, tak jsme skončili v malém městě Banja Luka. Vlastně není to ani tak malý, Banja Luka se to jmenuje. A já jsem měla kamaráda, to byl můj nejlepší kamarád prostě ze školní lavice z gymnázia, který se oženil se Srbkou, její rodiče žili v Srbsku. Takže my všichni k těm jejím rodičům, který nás v životě neviděli. Člověče, katastrofa. Já, manžel, Taša, jeho bratranec Željko, jeho holky, která byla muslimka, moje máma a moje ségra. Tam byli všichni ti lidé úplně paf, samý uprchlík. To byla katastrofa v tom Srbsku. No a tam jsme byli snad týden a manžel furt, že musí do práce a já také. Tak jsme se rozhodli, že se tam vrátíme. Nikdo nevěřil, že ta válka bude trvat. Jako kdo na koho bude střílet, všichni se známe, bratři, ségry, kmotři. Můj táta tam zůstal, nechtěl nikam jít, neměl zbraň, měl svůj dům, který prostě stavěl celý život. Chodil do práce, člověk dával od pusy, aby těm dětem něco nechal. On to tam jakoby hlídal. V tom Srbsku to byla katastrofa, protože nikdo nemá rád uprchlíky, prostě se na nás dívali divně. Obzvlášť na chlapy, protože utekli a nebránili svůj stát. Oni byli takový nacionální, jaká

Bosna, jaký muslimové. No atři dny jsme strávili v tom bytě, blízko Bělehradu je to jedno městečko a normálně jsme museli do práce. Tak jsem tam nechala Tašu mámě a ségře a my že se vrátíme do pekla. A my zpátky, tak jsme přišli do města a ty sousedi se na nás dívali, jestli jsme se zbláznili: „Co vy tady děláte, lidi utíkají“, všude policie, zábradlí tam udělali takový z dřeva, já nevím, jak se tomu říká, my tomu říkáme koza. No hele úplně šílený. Už to byla opravdová válka, normálně se bombardovali všechno nemocnice, mešity, civilní obyvatelstvo, domy, všechno. Protože mešita je hned vedle našeho domu. První barák je mešita a mají ten minaret, takže ze strachu, protože oni bombardovali tu mešitu, tak aby nás nezbombardovali doma, tak jsme s manželem utekli k mému tátovi, který vlastně zůstal sám. Tak jsme tam byli tři noci a furt se střílelo, jak na město, tak z města. Noc, tma, podíváš se na to nebe, Adélo, a to jenom jiskřilo. Víš, jak se střílelo, úplně fuj. Slyšíš to dddddd a hoří nebe. A teď hele už se nějak to Sarajevo blokovalo, že se ani nemůže ven. Manžel tam chtěl teda zůstat, furt práce, práce, práce a já sem říkala, hele víš co, máme dítě, tak aby aspoň jeden rodič zůstal na živu, aby to dítě postavil na nohy. Tak já říkám, hele já jdu a on jako Slavice a tak jsem říkala, tak pojd' semnou bla, bla, bla a on nevím, nemůže, nesmí, to je jedno. Nakonec jsme nasedli do posledního autobusu, který vyrážel. Hodinu po tom už bylo všechno bloklý, normálně anděl strážný, fakt hele neuvěřitelný. Normálně jsme odtamtud' odešli. Hele, to ti nemusím povídat jako uprchlický život, to je dodneška, nedaří se, je to boj o přežití. Člověk žije od výplate do výplate, od nájmu do nájmu.

Definitivně si ale myslím, že viník tý války není jeden. Jsou dva a to definitivně si myslím, že to bylo jak Srbsko, tak Chorvatsko. Jim šlo o to opravdu rozdělit tu Bosnu. (odmlka) To je můj názor. Ale za druhé si také myslím, že to byla tak trochu politická válka. Nebylo to tím národem, ani ti odstřelovači nezačali střílet jen tak. Oni to dělali za peníze, a kdo to platil? Aby udělali takovej zmatek, aby to začalo. Takže myslím si, že šlo o to rozbít tu bývalou Jugoslávii, nevím, kdo to udělala. Protože v Evropě - ona byla dost silná, když byla pohromadě. Byl tam socialismus dlouho, byl tam klid, dařilo se tam dobře a bylo to strategický místo. Ten Balkán, má přístup od moře. Myslím, že šlo o to se tam dostat a myslím, že to udělal západ. Takhle si to myslím, nevím přesně kdo, já neříkám, že to byla Amerika, Německo, nevím, Velká Británie, to ne. Třeba jich tam bylo víc, ale opravdu myslím, že se to muselo rozbít. Že to prostě opravdu bylo ze shora. Dokonce si myslím, že nějaký ty byli figuríny, ten Milošević nebo ten Tudžman. To je moje myšlení,

já jsem teda lajk, takže, ale můžu říct, co si myslím. A jaký vztah mám k tý válce? Hnus. Katastrofa. Myslím si, že když jsme mohli tak žít 50 let, že to mohlo pokračovat úplně v klidu. Nikdo mi nemůže tvrdit, že ne, protože jsme utekli sem a tady žijeme spolu. Jak je to možný? Že Monika je muslimka, já jsem Srbka, tamten je hele žid. Všichni jsme z bývalé Jugoslávie a tady zpíváme spolu, pláčeme spolu, jdeme na koncerty spolu. Užíváme si prostě a nikdo nikomu nemá za zlé, že je nějaké jiné víry. To je úplná blbost, že jo, kravina. Proto si myslím, že ten lid za to nemůže. Není to o vírách ani o lidech, je to o politice, na sto procent, o penězích. Peníze jsou moc, co si budeme povídat. Jakej já teď mám vztah k tý Bosně? Žádný. Takhle, i když jsem tady 20 let, i když člověk občas cítí tu Jugonostalgiu samozřejmě, já už k tý Bosně žádný vztah nemám. Moji rodiče umřeli 2007 a tím normálně já jsem přesešla poslední poutou. Všichni moji kamarádi, absolutně všichni z toho Sarajeva, všichni ti lidi utekli. Adélo, já tam žila 30 let, narodila jsem se tam, zůstal jeden jediný kamarád muslim, a ten měl hodně nemocnýho tátu, máma mu před tím umřela, tak ho nemohl nechat. Ostatní všichni utekli, tam nikdo není. Prakticky já tam přijdu a jsem tam cizinka, tam nikoho nemám, nikoho neznám. S tím se slyším po skypu nebo po face-u. Ještě pár kamarádek z práce, ale to jako zas nemůžu říct, to nebyli takový ty soukromý vztahy, víš, nenavštěvovali jsme se, málo. To bylo takový jako, kolegyně z práce prostě, taky muslimky, které zůstaly a jsou nešťastné, ale úplně nešťastné. Protože tam se ti teď nastěhovalo tolik cizinců, hodně Arabů, ale to jak je na tý muslimský straně, tak je to i na tý pravoslavný, srbský třeba taky. To jsou cizinci, který tam přišli pomoci v tý válce a dostali občanství. Dotáhli tam svoje rodiny, teď tam chodí zahalený, nindže po tom Sarajevu. To nebylo, to prostě nebylo. Fakt jako v srdci Evropy a ty na to koukáš jako blázen. Mě to nevadí, ale když je to tam někde a je to tradice, tak je to v pořádku, ale proč to děláš tady a žiješ tady prostě jako, to není o víře, to je o kultuře. Mě se to moc nelíbí, nevím co bych ti řekla. Já jsem tam byla hodně dávno, tady jak máme azyl, takže oni mě tam nepustí domů. Ráda bych se tam podívala, každá ulice ti něco připomíná, nějakou lásku, dětství, gymnázium, kde si hulil trávu, zkusil první cigaretu nebo první chlást, kde si se ožral. Jako týden a tím to pro mě končí, pak já totální nezám. Akorát je mi hrozně líto těch lidí. Těch lidí, který tam zůstali, přežili tu válku. Nevím, jestli jsou na tom hůř než já, třeba ne. Jsou ve svém státě, na svý půdě, mají rodinu tam, nějaké příbuzné narozdíl od toho kdy jsi někde cizinec v cizím státě. To je těžký přežít, ale já jsem tady doma. Takhle ti to řeknu, já jsem tady fakt doma. Jako bohužel žijeme v České republice, je to Evropa a i

když máš občanství a žiješ tady, do konce života vždycky zůstaneš cizincem. To je nevýhoda, není to Amerika nebo Austrálie, že jo. Tam je to jinak. Já jsem tady v pohodě a moje dítě taky, ale ona tady cizinkou není. Ona se tak necítí prostě. Taša tam i málo cestovala, prostě ona tam byla nevím, za těch dvacet let ona tam byla dvakrát, třikrát. Ona když slyší tu hudbu nebo to, tak říká fuj co to je. Žádný vztah k Bosně momentálně nemám, ani nevím, kdo tam vládne, ani nevím co se tam děje a ani mě to nezajímá moc. Teda zajímají mě ty známý, jak žijou. Já jsem informovaná občas co a jak. Já nevím ani co se tady děje, hele politika mi zničila život, tak se o to nezajímám.

Takhle ti to řeknu, já jsem žila trochu jinak než zbytek těch lidí. Protože jak jsem sem přijela, tak jsem se nějak okamžitě zaměstnala. Pro chlapa, který byl Američan. Dělala jsem v jenom velkém baru a tam jsme dělali samý cizinci. Takže Jugoslávčů tam, vlastně na začátku bylo hodně, ale to byli všechno mladý lidé, mladší než já. Mě bylo 30 a oni měli 18,19 hrozně mladý. Všichni spolu, všichni tam spolu plakali. Když se bombardovalo třeba Sarajevo, hele normálně ty Srbové, těm lidem, těm muslimům drželi palce. Hele plakali spolu a drželi palce, ať se nikomu z rodiny nic nestane. A zítra opačně, protože ty to okamžitě vrátili. Srbové bombardují, tak muslimové útočí někde. Úplně hnus, fakt. Já se s nacionalistama moc nekamarádím, já je nemám moc ráda, takže každý kdo se tady vytahuje, já bych ho okamžitě poslala zpátky. Co děláš tady a proč si nebojoval? Proč si utíkal, když jsi tady chytřej a děláš ze sebe nějakýho hrdinu. Je to dementní, že jo. Ale já jako mám strašně dobrý pocit z těch lidí, který... Víš co, je tady ještě jedna věc. Po druhý světový válce Československo byl docela chudý stát a byl pod Ruskem, takže sem nikdo neutíkal, jako z tý bývalý Jugoslávie. Takže tam byli taky dvě linie, Ustaše a Čestníci. Vlastně to byla králova armáda a lidí, který byli s Hitlerem. Takže partizáni tam zůstali a ti, který utíkali, tak utíkali do Německa, Rakouska, prostě někam, kde byla nějaká prosperita. Strašně moc jich je v Kanadě, v Austrálii. Ale tady to bylo čistý, nebylo tady to semeno nenávisti, víš po tý druhý světový válce. Takže zaprvé ti Češi nás přijali úplně vroucně, to musím říct fakt opravdu. Za první a za druhé ti lidé, který sem utekli (odmlka). Byli jsem tady já nevím, čtyři měsíce a byla svatba. Představ si, že na tý svatbě, všichni Jugoslávci, bylo osmnáct párů a všichni do jednoho bylo míchaný. Chápeš to? Osmnáct párů, všechno do jednoho byli míchaný, to je jedno jak kdo, všichni. Prostě jako co ti na to mám říct. To je jenom, abys seděl a plakal a oslavuješ to prostě někde v Praze a ne doma.

A nevíš, jestli by tam ta oslava nebyla lepší třeba.

Já jsem se to úplně snažila potlačit, já na to nechci myslet. Ani se tím nechci zabývat, ani se k tomu nechci vracet. Když si něco strašně přeješ, časem se nacvičíš, nedávat to najevo. Aby to nevyplavalo na povrch, víš jak to myslím. Ale hele, co se mi stalo a to jsem si všimla, že ta válka fakt zanechala stopy. Když je člověk silný, snaží se jít dál, prostě žít musí. Hele před možná, nevím, dva týdny jdu do práce do Gipsu a najednou se zastavila tramvaj, šestnáctka to byla. Pod Ípákem, tak 100 metrů pod metrem. A teď tam stojíme, stojíme, nic nevíme. Modrý světla blikaj, teď nevíš, jestli to je záchranka nebo policajti. A normálně celá řada tramvajů, 10 minut, 15 minut sedíme, řidič vyjde, nikdo nic nehlásil, nevíme co se děje, ani řidič. Vyjde ven a vrátí se a říká, cestující já se omlouvám, tam je nějaký policejní zátah, okamžitě volám Romanovi, tam je nějaký policejní zátah, nevím, jak dlouho budeme stát, tak kdo nechce čekat, tak můžete jít ven. Já nejdu nikam, opozdím se, když se to rozjede, já přijdu. Čekám, čekám, nic. Půl hodiny v tramvaji, na konci řidič říká, víte co, ono to fakt potrvá dlouho, teď nám hlásil dispečer, že nikdo neví, co se děje, tak radši běžte pěšky, můžeme tady stát do rána. Tak se rozejdu, jdu k Ípáku a teď vidím pásky policejní, úplně bloklý metro od Sokolský a až nahoře za mekáčem, jak jezdí ta 11. Úplně všechno, jehla tam nemůže projít. Všechno bloklý, takže nemůžeš normálně projít k Míráku. Policajti něco vysvětlují, já jsem daleko a neslyším. Hele a najednou taková úzkost, cítíš tu paniku v těch lidech. Ale ještě jsem v pořádku, říkám si, tak jdu na metro, přestoupím na Můstku na zelenou a vyjdu na Jiřího z Poděbrad do práce. Hele já dolu a všechno zablokovaný, normálně zavřený a ty lidi, nemohli se dostat normálně na Mírák, nemohli přejít přes ulici. Hele a teď, Adélo, cítíš tu paniku. Tady to není, ty lidi na to nejsou zvyklí. Za policajtama, co se děje, můžete nám říct a oni my nemáme na to oprávnění, nic Vám říct nemůžeme a tohle, bla bla bla. Jako že je bloklý metro, ale nad metrem taky ulice, já věděla, že to bude bomba. Teď ta panika, ty lidi, ježiš a jak se dostaneme a jak se mám dostat tam. Hele za těch 20 let poprvé se mi to stalo, protože tady žiješ v klidu, neměla jsem takový zážitky a teď najedou tohle. Normálně tě nakazí, víš taková ta energie tý paniky těch lidí. A normálně jsem přišla na to, že to tam zanechalo stopy. Člověk to potlačí, nemůže na to myslet. Někdo to snáší hůř než já, my ženský jsme silnější, ale to jsem si říkala člověče, ty to nemáš lehký. Ale nějak se snažím na to nemyslet, já jsem ti takový optimistický človíček, ať se děje co se děje. Nevím, jestli jsem úplně ta správná na ten tvůj průzkum. (smích) Nevím, co bych ti k tomu měla říct,

hele to špatný já házím za záda a jdu dál. Toho špatného je tak moc, že kdybych to nedělala, tak se zblázním. To prostě jinak nejde. Nějaká láska, peníze, bydlení, exekuce, tohle, tisíc věcí. No musíš jít dál, co jako. Skončit na kapačkách, to nepomůže nikomu, ale nejsem všichni stejný, někdo to prostě neunes. To je příroda. To jsem chtěla říct, Jugonostalgie, to je když slyšíš prostě nějakou píseň z mládí, to víš, že tě to vrátí, že se ti stýská, po té atmosféře, po těch stromech, po té vůni toho města, po těch lidech, po tom mládí. To ti připomene, že jo prostě, a nebo i po těch nějakých dementních věcech jako jsou nějaký blbý tipy nebo já nevím. To víš, že se stýská. Problém je, když, my to máme trochu specifický, protože jak máme azyl, nemáš identitu. My nejsme Český občané, ale domů nemůžeme. To že nemáš identitu, to je hrozný. Jako já jí mám, já jsem furt občanka Bosny a Hercegoviny, jaký k tomu cit mám, to už je můj problém. Ale už se ti tam ani nějak nechce, víš jako, a teď jako co, kde seš? A tady si cizincem a zůstaneš.

Myslím si, že možná, ta výchova by byla trochu přísnější, kdyby jsme zůstali dole. A to z toho důvodu, že ono vlastně to dítě už tak má tak těžký život, že mu dáš víc svobody, aby si to nějak nahradilo. Myslím to tak. Naštěstí jsem měla dítě, které jako moc nedělalo problémy, jako nějaká feřačka, tohle, chlastačka to ne. Jako s mírou, ale víš, jak to myslím. Nemá to normální dětství, nemůžeš mu dát to co bys mu dal v civilním životě, takhle to řeknu, to není civilní život. To je život uprchlíka, to není stejný. Myslím, si že kdyby byla dole, tak by to bylo: hele zvedni se, vyluxuj, byla bych přísnější. Takhle ona hele lážo plážo, když chce, to udělá, ale že bych na ní tlačila, moc ne. A to že nadávám, to mě nikdo nebere vážně. (smích)

První den základky. Šla do školy, vyšla z té školy a plakala, že prostě tam lidi mají babičku a dědečka a ona nemá, víš. Já plakala také, to bylo něco tak smutného a přitom jsme měli mít radost, že ona jako Takhle ti to řeknu, to je zase individuální, od dítěte do dítěte, ale Taša je docela rodinný typ. Ona je taková, má ráda to svoje zázemíčko, svůj domov, rodiče, kluka jo, ona je taková jako. A hrozně jí chyběla ta rodina, chyběla jí babička, dědeček. Když tady měla tetu, manžel měl tady otce, oni utekli jeho táta a dcera, od manžela ségra jo, tak ta byla tak šťastná hele. Já nasraná, plný dům lidí, malý děti a ona hee hoo, dědeček tohle, ta byla úplně nad míru spokojená. Víš, jako v tom jí to chybělo, ale tu mentalitu, ona byla malá, neznala. To neznala prostě tu hudbu a tohle, myslím, že to nezanechalo tak moc stopy víš? Ale třeba že, nevím, jak bych ti to řekla, možná materiálně to zanechalo stopy, víš? Že prostě třeba na základní škole, třeba neměla to, co měl zbytek

třídy. Hele vždycky jsme se snažili, aby nejdřív měla ona, potom my, to je jasný. Máš jenom jedno dítě prostě. Ale možná to někde tam je, já nevím, nikdy to neřekla jo, ale tak předpokládám jako jo, že možná někdy z té materiální strany, třeba že neměla okamžitě mobilní telefon, když měla půlka třídy a ona ho neměla, ona ho dostala pozdějš. Dostala ho, ale pozdějc, víš jako, možná v tom, ale nemyslím si, že by to nějak mělo nějak moc, nakonci to stejně dostala hele. (smích) Jako tak nějak tím způsobem. Já ani nevím člověče, já jsem s ní nemluvila o tom. Taša si trochu pamatuje válku, já si pamatuju, že myslim že, hele já už nevím. Co jsem to za matku? Nechci to zní dostávat, nechci do toho moc šťourat. Tak ona má svůj život, ona má tohle a jde za svým.

Byla ta válka u Vás doma tabu nebo jste o tom mluvili?

Furt se o tom mluvilo, no to víš že jo. To se rozebíralo ve velkým. To přijde návštěva, tam co proč jak. Vysvětlovali jsme to Taše, mluvili, protože třeba strávili jsme rok v Srbsku. Takhle ti to řeknu (odmlka), kradli jsme, aby ona měla jídlo. Protože tam nebylo žádný zaměstnání jo? Takže třeba bydleli jsme, Vojvodina, to je jako jedna část Srbska, která má hrozně plodnou půdu. Vlastně celé Srbsko z toho žije. A manžel si nasedne na kolo večer hele, když se setmí v létě a normálně šel na pole a kradl rajčata, papriky. Ona už byla dost velká na to, aby si to uvědomovala. Protože my jsme neměli peníze jí to koupit. Tak jsme jí vždycky říkali třeba, sedneme si a manžel říká, tatínek šel pro zásoby. A kde berete ty zásoby? Tak jsme jí to vysvětlovali a ona jo a co když tě chytí? To nebyli soukromý polo, ty byli státní a nikdy se nestalo, že by ho někdo hlídal. Ale museli jsme jí to vysvětlovat, aby věděla, že to není správné, že to se nedělá, ale že situace je taková, že musíme přežít. Jako jestli si to vůbec pamatuje ta holka, asi jo, nevím. Ale když jsme s ní mluvili, tak ona tomu nerozumí.. Když jí bylo 10 let, tak říkala mami, proč já nejsem muslimka? Já chci být muslimka, já říkám a proč a ona já nevíím. (smích) Ví, že máme míchaný manželství, ona se ptala, kdo je katolík, kdo je pravoslavný a snažili jsme se jí to vysvětlit. Nevím jestli něco pochopila (smích) Říkala, já to nechápu, to jsou tam magoři (smích)

Jinak já furt říkám, že sem Jugoslávka, člověk si ještě nezvyk, že prostě ta Jugoslávie neexistuje, to je blbý že jo. Nebo Bosenka, nakonci řekneš, že jsem z Bosne. Ale od Moniky máma, to má ještě jinak, ona je ještě víc vázána, ona tam cestuje, ona tam

má rodiče a i ona se cítí už, že ani tam ani tady. A já už to mám úplně jinak, já tam nemůžu cestovat, takže je to strašně blbý pocit, Adélo, nemáš domov. Nemáš domov, já ho mám, ale já ho prakticky nemám. Abych se k tomu domu mohla vrátit, tak se musím vzdát 20 let života tady. A to znamená vrátit azyl a od začátku dělat ty papíry že jo, což je blbost. To nemůžeme udělat. A já nevím vlastně, jestli bych tam chtěla žít, nevím, já myslím, že ne. Já už bych tam nechtěla žít, nemám žádný to pouto už. Já vím, že to zní blbě, ale fakt je to. Neříkám, že se nikdy nevrátím, hele bůh ví, co se může stát, nikdy není problém vrátit té papíre a jít domu, ale jestli všechno bude v pořádku a jestli to budem mít nějak pod kontrolou všechno, tak já tady zůstanu. Takže ta identita, já už se cítím, že jsem tady doma. Já vím, že to je blbý. Jde taky o ty majetky, který tam máme, tak člověk je jako vázaný tím majetkem. Já mám byt se segrou napůl, že jo, rodiče umřeli, tak po nich zůstalo v jednom městě. A manžel má dům rodiny v Sarajevu. On je dokonce vázaný víc než já, má tam ségru, já segru mám tady. Takže moje rodina je tady, manžel, dítě, ségra a tím to končí. Víš? takže já nemám nějaký důvod, já nechtěla bych, tam jsou to cizí lidé, mluví tvójím jazykem ale ty blízký lidé tam nejsou, ty moji blízký lidé jeden je v Kanadě, to je moje nejlepší kamarádka prostě, žije v Torontu, jeden je v Quebecu a další jsou v Chorvatsku. Takže takový povrchový to je, takový o ničem.

Myslíš, že ty problémy tam furt zůstaly?

Hele já myslím, že ten národ je tak unavený z té války, že už nikoho nebaví. Pět let se tam zabíjelo, ty lidé umírali, každý někoho ztratil jo a určitě tam nenávisť je jo. A i to je to, že bych se tam nechtěla vrátit. Nikdy nevíme, kdy to bouchne znovu. To se nezapomíná, když ti někdo někoho zabije, že jo. Obzvlášť ta mentalita dole, taková jako temperamentnější. Ale myslím si, že teď momentálně se spíš jako řeší ta bída. Nezaměstnanost, protože ty lidé jsou z války unavený. Tam je to prostě prokletý na tom Balkáně, každých padesát let tam válčili. Potom se budou spojovat, válčit, aby byli zase spolu. Já bych se nedivila fakt. Blázinec.

Můj manžel před tím, než začala válka dělal celního referenta. Takže hele dělal na hranicích. Všechny zboží, který se dováželi, byli bez DPH, za výborné ceny a celníka každý jako, víš? Tak my měli hele všechno. V tu dobu neexistoval mobilní telefon, ale existoval, my jsme tomo říkali bezdrátový. Pevná linka a chytalo to pět kilometrů, všichni nám záviděli (smích) chodili k nám, chodili kolem baráku, telefonovali. To byla novinka,

že jo. Měl obrovské plat, dvě auta, dům, malé dítě, hele spokojený nad míru. Cestovali jsme, Španělsko, Monte Carlo, hele fakt jako, dařilo se nám super. Hned jak skončila válka, volali mu z toho samého podniku, aby se vrátil do práce. Čekali na něj klíče od auta, jeho kancelář a jeho stůl. A teď to tam lítalo doma, protože on se chtěl vrátit, za každou cenu. Hele tak on nic neumí, on nikdy nedělal na stavbě, on neumí zašroubovat nic, to je chlap, který skončil ekonomickou školu a začal dělat v kanceláři. Ani od přírody nemá na to talent (smích) Teď on tam bušil rukama, aby jsme se vrátili, jenže jak máme míchaný manželství a máme dítě hele. Jako mě to připadalo zbytečný kvůli materiální stránce ničit život toho dítěte, který jsme se vlastně snažili zachránit z té nenávisti. Takže po té materiální stránce stoprocentně by to tam bylo lepší, i kdyby nedostal tu práci. My za to můžeme, já za to můžu, že takhle žijeme, vždycky hele ten chlap, jo nechtěl opustit rodinu a to, ale po té duchovní stránce, myslím té demokratický, lidský stránce by to nebylo dobré. Ale materiálně určitě, hele máš svůj dům, neplatíš nájem, že jo. Máš nějaké zaměstnání, máš tam nějakou rodinu víš, hele, máš tam sousedy, je to jiný, seš doma prostě. Ale nevim, jak by to snesla Taša, jak bych to snesla já. Protože já jsem Srbka a ty Srbové bombardovali to město pět let. A kdy by mi to někdo řekl víc než tři krát, tak už by tam někdo byl mrtvej, protože já jsem nic neudělala, že jo. Ale ty lidé celý jeden národ dávají do stejného pytle. A co ta Taša, to moje dítě? Ona ani neví jaký je rozdíl, ona je úplně operovaná, ona vůbec neví. My jsme je tím nekrmili, víš, neučili jsme jí prostě. Učili jsme jí, že lidi se dělí na dobré a zlé a ne do jaké víry, jakýho mají boha nebo Alaha. Ona by se určitě dostala do problémů, kdyby jí někdo říkal tvoje máma je agresor, ona je zabiják, ona zabíjela, to se může stát, děti jsou zlé. Tak já jsem to nechtěla, ale vím stoprocentně, že by to tam bylo lepší materiálně. Hele ale peníze nikdo z nás do hrobu neponese, ale zdravýho ducha, umřít šťastný a spokojený, zdravýho ducha, myslím, že to je důležitější než nějaký prachy. Já stejně, i kdybych měla peníze, tak jenom cestuju. Hele koupila bych si nějaký byt, abych měla nějaký zázemí, střechu nad hlavou. Protože to je něco co ti nikdo nevezme, víš? Ty vzpomínky, to zůstává v člověku, to cestování. Někdy vily, nevim. Tohle, jako je to hezký mít, to bych fakt musela mít peněz, že bych nevěděla co s nima. Já nemám žádný vztah k penězům, ale musím je mít bohužel, musím papat (smích) a pít a platit nájem.

V té Srebrenici si myslím, že to tam je udělaný naschvál, na sto procent, já jsem si

jistá. Já si nemůžu pomoci, šlo o to rozbít tu Jugoslávii, je to strašně důležitý, strategický místo. Je to v centru Evropy, má to přístup od moře, má to hory. Myslím na sto procent, že je to politika, čistá. Já tomu nevěřím, hele Adélo, představ si to, že třeba ty a Moniky, podívej se, furt jste spolu, jste nejlepší kamarádky, ona je Srba a ty jseš katolík. Je ty to ukradený, ani nevíš co je ona zač jo. Dozvíš se to, když se o tom začne mluvit a teď se ptáš hele ty si co? Přesně takhle jsme žili. Nevíš, jestli to není vyloženě Muhamed nebo Fatima, to víš že to je muslimské, tak ti to docvakne, ale takový ty teď moderní jména Dino, Sandra, to dával každý, takže podle toho jména nevíš jestli je to muslim nebo co. A najednou ti začnou, že ona a její rodina jsou nepřátelé tobě a tvójí rodině. Můžeš tomu věřit? Chápeš to? (...)